

DUGE SJENE PERIFERIJE
Prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 4

Copyright © 1998.

Institut društvenih znanosti IVO PILAR, Zagreb

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 316.334.56 (497.5-21) (082)

DUGE sjene periferije : prinos
revitalizaciji hrvatskoga ruba / uredili
Ivan Rogić, Maja Štambuk. - Zagreb :
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
1998. - 167 str. ; 24 cm. - (Biblioteka
Zbornici ; knj. 4)

Bibliografija: str. 157-158. - Summary.

ISBN 953-6666-03-0

1. Rogić, Ivan 2. Štambuk, Maja

981112012

ISBN 953-6666-03-0

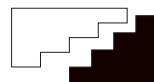
DUGE SJENE PERIFERIJE

Prinos revitalizaciji
hrvatskoga ruba

Uredili:
Ivan Rogić
Maja Štambuk

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences

IVO PILAR

Zagreb, 1998.

Ovaj zbornik sadržava tekstove nastale kao rezultat početnog istraživanja u okviru teme *Sustavno oživljavanje hrvatskih periferija*, koje je, kao dio programa trajne znanstvenoistraživačke djelatnosti Instituta društvenih znanosti *Ivo Pilar*, provedeno 1997. Naziv je programa *Socijalna struktura i socijalna integracija*.

Nerazvijenost hrvatske periferije, nepostojanje transparentnoga pristupa njezinu cjelovitu napretku u bližoj budućnosti, kao i nerazumijevanje potrebe da u temeljima svakoga periferijskog razvojnog projekta budu prepoznatljivi opći (nacionalni) i lokalni ciljevi, stavlja društvene istraživače pred barem dvije zadaće: 1. kritično promišljati i istraživački provjeravati razvojni(e) koncept(e) hrvatske periferije, s obzirom na stanje i neka njezina specifična obilježja; 2. na temelju rezultata akcijskih istraživanja olakšati i poboljšati odluke o društvenim, gospodarskim i drugim investicijama s učinkovitijim rezultatima. Planiramo, stoga, osim ovoga zbornika, objaviti rezultate novih istraživanja kako bismo jasnije odredili odnos periferija/modernizacija. Optimalno uključivanje periferije u državni i društvenogospodarski sustav traži prethodno pažljivo izabrane interese i središta i periferije koji se moraju zadovoljiti. Takav pristup ne smatra periferiju komplementom središtu, već samosvojnim i ravnopravnim sudionikom u izboru i projektiranju vlastite budućnosti.

Uredničko nam iskustvo govori da je ovim zbornikom korisnije zainteresirati čitatelje nego im mnogo obećati. Zato tek kažimo da su u zborniku radovi u kojima se obrazlažu teorijska polazišta na koja smo oslonili terensko istraživanje, a koja pojašnjavaju glavne dimenzije osnovnih sastavnica pojma periferije, moguće pristupe periferiji, ciljeve sustavnog oživljavanja te skicu tipologije hrvatskih periferija. Slijede dvije studije slučaja: Like i unutrašnjosti Istre.

Ovaj izbor nametnuo se najmanje s dva razloga: 1. premalo je bilo novca za istraživanje svih hrvatskih perife-

rija; 2. Istra i Lika predstavljaju već na prvi pogled, na razini povijesnih razloga i uzroka te prirodnoga i društvenog krajolika, dva različita tipa perifernosti, pa su utoliko heuristički zanimljiviji. Svakako, ta dva analizirana primjera, predstavljena konkretnim parametrima razvitka, stanjem resursa i slikom o poticateljima lokalnog razvitka ne omogućavaju »tvrde« zaključke i neupitne razvojne preporuke.

Zato ističemo još jednom da se radovi predstavljeni u zborniku koji je pred vama temelje na rezultatima prve faze istraživanja. Najmanje je pogrešno razumjeti ih kao pripremu za iduća istraživanja i skromni poziv na veću odgovornost, i teorijsku i praktičnu, prema onome što zovemo hrvatskom periferijom.

Urednici

---

1. PERIFERIJE U DRUŠTVENOJ INTEGRACIJI

Vladimir Lay	
TEORIJSKE, DRUŠTVENE I POLITIČKE NEPRILIKE S PERIFERIJOM .	13
Što je periferija?	15
Oživljavanje hrvatskih periferija i njihova socijalna integracija	18
<i>Lokalnom socijalnom integracijom do oživljavanja periferije</i>	18
<i>Oživljavanjem periferija do njihove socijalne integracije u šire društvo</i>	20
<i>Teritorijalne su periferije supstancijalno socijalno-gospodarske periferije društva</i>	21
<i>U odnosima između središta i periferija nema fair-playa</i>	22
<i>Lokalna središta - uporišta oživljavanja periferijskih prostora</i>	22
<i>Periferijsko nasuprot metropolskom</i>	23
<i>Periferije i održivi (obzirni) razvoj</i>	25
<i>Oživljavanje periferija kao »rad za opće dobro«</i>	26
<i>Periferija i tržište</i>	26
Glavne dimenzije i inicijalna uporišta oživljavanja periferija: socijalni akteri, razvojne ideje i lokalni resursi	28
<i>Indikatori za pojedine dimenzije</i>	28
Socijalni akteri	28
Lokalne razvojne ideje	29
Lokalni resursi	30
Odnos periferija - središte	31
<i>Oživljavanje periferija - međuigra lokalnih socijalnih aktera (socijalnih energija), lokalnih razvojnih ideja i lokalnih resursa (razvojnih dobara)</i>	32
Pristupi oživljavanju periferija u Hrvatskoj	32
<i>Neoliberalni pristup</i>	34
<i>Komunitarni pristup</i>	35
<i>Etastički pristup</i>	35
<i>Pragmatični pristup</i>	35
Ciljevi oživljavanja periferija u Hrvatskoj	36
Hrvatske periferije - polazišna skica za tipologiju	38

2. DVA ISTRAŽIVAČKA PRIMJERA

Maja Štambuk	
LIKA – STUDIJA SLUČAJA	43
Uvod	45
O Lici	49
Stanje resursa koji stoje na raspolaganju za moguću revitalizaciju	55
Stanje postojećih i potencijalnih aktera revitalizacije Like	58
Mali katalog domaćih ideja za revitalizaciju Like	61
Odnos središta prema Lici kao periferiji	63
Općine i gradovi Like	66
<i>Brinje</i>	66
<i>Donji Lapac</i>	69
<i>Gospić</i>	73
<i>Lovinac</i>	77
<i>Otočac</i>	80
<i>Perušić</i>	84
<i>Plitvička jezera</i>	87
<i>Udbina</i>	93
<i>Vrhovine</i>	96
Riječ na kraju	99
Vladimir Lay	
SREDIŠNJA ISTRA – STUDIJA SLUČAJA	109
Osnovna sociodemografska slika	111
Stanje lokalnih razvojnih aktera, resursa i ideja u općinama i gradovima središnje Istre	115
Općine i gradovi središnje Istre	115
<i>Bale</i>	115
<i>Barban</i>	117
<i>Brtonigla</i>	118
<i>Buje</i>	119
<i>Buzet</i>	120
<i>Cerovlje</i>	120
<i>Gračšće</i>	121
<i>Grožnjan</i>	123
<i>Kanfanar</i>	124
<i>Kršan</i>	125
<i>Lanišće</i>	125
<i>Lupoglav</i>	126
<i>Motovun</i>	128
<i>Oprtalj</i>	129
<i>Pazin</i>	130
<i>Piće</i>	131
<i>Sveta Nedilja</i>	132
<i>Sveti Lovreč</i>	133
<i>Sveti Petar u Šumi</i>	134
<i>Svetvinčenat</i>	135
<i>Tinjan</i>	136

<i>Višnjan</i>	137
<i>Vižinada</i>	138
<i>Žminj</i>	139
Sažeti pogled na razvojne mogućnosti unutrašnje Istre	140

3. ZAKLJUČCI

Maja Štambuk PREMA OBNOVI PERIFERIJA	147
---	-----

LITERATURA	155
------------------	-----

SUMMARY	159
---------------	-----

BILJEŠKE O AUTORIMA	165
---------------------------	-----

1.

PERIFERIJE U
DRUŠTVENOJ
INTEGRACIJI

Vladimir
LAY

TEORIJSKE, DRUŠTVENE
I POLITIČKE NEPRILIKE
S PERIFERIJOM

Što je periferija?

Središta i periferije trajne su pojave. Središte i rub, žarište i njegova bliža ili daljnja okolina – to su vječni parovi prostornih, socijalnih, gospodarskih prilika u povijesti svih društava. Zašto onda težiti oživljavanju i razvitku periferija? Mogu li one postati nešto drugo od onog što već jesu – periferije? Najčešće ne mogu! Ali u tome nije poanta. Uvijek se za poboljšanje kvalitete življenja stanovnika, te za uravnoteženije strukturiranje razvitka na teritoriju koji pripada nekom društvu ili državi može učiniti korak naprijed. U središtu naše pažnje jest idejna priprema za stvaranje boljih uvjeta za »proizvodnju perspektive« na hrvatskim periferijama koje su zbog specifičnog oblika hrvatskog teritorija mnoge.

Periferije su oni prostorno rubni dijelovi teritorija i društva što ih obilježava »rubnost« i u socijalno-gospodarskom i u kulturalnom smislu. Periferije ne moraju biti isključivo rubovi teritorija država i društava. Ima i periferija koje se – poput nekih otoka nižeg stupnja razvijenosti, kao što su to nerijetko brdoviti predjeli poput unutrašnje Istre ili pak Žumberka u Republici Hrvatskoj – nalaze okruženi urbanim i razvijenim naseobinskim strukturama.

Periferije su fizički i društveni prostori male socijalne gustoće zbivanja, što pak ima za posljedicu relativno nizak stupanj ukupne socijalne energije. Stoga se na periferijama ne mogu zbivati velike i brze promjene. Količine i učestalost razvojnih inicijativa relativno su malobrojne a motivacija za promjenu nailazi na ozbiljne organizacijske prepreke, bilo zbog manjka ljudi, bilo zbog njihova profesionalnoga i društvenog profila kakav im ne omogućava plodnu i/ili prikladnu reakciju na eventualne razvojne ideje i inicijative.

Politička moć koja »obitava« na periferijama obično je mala, slaba, gotovo nikakva. Najbolnija je činjenica što je ovo stanje često ravno situaciji za koju se kaže da »ne može se ništa učiniti.« Tko će, kako će, kojim sredstvima? Politička moć lokalnih socijalnih aktera eventualno može

biti uvećana i poduprta s jedne strane izvana, iz »centara moći« (što je često povezano s zavičajnim porijeklom pojedinaca) ili može crpsti snagu iznutra, na temelju lokalnih razvojnih resursa, lokalnog gospodarstva ili neke uslužne djelatnosti kao što je turizam. Politička moć je tamo gdje je novac, novac je tamo gdje je politička moć. Na periferijama, ukoliko ne govorimo o skrivenom novcu kriminalnog porijekla, novaca nema ili ga ima vrlo malo.

Matica društvenog življenja ni jednoga, pa tako ni hrvatskog društva ne zbiva se na periferijama. Periferije su stoga sklone ponašanjima koja ih ostavljaju u nerazvijenosti i perifernosti. Često se na »planu želja« artikuliraju težnje koje onda nemaju pretpostavki da se ostvare. Ali, zašto ne? I na periferijama ljudska bića ponekad sanjaju.

Periferije su, nadalje, sklone depopulaciji. Nema više dovoljno djece, nema ih tko rađati. Djeca na periferijama više nisu razvojni resurs kao nekad kad su bila potrebna poljoprivredi na obiteljskom gospodarstvu. Djeca i mladi odlaze na školovanje u veća središta i malo se tko vraća u zavičaj.

Nadalje, postojeće društvene snage na periferiji nerijetko su sklone razvojnim gospodarskim odabirima u okviru tradicionalne poljoprivrede i industrije. U okvirima modernog svijeta takvi odabiri najčešće ne donose prihode koji bi mogli biti osnova za investicije u napredak periferija.

Ono što je često zamjetno – ljudi s periferije skloni su zatvorenosti ili čak otporu prema novinama i novim koracima. Skloniji su starim, tradicionalnim i tradicionalističkim obrascima razmišljanja, koja su očigledno dvoznačna: s jedne strane, čuvaju integritet periferije kao socijalnoga mikrosvijeta a, s druge strane, ne pružaju tako lako šansu drukčijim razvojnim prijedlozima koji se oslanjaju na postojeće prirodne i kulturne resurse. Ova karakteristika otpora inovacijama često ima i pozitivan učinak – mnoge inovacije koje dolaze iz urbanoga, razvijenog svijeta zapravo ne pridonose ni zdravlju, ni sreći, ni blagostanju ljudi. Ovo se odnosi na način prehrane, način prometa i mnoge druge aspekte svakodnevnog življenja.

Na periferiji vlada drugo, sporije, vrijeme. Na periferiji se reproduciraju drukčiji socijalno-kulturalni obrasci življenja. Na tom rubu dominira »prirodna društvenost« koja se većini doima poželjnom, ljudski toplom ali koja je u urbanim uvjetima masovnog društva izumrla. Na periferiji prevladava tip djelatnosti koji je usko vezan za neposredni okoliš (poljoprivreda, stočarstvo, lov, kamenolom, rudarstvo i turizam ponegdje još u povojima). Kako je u urbanim sredinama ubrzana bezglavost življenja, tako periferi-

je, naročito one koje imaju naglašene ekološke i estetske kvalitete sve više dobivaju na potencijalnoj vrijednosti.

Periferije su područja malobrojnog stanovništva, malih i manjih naselja, beznačajnih društvenih događaja i utjecaja. Moglo bi se bez negativnog prizvuka, jednostavno ustvrditi činjenica da su to područja »običnih ljudi«, naroda, puka. Često se takvi prostori, pošto ih jednom posjetite pa se navratite za nekoliko godina, doimaju kao da se u međuvremenu gotovo ništa nije zbilo. Ili ako jest, onda je to vezano za rađanja, vjenčanja i smrti, odlaske i eventualne povratke ljudi. Ovdje kao i u prirodi u svojevrstnom smislu prebiva vječnost. Na urbana čovjeka, navikla na brze frekvencije svih životnih zbivanja, periferija nerijetko djeluje kao mjesto dosade.

Nedovoljna socijalna integracija ljudi s periferije (periferijskih teritorija) potencijalno može generirati različite posebne oblike ponašanja. U prijašnjim ali i današnjim vremenima čest je alkoholizam. Ponekad su zamjetni i pojedinačni primjeri osobenjaštva, »ridikula« i slično. Nedovoljna socijalna integracija može imati za posljedicu manjkavost participacije u javnom životu zemlje, te stvaranje zasebnih, od središta otuđenih socijalnih ideja (npr. želju za potpunom autonomijom ili autonomnom regijom). Zbog nižih razina integracije u dominante kulturalne obrasce življenja što ih emitiraju urbana i razvijena središta, na ovim se periferijskim prostorima otvaraju mogućnosti za različite alternativne oblike življenja koji su rukovođeni zasebnim vrijednostima i duhovnošću posebnog profila. Kao što su samostani prošlosti bili podizani daleko na osami, tako i »samostani« današnjice nalaze prikladnije okruženje na periferijama.

Društveni se život na periferijama obnavlja na tradicionalnim kulturalnim i vrijednosnim temeljima: zemlja, obitelj, potomci, priroda, prirodna društvenost, kršćanstvo/Bog, proizvodnja hrane i organizacija opstanka na nekom od obližnjih prirodnih resursa. Vrijednosne su okosnice (aksiološke akse) opstanka periferije presudne. U utakmici sa središtima, periferija glede ponude komfora i standarda, uvijek gubi. Ako pojedinci i uspiju kuće iznutra opremiti namještajem i napravama što ih stavljaju u ravan sa središtima, izvan kuće i stana situacija je temeljito različita. Komunalna infrastruktura i institucionalna opremljenost naselja na periferiji, ako je riječ i o lokalnim središtima, nikako se ne mogu mjeriti s onima iz velikih gradskih središta. Takva situacija aksiološke temelje ostajanja na periferiji stavlja u prvi plan. Tu se javljaju socijalni, ekološki, kulturalni tipovi vrednota koji kao neko »pozitivno motivacijsko žarište« STVARAJU U LJUDIMA

ODREĐENO ZADOVOLJSTVO, pa ostaju na periferijama i ulažu u svoj život u tim svojim poznatim periferijskim okvirima. Ljudi cijene miran i humani ritam života, čist zrak i prirodu, cijene neposrednu društvenost, tradicionalne običaje, dakle kvalitetu života kakve više nema u velikim gradovima.

Opisivanje karakteristika periferija moglo bi se dalje razlagati u nizu detalja. No, držimo da je za odgovor na pitanje »Što je periferija?« predočeno dostatno.

Učinkovito istraživačko poniranje u temu periferija kao predmet istraživanja traži pristup bez predrasuda. Pri analizi periferija valja nedvojbeno poštivati kulturalne odrednice samih periferija koje su vrlo različite od gradskih, ponekad toliko da postaju teško razumljive. Periferije su drukčiji prostori življenja. One su entitet za sebe. One su specifični »živi muzej« prošlosti svih društava. U njima su korijeni svih nas. One nisu manje vrijedne zato što su manje politički i gospodarski moćne. Možda će se idućih desetljeća, u kojima će se zaoštavati pitanje odnosa stalnog rasta materijalne proizvodnje i biofizičkih, prirodnih temelja života, periferije pojaviti kao atraktivna mjesta i prostori budućeg života, mjesta nove moći i novih mogućnosti.

Istraživači periferija, koji uvijek dolaze iz velikih gradova jer na periferijama znanosti i istraživača nema, u istraživanju periferija moraju biti posebno pažljivi.

Oživljavanje hrvatskih periferija i njihova društvena integracija

---

Lokalnom socijalnom integracijom do oživljavanja periferije

Proces oživljavanja periferije i njezine društvene integracije dolaze u odnos na dvije razine. Prva je makrorazina – razina društva u cjelini, ali je takva integracija periferije u šire društvo moguća jedino kad je, i ako je, periferija na putu oživljavanja (a ne zamiranja). Druga, za našu temu posebno značajna, jest lokalna razina socijalne integracije, dakle unutar samih periferija. Oživljavanje je moguće samo ako neka inicijalna jezgra društvenih aktera otvori proces integriranja lokalnih resursa, lokalnih ideja i lokalnih aktera za izradu razvojnih programa i djelovanja koji će pokrenuti oživotvorenje programa.

Obično se misli da se malo što na periferijama može učiniti jer, eto, nema ni potrebnog (dovoljno) novca ni potrebnih ljudi. Socijalno integriranje ili ocjelovljavanje (pretvaranje u cjelinu) resursa, ideja i aktera, onih koji su tu (a ne nekih idealno zamišljenih), temeljna je početna pretpo-

stavka za oživljavanje periferija. Bez toga i takva socijalnog procesa ni novac sam po sebi, ni domaći resursi i domaći ljudi neće mnogo pomoći. Na terenu smo uočili da se lokalne sredine (u našem istraživanju to su općine), znatno razlikuju po stupnju lokalne socijalne integracije aktera. Uvjetno rečeno, podjednako bogate ili podjednako siromašne periferije razvijaju se vrlo različito, upravo zbog različitog stupnja socijalne integracije i artikuliranosti lokalnih programa i energija o tome što razvojno hoće i kako to kane činiti. Posebno je regresivna situacija u općinama i naseljima gdje je i ono malo ljudi u neprekidnim sukobima, međusobnom onemogućavanju, pa čak i destruiranju. U takvim uvjetima i ono malo socijalne energije još se više smanjuje i pada ispod razine što ga daje već sam mehanički zbroj energija ljudskih lokalnih resursa. Konfliktni tip odnosa među lokalnim ljudima, naspram kooperacije, razara mogućnosti lokalne socijalne integracije i udaljava periferiju od inicijacije oživljavanja.

Sociologija djelovanja govori o »akterima socijalne akcije« iako u prvoj fazi revitalizacije nije nužno institucionalno djelovanje već neformalno strukturiranje lokalnih SOCIJALNIH ENERGIJA i organiziranje LOKALNE MOTIVACIJE LJUDI. Preciznija analiza pokazala bi da je inicijalni sloj socijalne akcije uvijek dinamičan i manje formalan, jer se radi o generiranju novoga. Novome ne odgovaraju baš uvijek kliše i institucionalni okviri jer koče slobodu stvaranja novoga.

Naspram stanja probuđenih i manje ili više okupljenih, integriranih socijalnih energija zapažamo stanje ANOMIJE, popucalosti društvenih veza, stanje koje se empirijski najviše očituje kao apatija, resignacija stanovništva, odsutnost socijalnih akcija i okupljanja uopće, ponekad i rasprostranjenog alkoholizma ili uzimanja droga (među mladima) i slično. Posebno je zamjetljiv osjećaj OSTAVLJENOSTI I ZABORAVLJENOSTI od središta, a to dodatno koči i one lokalne socijalne energije koje bi, povremeno se pojavljujući, mogle ponešto učiniti.

Valja naglasiti da je posebno važan odnos između središta i periferije. Potpora središta periferijama, bilo u ljudima, bilo u idejama, bilo materijalno, često ima onu ulogu kotača zamašnjaka, inicijalnog poticaja bez kojeg se periferija sama ne bi mogla ni pokrenuti, a nekmoli što god učiniti. Naime, periferija je često nemoćna prepoznati svoje zapretene mogućnosti, jer je utonula u sivilo življenja koji se reproducira metodom jednostavne reprodukcije. Pogled »sa strane«, »izvana«, u tome može pomoći.

Proces, dakle, koji će iznutra poticati oživljavanje periferija temelji se na LOKALNOJ SOCIJALNOJ INTEGRA-

CIJI aktera, ideja, resursa i lokalnih energija. Periferije ipak nisu bez imalo socijalne energije, iako ljudi ima malo. Tko dakle može nositi oživljavanje periferija ako je tomu tako? Ljudi su starije dobi, konzervativnijih nazora, neskloni inovacijama, često i nedovoljno obrazovani. Postojeći je ljudski resurs u uvjetima preokupiranosti za goli opstanak, atomiziran, iscrpljen, nepovezan. A oživljavanje pretpostavlja isprepletanje i zajedništvo – »ujedinjenu socijalnu snagu promjene«.

U studijama slučaja Like i središnje Istre vratit ćemo se empirijskoj potvrdi ovih teza.

Oživljavanjem periferija do njihove socijalne integracije u šire društvo

Periferije se socijalno integriraju u šire društveno tkivo tek kada se po oblicima reprodukcije društvenog života u određenoj mjeri isprepletu sa središtima. Prostori periferija pokazuju znakove boljitka tako što više nisu toliko radikalno rubna područja i što se povezuju, ako i malo, ako i samo od vremena do vremena, s maticom življenja u društvu. Empirijski govoreći, što se dijelovi periferije – lokalna središta i žarišta – više razvijaju i opskrbljuju robom i uslugama bogatije nego dotad, za pretežito ruralnu okolinu ona postaju manje periferija. Oživljavanje periferija može se u tom smislu definirati kao »proširena«, a ne tek jednostavna reprodukcija društvenog života.

Temeljni put integriranja periferije u šire društvo ide preko procesa proizvodnje i potrošnje, odnosno preko trgovine (ponude, potražnje, razmjene) te preko kulturalne i međuljudske, socijalne razmjene. Ako se od onoga što se na periferiji proizvodi ništa ne prodaje u široj okolini i ako se ništa iz te okoline ne »uvozi«, proces integriranja periferije u razvijeniju okolinu usporeniji je i siromašniji. Ako pak ljudi s periferije nikad i nikako ne pokazuju središtima i drugim razvijenijim sredinama svoju kulturalnu proizvodnju, sve ako bila i simbolična – periferija je više periferijska. Ako ljudi s periferije ne putuju u središta i oni iz središta u periferije – opet nema socijalne integracije, nego vegetiranje pa i smrt periferije u »močvarnoj zabiti« daleko od matice društvenog zbivanja.

Radi se o tome da se periferije učinkovito mogu integrirati u šire društvo, u maticu društvenih zbivanja (u nekoj mjeri i na određene načine), tek ako imaju čime. Oživljavanje periferija pretpostavka je njihove socijalne integracije. Periferije na kojima (socijalni) život vegetira ili nazaduje, ne zrače aktivitetom preko kojega se mogu integrirati u šire društveno tkivo. One tada žive za sebe, po strani,

jednostavno reproducirajući društveni (i osobni) život na ustajaloj razini. One ne samo ostaju periferije, nego to postaju sve više, a one koje su na putu depopulacije, na putu su društvenog zaborava i, na kraju, društvene smrti. Ekvivalent ove slike »društvene smrti« jesu sela i zaseoci sa još malobrojnim starim stanovništvom - bolesnima, osamljenima, nikome važnima, zaboravljenima čak i od vlastite djece.

Teritorijalne periferije su socijalno-gospodarske periferije društva

Periferija je teritorijalni ali gotovo zakonito socijalno i gospodarski rubni prostor nekog društva. Periferije su dominantno ruralni prostori gdje osim tradicionalne poljoprivrede i tradicionalnog sela malo koja druga gospodarska djelatnost i malo koji drugi način života »uspijeva«. Periferije, na kojima se nagomilavaju kuće za odmor ljudi iz velikog grada, žive kratko, po odlasku vlasnika postaju kuće bez života. Potpuna, duboka periferija, jesu potpuno nenasanjani prostori. Mnoge prostore koji nisu po udaljenosti daleko od razvijenijih središta (npr. Žumberak od Zagreba, Karlovca ili Novog Mesta, ili unutrašnja, ruralna Istra od Pule, Poreča, Rovinja, Kopra, Trsta), obilježava upravo ta gospodarska i socijalna rubnost. Dominacija primarnog sektora djelatnosti (poljoprivrede, šumarstva) ili eventualna sporadična prisutnost sekundarnog sektora (industrije i rudarstva) karakteristična je za hrvatske periferije. Tercijarni sektor sporadično je prisutan, prije svega preko trgovačke mreže, ali se po specijaliziranu robu ipak mora putovati u veća i udaljenija središta. O razvijenijim oblicima tercijarnih i kvartalnih djelatnosti na našim periferijama, gotovo da uopće ne može biti riječi. Takva gospodarsko-socijalna struktura i prostor i ne može jednu lokalnu zajednicu dovesti do razvijene i moderne društvene sredine.

Ako su središta žarišta socijalno-gospodarskog života, toposi i pokretači modernizacije, razvojna avangarda jednog društva, periferije su na dijametralno suprotnom polu. Ako su središta toposi MODERNIZACIJE - periferije su toposi TRADICIJE I TRADICIONALIZMA. U današnjim prostorima hrvatskih periferija utkana je prošlost hrvatskog društva: moglo bi se reći da su sa svojim socijalno-gospodarskim i kulturalnim karakteristikama periferije »živi muzeji društva.« U vremenu u kojem ljudi i društva ubrzano gube dodire s korijenima, što se sociopsihološki ne doživljava isključivo pozitivnim, kulturalna vrijednost periferija može se smatrati nečim što bi valjalo planski, selektivno ali smišljeno, čuvati.

U odnosu između središta i periferija nema fair-playa

U odnosu između središta i periferija, a tako je i na europskoj i na svjetskoj razini, nema *fair-playa*. Razvijene sredine oduvijek privlače ljude, pogotovu mlade, one na početku života, jer im nude veće šanse za osobni napredak. Periferije sustavno izvoze ljude i sirovine, a i ljudi se u tome tretiraju kao »sirovina« razvoja. Ljudski i prirodni resursi oduvijek su bili glavno blago periferija, blago koje je središtima trebalo više od ičega. U interpretacijama određenog pristupa govori se i o pljački periferija i provincija od nekog središta, od nekog Rima, uzme li se Rim kao metafora moći, »svepodređujući« centar. Ne držimo da je ovaj sud pogrešan, ali je produktivniji sud smatrati da je riječ o socijalnom zakonu koji ima snagu prirodnog zakona. Upotreba, iskorištavanje ljudskih i prirodnih resursa što nastaju i postoje na periferiji, neminovna je pojava, budući da se um suvremenog razvitka, njegov usmjerivač, nalazi u URBISU, u gradu. Grad ima ulogu PROIZVODITELJA (UVJETA i) PERSPEKTIVE. U njemu se, kao u nekoj velikoj komunikacijskoj mreži, susreću resursi, tehnologije, ljudi, znanja, informacije, politička moć. Razvojni proboji događaju se samo u gradu. Kada u tom smislu govori o Zagrebu, I. Rogić govori o POVLAŠTENOM ČUVARU IZVRSNOSTI¹, ali i o predmetu (sredini) socijalne imitacije.

Stoga gradska žarišta prirodno sebi podređuju periferije »isisavajući« iz njih životne sokove (ljude, sirovine hranu i sl.) za opći društveni napredak koji im je po logici razvojnog hoda dosuđen. Dakako, ovo »isisavanje« nema uvijek dobre posljedice po periferije. Ako transfer ljudi i resursa, odnosno socijalnih energija iz periferije prema središtima, u nekom vremenskom odsjeku prijeđe prag demografskog samoobnavljanja, ako broj stanovnika počne opadati, stanovništvo stariti, a prirodni resursi (zemlja, rude, biodiverzitet) iscrpljivati se, onda proces »isisavanja« periferija postaje proces zamiranja, zapravo »ubijanja« periferija kao živih entiteta.

Lokalna središta - uporišta oživljavanja periferijskih prostora

Ono što je značajno za konceptualizaciju sustavnog oživljavanja jest činjenica da se unutar periferija mogu prepoznati različiti stupnjevi udaljenosti od matice društvenoga i gospodarskog života u nekoj regiji, državi, širem teritorijalnom entitetu. Već su lokalna središta, a to su ona koja se izdvajaju po koncentraciji stanovite institucionalne infrastrukture i radnih mjesta, onaj oslonac revitalizacije perife-

rija koji pomaže da se kvaliteta življenja izvuče sa dna. Lokalna središta za svoje stanovnike i za stanovnike ruralne okoline nude određenom krugu ljudi zadovoljavanje potreba. A presudno je da ljudi većinu svojih potreba – koje su pak rezultat promjena okruženja i individualnih obilježja – mogu ostvariti u krugu svoga življenja. Onda će njihova opstojnost na tom prostoru biti izvjesnija. Ako to nije moguće, ljudi će preseljavanjem tražiti mjesto da zadovolje svoje potrebe i organiziraju osobni prosperitet.

U tom smislu mreža lokalnih središta jedno je od temeljnih uporišta oživljavanja periferija, a nju je moguće planski i smišljeno voditi. Dio promišljanja o načinu oživljavanja periferija odnosi se stoga na promišljanje kako oživljavati lokalna središta i uspostaviti stabilnu mrežu takvih središta koja će udovoljiti potrebama lokalnog življa.

Često se događa da mnoga manja naselja spontano teže tome da postanu lokalna središta, ali nemaju energije, materijalnih sredstava, kapitala, ili barem nemaju sva naselja koja to žele. Odabir vrše tokovi života, a donekle i upravljačke elite koje ove tokove unekoliko mogu političko-investicijskim odlukama preusmjeravati. Povijesni zapisi o hrvatskim naseljima i gradovima pokazuju u jednoj dužoj vremenskoj perspektivi na kojima su se sve silnice dizale naselja kao lokalna središta. Uvijek je to bila neka razvojna ili proizvodna sila, bilo industrijska, politička, vojna, odnosno neka kombinacija dvaju ili više povijesnih elemenata. I danas silnice rade da se neka naselja učvrste kao lokalna središta. Valja ih samo prepoznati, pa ako treba i samoosvijestiti te ih tako prepoznate prenositi lokalnim socijalnim akterima.

Periferijsko nasuprot metropolskom

Kako bismo pripremili pristup istraživanju hrvatskih periferija, u ovom teorijskom uvodnom dijelu držimo korisnim odrediti značajke periferije nasuprot značajkama metropole. Periferija je onaj konstrukcijski krug koji je nedvosmisleno protivan metropolskom. Metropola je mjesto ekstremne koncentracije ljudi, dobara, aktivnosti i simbola. Na periferiji nema ni koncentracije ljudi ni koncentracije dobara, pa stoga nema ni koncentracije aktivnosti. Dakako, nema ni značajnijih kulturalnih taloženja, barem ne onih važnih na nacionalnoj razini. Simboli se koncentriraju negde drugdje, a ne u periferiji.

Imajući na umu lokalna središta, mogli bismo reći da se u njima upravo događa neka skromna i spora, a opet zamjetna koncentracija ljudi, dobara, aktivnosti i simbola.

Ona se već opaža na ekologijsko-estetskoj razini kao određena živost lokalnih središta, u bogaćenju komunikacija i porastu aktivnosti ljudi.

Na periferiji nema metropolskog načina života i reprodukcije društvenog života, i ne može ga biti. Šanse lokalnih socijalnih aktera da upravljaju svojom sudbinom i perspektivom, vrlo su male. Upravljačke društvene snage nalaze se u metropoli.

U čemu je i kako periferija poželjna metropoli? I. Rogić u knjizi *Tko je Zagreb* uočava neke oblike poželjnosti periferija. Prvo, iz ugla metropole i potreba ljudi koji žive u njoj, periferija se očitava kao »ladanjska periferija«, kao boravak u zdravoj i bezopasnoj prirodi. Za organizaciju ovog boravka često se vežu kuće za odmor. Ruralni prostori ispremeženi su i u Hrvatskoj tisućama »vikendica«, koje veći dio godine zjape prazne, ali se za same zgrade barem vodi građevinska briga, pa tako ipak pridonose obnovi i oživljavanju periferija.

Postojanje prigradskih periferija iz jednog drugog ugla govori o privlačnim stranama periferija. Od grada se kao od »stroja razvitka« (I. Rogić) uzima »kriška« usluga, ali se mjesto i sustav životnih navika locira na rubne, periferne dijelove grada gdje se mogu postići oni ekologijski i estetski uvjeti življenja koji se mogu ocijeniti prvoklasnim.

Tako se svakodnevno življenje oslanja na dva komentarna uporišta: od grada se dobivaju razne olakšice, a od periferijskoga rezidencijalnog smještaja, uvjeti za radikalni teritorijalni individualizam.

I. Rogić uočava tri predložka nužna u konstrukcijskom orijentiranju periferijskog svijeta: 1. »higijenzaciju« ili iskorijenjivanje bijede; 2. naturalizaciju ili obnovu kakvoće prirodnih dobara i vrijednosti; 3. kulturnu, semantičku konkretizaciju ili značenjsku socijalizaciju periferijske praznine i zaštitu baštine.

Rekosmo da Hrvatska obiluje prostorima gdje se društveni život organizira na periferijski način. Hrvatski teritorij u obliku »kifle«, na svojim predugačkim rubnim dijelovima ima mnogo prostora gdje je privremenost boravka, pribivanja, glavna odrednica. Moglo bi se reći da je to jedna od istaknutih značajki hrvatske teritorijalizacije uopće. U takvoj situaciji posebno je istaknuta zadaća Zagreba u potpori oživljavanju periferija i stabiliziranju lokalnih središta kao mjesta trajnoga, a ne privremenog življenja.

I na kraju, riječ o zavičaju. Zavičaj je rodno mjesto osobe, ali i rodno mjesto roda. Sociodemografski podaci pokazuju da naši urbani toposi obiluju »došljacima«, dakle ljudima kojih je zavičaj gotovo zakonito na hrvatskim periferijama. Koliko su učestale i kakve su aktualne veze ovih

došljaka i njihovih zavičaja? Onoliko koliko su učestale i nisu samo simboličke već i stvarne (ljudi grade kuće na »starini«, ulažu u proizvodnju hrane koju kulturalno i nutricionistički još uvijek preferiraju, i sl.), ove veze bočno podupiru oživljavanje periferija ili barem njihovo održavanje na postojećoj razini gospodarsko-socijalnog života. Ipak, sentimentalno sjećanje na zavičaj, ma koliko toplo i nostalgичno, samo po sebi ne pomaže oživljavanju periferija. S jedne strane emotivna raskoš i, s druge, energetske-financijska bijeda. Samo razmišljanje o zavičaju ne može mnogo koristiti zavičaju. U empirijskom istraživanju dio pažnje posvetili smo odnosu odseljenika spram zavičaja. Pritom smo imali na umu one ranije odseljene kao i one koji su otišli nedavnih godina. Nalazi potvrđuju da stari zavičaj, periferija, nema (više) mnogo koristi od povremenih došljaka iz gradova.

Periferije i održivi (obzirni) razvoj

Oživljavanje periferije pretpostavlja okupljanje lokalnih ljudskih resursa. Važnost afirmacije pristupa, ideja i interesa lokalnih ljudi ondje je od presudne važnosti.² Građani lokalne zajednice (periferije) znaju što su za njih ekološki najbolja rješenja, glede obzirnosti prema prirodi i ljudskih mogućnosti. Ljudi koji dolaze sa strane donose svoja mjerila i kriterije, interese i ukuse.

Održivost i održavanje lokalne zajednice, lokalne prirode i lokalnog društva – temeljna je filozofija na koju se može osloniti oživljavanje periferija. Održivi razvitak jedini je tip razvoja koji pruža neku šansu periferijama. Razvoj kao rast automatski zaobilazi periferije. Razvoj kao upotreba okoliša bez mara i obzira za nj i za prirodu – to je, najjednostavnijim riječima, neodrživ i nepoželjan (*unsustainable*) razvoj za periferije. Dok je grad kao »stroj razvitka« i rasta idejno i praktično izvorište neodrživih i (ne)obzirnih razvojnih ponuda, što će se sve jasnije pokazati u idućim desetljećima, selo, ruralni prostori, sav taj drugi dio prostora svake države i društva, mjesta su današnjega stvarnog/mogućeg održivog, obzirnog življenja. Svi periferijski prostori konceptualno u sebi nose klicu takva življenja i reprodukcije društvenog života. Danas to zvuči kao utopija, ali kada se negativne značajke kvalitete življenja u urbanim prostorima umnože i sustavno kumulirajući se dovedu do novih spoznaja i svijesti, ljudi će početi mijenjati stav prema periferijama. Periferije nose u sebi već danas potencijal da budu središta kvalitetnog življenja, kako u ekolojskom, zdravstvenom, tako i u psihičkom (individualizam) smislu. Dakako, periferije nisu središta proiz-

vodnje i moći, dakle ne mogu biti gospodarsko-politička središta.

Oživljavanje periferija kao »rad za opće dobro«

Valja naznačiti da oživljavanje periferija ima karakter djelatnosti za »opće dobro« i da se ne može tek izvesti iz privatnoga i pojedinačnog interesa. To je od posebne važnosti za inicijalnu konceptualizaciju sustavnog oživljavanja periferija. Naime, oživljavanje rubnih prostora i dijelova društva s rubnim sociogospodarskim obilježjima, ne može po logici stvari naći svoga privatnog investitora. To je naglašeno posao lokalnih društvenih aktera i onih na nacionalnoj, državnoj razini.

Ponajprije lokalno, periferija je mjesto življenja domaćeg stanovništva i unapređenje zajedničkih pretpostavki kvalitete življenja, rad na »općem dobru« na lokalnoj razini. Zajedničke pretpostavke boljeg života (komunalna opremljenost, opremljenost sadržajima za zadovoljavanje jednog dijela potreba stanovnika, mogućnost zapošljavanja) ne mogu se unaprijediti tek radom za »privatno dobro«. Interes, onaj *inter-esse* (među - biti) ovdje je šire naravi.

Na nacionalnoj razini, oživljavanje periferija pojavljuje se kao »rad za opće dobro« u jednom drugom smislu. Interes je države da na svojim rubnim područjima, koja su rubna ne samo teritorijalno nego i socijalno-gospodarski - organizira kakav-takav društveni život i samoobnavljanje života, kako bi osigurala učinkovitu stabilnost na cijelom svojem teritoriju, te kako bi mogla adekvatno organizirati (jeftiniju) kontrolu svojih granica i zaštitu teritorija uopće. Državi nije u interesu da rubna područja budu pusta, slabo nastanjena, prometno i gospodarski siromašna, slaba i puna nezadovoljnika. Država, kao reprezentant interesa svih građana i društveni entitet koji se legitimira organizacijom opstanka svojih građana, u tom se smislu na poslu oživljavanja periferija pojavljuje kao akter djelovanja za »opće dobro«. »Područja posebne državne skrbi« (koja su određena posebnim zakonom prema stupnju stradanja u Domovinskom ratu) izraz su ove spoznaje na razini države. U našem istraživanju Lika je primjer takva područja.

Periferija i tržište

Gospodarski tokovi na periferijskim prostorima, kako to slijedi iz same definicije periferija, nisu ni intenzivni, ni raznovrsni, a niti postojeće socijalno okruženje otvara neku posebnu perspektivu da do neke velike promjene dođe. Međutim, nedvojbeno je da je u zadanim globalnim tržiš-

nim okvirima jedna od šansi modernizacije i oživljavanja periferija upravo u tome da svoje razvojne ideje, resurse, aktere, dovede u odnos s tržišnim mehanizmom ponude, razmjene i potražnje. U načelu, susret periferija i tržišno organizirane ponude s te iste periferije može se zakonito zbivati na temelju susreta domaćih prirodnih, a dijelom i ljudskim resursa, te interesa kapitala koji uglavnom mora doći »sa strane«, izvan teritorija periferije, a koji u tim ukupnim lokalnim resursima vidi šansu da se oplodi.

Tako su ambijentalno vrijedni ekološki prostori i poljoprivredna zemljišta resurs koji se, inciran nekim razvojnim programima, a poduprt investicijskim kapitalom »sa strane«, mogu nedvojbeno pojaviti kao oslonac razvojnog koraka koji će onda, svojim konačnim produktima bivati integriran u šira tržišta. Ovo je posebno vidljivo u zemljama gdje se koncept održivog razvoja od ideje postepeno »pretače« u konkretne razvojne korake. Proizvodnja zdrave hrane pretpostavlja organsku poljoprivredu, a ona je pak, po logici stvari, moguća samo na periferijama. Sličan je slučaj s ekoturizmom, turizmom prijateljskim prema okolišu, te s agroturizmom. Oni resursi koje nudi periferija, a to je i sačuvana prirodna i kulturna baština, temelj su ovakvih novih oblika turizma. Dakako, i ova alternativna ponuda odvija se na tržišnim principima. Umorni ljudi iz velikih gradova trebaju i mira i tišine, i prirodnog ambijenta, i zdrave hrane i »prirodne društvenosti«, dakle potražnja postoji. No, valja artikulirati i proizvesti »proizvod«. Dobar proizvod, traženi proizvod, ma odakle dolazio, pa tako i s periferije, umrežiti će se bez problema u tržišne mehanizme. Periferiji ostaje da artikulira ponude za tržište, oslušujući potrebe i potražnju iz šireg društva, iz središta. Periferija treba stvoriti proizvod koji će prodavati širem društvu. Ako ostane samo na kupnji proizvoda iz središta, ukupni saldo zacijelo će ostati negativan.

U razmatranju strukturalnih elemenata oživljavanja periferija bilo je nužno navesti i tržište. Empirijski nalazi iz današnjeg trenutka u Hrvatskoj ne ohrabruju nas da će se nešto značajnije uskoro zbivati. No konceptualno, važno je zagovarati tržišnu logiku gledanja, ma kako tržište po sebi nije najpametniji izum čovječanstva. Naime, periferiji je gospodarski, socijalno i demografski ili dalje umirati i vegetirati, ili se na novim, dakle nikako ne tek starijim, ma kako preoblikovanim, etatističkim osnovama, obnavljati. Tržište, ponuda proizvoda s periferije k širem društvu, takav je temelj.

Glavne dimenzije i inicijalna uporišta oživljavanja periferija: socijalni akteri, razvojne ideje i lokalni resursi

---

Za potrebe istraživanja o pretpostavkama sustavnog oživljavanja hrvatskih periferija izradili smo prijedlog dimenzija – indikatora – varijabli: socijalni akteri (socijalne energije); ideje; resursi – osnovne su dimenzije procesa oživljavanja periferija. Za svaku od navedenih dimenzija navodimo prijedlog popisa indikatora. Za svaki popis indikatora u nastavku istraživanja, sukladno specifičnosti predmeta istraživanja valja izraditi set varijabli. Ovo je tzv. »optimalni«, detaljni, razrađen popis indikatora. U realizaciji terenskog istraživanja on se donekle može, zbog različitih ograničenja, reducirati. Razrađenost indikatora ne smjera biti tek valjana priprava terenskog istraživanja – ona smjera i elaboraciji koja bi izdašno predstavila problematiku temeljnih pretpostavki oživljavanja periferija u nas.

Indikatori za pojedine dimenzije

Socijalni akteri

U socijalne aktere pri oživljavanju periferija ulaze ponajprije lokalne elite i lokalno stanovništvo. Tegoba s lokalnim elitama u Hrvatskoj upravo je u tome što su one najčešće odveć malobrojne za poticanje razvitka, ili su pak nedovoljno kompetentne za neki ambiciozniji plan. Lokalnog stanovništva na periferijama često je također malo, a po profilu obrazovanja i vještina uvelike je ispod razine potrebne za inicijaciju i postignuće oživljavanja.

Socijalni akteri u ukupnosti svog djelovanja još se doživljavaju (i definiraju) kao socijalna energija što djeluje na određenom, konkretnom, užem teritoriju. Stanje lokalnih socijalnih energija određuje intenzitet i širinu procesa oživljavanja tih užih teritorija, u našem slučaju periferija. Sustavno (samo)njegovanje sposobnosti, motivacija, inicijativnosti lokalnih ljudskih resursa, po oživljavanje stožernih socijalnih energija u tom je smislu zadaća od najveće važnosti.

Među elitama u kontekstu hrvatskog društva i za potrebe promišljanja o oživljavanju periferija razlikujemo na lokalnoj razini sljedeće podgrupe:

- a. Političko – upravljačke elite (na razini općina i županija)
- b. Gospodarske elite (na razini općina i županija)
- c. Duhovne elite (obrazovanje, kultura, religija – crkva)
- d. Vojne elite (zaštita teritorija, posebno Domovinskim ratom oslobođenim prostorima)

Prijedlog varijabli na lokalnoj razini jest sljedeći:

- razina političke moći i utjecaja u procesu donošenja razvojnih odluka o vlastitom razvoju;
- razina i tip obrazovanosti;
- razina kompetencije za određeni posao, aktivnost ili skup aktivnosti;
- razina otvorenosti za razvojne inovacije;
- razina poduzetnosti, inicijativnosti, odnosno osposobljenosti za upravljanje lokalnim razvojem.
- orijentacija na djelovanje za »opće dobro«, a ne samo na osobni interes.

Za duhovne elite zasebno se varijablom može smatrati »razina i tip duhovnog utjecaja, a posredovano njime, društveni utjecaj na ostale elite i lokalno stanovništvo«. Za lokalno stanovništvo zasebno se varijablom može smatrati »razina inicijativnosti i društvene volje stanovništva glede razvojnih poteza na lokalnoj razini«.

Lokalne razvojne ideje

Lokalne razvojne ideje najčešće se vrlo usko vežu uz lokalne resurse. Budući da su lokalne elite vrlo često daleko od inovativnih ideja što cirkuliraju u velikim gradovima, često ne uobziruju ona inovativna razvojna rješenja koja na tržištu ideja i potreba postoje (npr. alternativni turizam, organsku poljoprivredu i slično). Prikladan uvoz ideja iz razvijenijih sredina (bilo domaćih bilo inozemnih), uz poštivanje značajki lokalne društvene sredine, ovdje se može smatrati poželjnim procesom.

Konceptualnih rješenja za oživljavanje periferija nema osobito mnogo. Zapravo, situacija je na periferijama relativno jednostavna i nema odviše manevarskog prostora za velike koncepte.

Koncept obzirnog razvoja (*sustainable development*) koji se prije svega brine za ravnotežu prirode i društva, za prirodne osnove života i (proizvodnje) materijalnog razvoja, temelj je svakoga operacionalnog koncepta za oživljavanje periferija.³ Ne može se život na periferijama, ma kako skroman, obnavljati na osnovi (paleo)industrijske ili neke druge destrukcije prirodne baštine. To jednostavno ne ide! Temeljna razvojna prednost periferije – visokokvalitetna prirodna sredina i visoka ekološka kvaliteta prostora – ne može se razvojnim odabirom dovoditi u pitanje i pri tome očekivati da će taj odabir polučiti dugoročni razvojni, revitalizacijski uspjeh! Moguće je raubajući prirodnu osnovu postići neki vrlo kratkoročni ekonomski učinak, ali takav potez nema veze sa sustavnim oživljavanjem hrvatskih periferija.

Za ispražnjene teritorije, bilo zbog ratnih stradanja (kao što je dio Like) ili zbog starenja ljudi i snažne depopulacije (kao što je dio unutrašnje Istre), plodna konceptualna ideja za oživljavanje može biti KOLONIZACIJA, plansko doseljavanje ljudi iz drugih područja. Nerijetko prva društvena reakcija preostalih starosjedilaca na ovaj prijedlog nije povoljna, ali kada se bolje razmisli, zaključak može biti često jedino u duhu pitanja »A što drugo ostaje?« Pri realizaciji ovog modela postoji niz zapreka koje nije lako svladati. Jedna od snažnih zapreka koju se često zanemaruje može biti i kulturalna. Počesto se generira osjećaj nepripadanja novom prostoru, osjećaj »tuđosti« u drugoj novoj sredini. A tu onda nema sreće ma koliko velik stan imali!

Drugi model, koji se pojavljuje u razvijenijim zemljama, mogao bi se nazvati RURALNA RENESANSA. Riječ je o tome da se periferijski, gotovo pretežno ruralni prostori oživljavaju na proizvodnim temeljima koji više nisu poljoprivredni. Ovi se prostori uređuju kao područja alternativnih oblika turizma, kao područja vikendica umornih urbanih ljudi, kao prostori malih poduzeća (kojima je telefon i Internet dostatna spona s »vanjskim« svijetom!), kao izletničko-rekreacijsko-sportski prostori i slično.

Metodologijski gledano, nesumnjivo je potrebno lokalne razvojne ideje utemeljiti na empirijskom terenskom uvidu. Potrebne su vrlo DIFERENCIRANE PODSTRATEGIJE za pojedine dijelove marginalnih prostora. Različita razina zapuštenosti, različita povijesna uvjetovanost (npr. unutrašnja Istra živjela je na temelju mreže urbaniziranih sela, dok je Lika opstajala kao vojno područje), različita razina socijalnih energija, različiti tip raspoloživih resursa, domaćih razvojnih dobara zahtjeva različiti idejni pristup oživljavanju.

Lokalni resursi

Lokalni razvojni izvori i lokalna razvojna dobra središnje je uporište od kojega se pri konceptualizaciji oživljavanja naših periferija mora krenuti. Pri tom skrećemo pažnju da su i mali brojevi i male dimenzije pojava na području resursa (npr. mali broj ljudi) dragocjeni za inicijaciju procesa oživljavanja periferija.

Ovdje dajemo kratak popis indikatora za dimenziju »razvojni izvori«, ali ne dajemo varijable za svaki indikator – to će biti predmet izrade terenskog nacrtu istraživanja.

- a. Demografsko-nasebinski resursi:
  - demografska valorizacija naselja,
  - stanje opremljenosti naselja.

- b. Ljudski resursi:
  - stanovništvo,
  - znanja, umijeća, profesionalne tradicije
  - obitelj i domaćinstva.
- c. Ekološki resursi⁴:
  - kvaliteta krajolika/ambijenta,
  - kvaliteta okoliša,
  - stanje raznolikosti flore i faune.
- d. Gospodarsko/proizvodni resursi:
  - tradicionalna struktura djelatnosti,
  - »nove« (moguće) djelatnosti.
- e. Kulturalni resursi:
  - društveni običaji/zavičajni identitet,
  - kulturalna praksa.
- f. Kvaliteta življenja:
  - blagostanje,
  - sigurnost,
  - sloboda,
  - samoidentitet.

Ovaj popis indikatora »razvojnih izvora« smjera iscrpnosti. Primjenljiv je na sve vrste teritorija, ali se pri odabiru varijabli za svaki indikator usklađuje s konkretnim istraživanjem. Kad se radi o istraživanju periferija, ovo bi značilo da se vodi računa o nizu specifičnosti pri odabiru varijabli kako bi se njima pokrila periferijska stvarnost.

Odnos periferija - središte

U odnosu na hrvatske periferije (a iz tipologije će se podrobnije vidjeti o kakvim je periferijama riječ) razlikujemo tri razine središta:

- A. Županijsko središte;
- B. Urbano središte kojemu periferija prirodno gravitira (neki srednji grad ili čak makroregionalno središte);
- C. Republičko središte - Zagreb.

Po tipu odnosa ovih središta razlikujemo:

- a. oblik djelatne potpore (novac, materijal, stručnjaci, projekti, ideje i slično)
- b. verbalna podrška, djelatna ravnodušnost;
- c. negativan, čak destruktivan odnos.

Sudbina odnosa periferija-središte zbiva se u odnošenju periferija sa tri navedena tipa središta (od kojih se jedan, onaj županijski i sam ispostavlja najčešće kao periferija) i kroz tri navedena tipa odnosa. Rubna područja, kako teritorijalno tako i socijalno-gospodarski, često lako bivaju zaboravljena. Često je, naime, prisutan odnos samo verbalne podrške razvitku periferija, a izostajanje stvarne potpo-

re. O tome na periferijama postoje mnoga gorka svjedočanstva.

Oživljavanje periferija: međuigra lokalnih društvenih aktera - lokalnih razvojnih ideja - lokalnih resursa

Društveni akteri (socijalne energije) kao artikulatori ili »uvoznici« razvojnih i oživljavajućih ideja i programa, poduprti lokalnim resursima i razvojnim dobrima, s jedne strane, i potporama iz razvijenijih sredina (novac, stručnjaci, strojevi, alati i uređaji različite vrste i slično), s druge strane, ne mogu otvoriti proces sustavnog oživljavanja vlastitoga periferijskog prostora ukoliko ne generiraju lokalnu socijalnu integraciju svih ovih elemenata. Dakle, lokalna socijalna integracija ljudi, ideja, resursa i potpora, inicijalna je pretpostavka oživljavanja hrvatskih periferija.

Oživljavanje periferija jest nacionalni interes, s jedne strane, i interes barem dijela lokalnog življa, s druge. Ova dva interesa moraju se prikladno susresti, a susreti interesa nužno i sustavno tjeraju naprijed. Ne dođe li do tog susretanja i isprepletanja interesa, od revitaliziranja periferija neće biti mnogo. Same periferije ne mogu puno, vrlo često ne mogu gotovo ništa. Zasebno je pitanje učinkovite organizacije državne uprave koja bi za socijalne aktere periferije otvorila zasebne kanale komuniciranja, jer vrh piramide i njegovo dno vrlo slabo, rijetko i teško komuniciraju.

Oživljavanje periferije jest društveni posao koji ima karakter djelatnosti za »opće dobro«. Sustavno oživljavanje nekog teritorija afirmacijom privatnih interesa nema šanse za osobit uspjeh. Presudno je da noseći akter revitalizacije bude i država i lokalni socijalni upravljač i odgovorni poduzetnik. Viša kvaliteta življenja, otvaranje radnih mjesta, otvaranje perspektive mladima - to su sve zadaci koje može dokučiti tek socijalna akcija vođena idejom i ciljem »općeg dobra«, ali i takav susret lokalnih resursa i kapitala koji bi za obe strane bio plodan.

Hrvatska, kao što ćemo vidjeti, obiluje područjima koji imaju rubni, periferijski status. Državni je interes ove periferije učiniti mjestima prikladnog življenja, mjestima gdje će se život samoregulirati i samobnavljati zahvaljujući djelotvornosti i maru lokalnih ljudskih resursa. Da bi to bilo moguće, odnosi interakcije i integracije aktera-ideja-resursa-potpore (iz središta) moraju se sustavno otvarati.

Pristupi oživljavanju periferija u Hrvatskoj

Koji su ciljevi sustavnog oživljavanja periferija u Hrvatskoj? Odgovor zavisi od polazišta, od »pogleda na svijet«, od sustava društvenih vrijednosti što ih je čovjek prihvatio

(internalizirao), u sebi oblikovao i, jednostavno, od interesa što ga ima ili zastupa.

Kada govorimo o interesu za oživljavanjem periferije držimo smislenim pitati se: Na kojim se sve društvenim razinama postavlja to pitanje?

- a. Prva je razina nedvojbeno sama periferija. Periferija, barem ona koja ima kritičnu masu socijalne energije i motivacije, teži vlastitom oživljavanju. U upravnom smislu ovdje možemo govoriti u Hrvatskoj o općinama kao »interesentu« lokalnog razvitka.
- b. Druga je interesna razina šira regija (npr. Lika) ili pojedina županija. One imaju određene interese (ne nužno svestrane i ne nužno adaptabilne na sve dijelove teritorija) da se nerazvijeni dio njihova teritorija oživljava i razvija.
- c. Treći interes jest nacionalni interes, interes na razini države kao cjeline. Državni interes jest da se današnje periferije razvijaju kako bi se unaprijedila neka po državu vitalna djelovanja, kao npr. zaštita državnog teritorija, unapređenje domaće proizvodnje (zdrave) hrane, adekvatna društvena organizacija života nacionalnih manjina i slično.

Ovdje smo naznačili dva-tri osnovna pristupa oživljavanju periferija. Prvi je neo-liberalistički pristup što ga identificira oznaka »socijalni darwinizam«, a koji je u osnovi nesklon oživljavanju periferija. Drugi smo nazvali »komunitarnim«. Njega karakterizira stav da se resursima periferije valja koristiti tako kako bi dobit, barem dijelom, direktno ili indirektno, ostajala samoj periferiji. Komunitarni stav ima »vanjsku« potporu u djelatnoj solidarnosti izvan periferija. Treći pristup jest »etatistički« a svodi se na to da samo državni organi, dakle, središnja vlast mogu i moraju pomoći razvoju periferije.

Prvi pristup polazi od individualističke, neoliberalne pozicije prema kojoj dijelovi društva žive zasebno jedni od drugih i ne postoji ideja povezivanja dijelova (osim ponegdje i ponekad strogo funkcionalistički). Drugi pristup vodi prije svega brigu o istovremenoj pravednosti i napretku, u socijalnoj integraciji, jer je manjak socijalne integracije najveća prijetnja svakom napretku. Taj pristup polazi od postavke da svako društvo, kojemu je cilj da bude zdravo i da uspješno samoorganizira društveni život, mora funkcionirati kao zajednica. Stoga dijelovi društva ne žive zasebno, nego su višeslojno povezani kako bi uspješnije riješili i svoje probleme i probleme društva u cjelini. Uzajamni interesi između periferija i središta u okviru ovog pristupa trude se prepoznati i su-kreirati. Mada se čini da slaba »pe-

riferija« ne može ništa pokrenuti bez »središta«, da od nje ga na neki način ovisi, za objektivistički i pravedan tip analize nedvojbeno je da »središte« jača koristeći se ljudskim, prirodnim i ostalim resursima različitih »periferija«. Ova je pojava vidljiva na svim razinama odnosa između »periferija« i »središta«, od one planetarne, kako se razvijena sva središta svijeta odnose spram nerazvijenima, do lokalne, primjerice hrvatske razine, kako se Zagreb odnosi spram Like i drugih hrvatskih periferija.

Neoliberalni pristup

Pogledajmo najprije pristup socijalnog darwinizma primijenjen na periferije koji bi se mogao okarakterizirati ovim stavom: u društvu oduvijek postoje središta i periferije, oduvijek postoje razvijeni i nerazvijeni, slabi i jaki, oduvijek slabi propadaju i nestaju, a jaki se razvijaju i jačaju i tu se uglavnom ništa ne dâ izmijeniti. Oživljavanje periferija u okviru i na temelju ovakva pristupa, nema nikakva smisla, pa ni cilj nije opravdan jer socijalna akcija za »oživljavanje« ide mimo normalnih dugoročnih, socijetalnih zakona i neprikladna je prirodnim socijalno-razvojnim zakonitostima. Štoviše, ona je »teror« nad prirodnim činjenicama i kako god da se uzme, ne može uroditi dobrim plodom. Ako se nešto i pokuša, cijena je visoka i plaćaju je entiteti izvan periferija. Periferije im za to ne mogu uzvratiti nekim značajnijim benefitom.

Prema tom pristupu, ni jedna država ne treba oživljavati svoje periferije, već ih treba prepustiti djelovanju zakona opće ponude i potražnje. Ili drukčije: ako netko nađe opće ekonomski ili gospodarski razlog da ih obnavlja, neka ih obnavlja, a ako nema razloga za obnovu, onda neka periferije propadnu kao socijalni entiteti i neka žive kao prirodne sredine!

Ovakvu se stanovištu ne može odreći logika, iako mehanizam logike ne impresionira. Ono što je ključno u ovakvu stavu jest pristup, polazište, aksiološko (vrijednosno) ishodište. Ovo stanovište karakterizira individualna, a ne kolektivna racionalnost. Teritorij nekog društva u kontekstu ovakva pristupa nije opće, zajedničko dobro (engl. *common good*), već individualno. Briga za teritorij i socijalni život na njemu prepuštena je onim pojedincima i socijalnim skupinama koje pokreće osobni, odnosno grupni interes. Oni ne dopiru do općeg interesa, do interesa na razini društva kao cjeline ili do državnog interesa. Ako pak tvrdimo da dopiru, onda su im interesi u duhu »liberalizma« - radikalno ekonomistički.

Komunitarni pristup

Drugi pristup možemo radno označiti kao komunitarni. Ovaj pristup društvo i državu uzima kao zajednice za opstanak kojih se valja planski i svjesno brinuti.

Po ovom pristupu dijelovi su društva povezani, kako u horizontalnoj, teritorijalnoj, tako i u vertikalnoj socijalno-strukturalnoj dimenziji, pa se valja brinuti i za periferije i za ljude koji na njima obitavaju.

Socijalni entiteti izvan periferija nalaze interesa i solidarnosti da razvojno pripomognu periferijama. Pri tome se resursi (materijalni i kadrovski) nalaze na razini društva u cjelini te se, u skladu s društvenim ciljevima, resursi redistribuiraju od središta ka periferijama. Dakako, ovakva redistribucija ne ugrožava reprodukciju viška vrijednosti u središtima. Nije, naime, riječ o etatičkom modelu odnosa spram periferija, unutar kojega je oživljavanje isključiva zadaća i cilj države. Dominantan stav komunitarnog pristupa jest kolektivna racionalnost, dakle djelovanja u skladu s ciljevima koji reproduciraju društvo kao određenu zajednicu. Društva u kojima se gaje plodni odnosi povezanosti između dijelova i cjeline demokratski upravljaju samodestruktivnim oblicima ponašanja svojih pripadnika.

Etatički pristup

Dominantni ili čak isključivi akter oživljavanja periferija u ovakvu pristupu jest država. Ekonomski krhka, počesto i socijalno slabo samoorganizirana, a politički bez veće važnosti – periferija upire oči u središte kao ekonomski, politički i tehnološki moćno žarište razvitka. Država, dakle središnja vlast, može pripomoći oživljavanju (poreznim olakšicama, izravnom pomoći različite namjene, traženjem pomoći u inozemstvu i sl.), ali ne može odmijeniti lokalne socijalne aktere na mjestu inicijatora i nositelja lokalnog razvitka i oživljavanja.

Pragmatični pristup

U stvarnosti hrvatskih periferija možda se najplodnijima nadaje eklektički pristup što smo ga ovdje nazvali »pragmatičnim pristupom.«

Periferijama je rubni usud zadan. Njihovu rubnost ne može dokinuti nikakva stalna globalna socijalna akcija. Injektiranje života periferiji energijama i resursima izvan periferije nije koncept koji ima šansi oživjeti periferiju. Možda samo nakratko i privremeno. U fokusu oživljavanja periferija kao sociogospodarskih rubnih područja jest razvijati društveno-ekonomske uvjete življenja na periferijama, koristeći se malobrojnim, ali kvalitetnim prednosti-

ma periferija sustavno i na nešto višu razinu. Tek tada će se stupanj privlačnosti periferija povećati, bilo za mlade ljude, bilo one u radnoj dobi, bilo za one u »trećoj dobi«. Kombinacija triju navedenih pristupa, djelovanje i države, i lokalnih socijalnih snaga i tržišta vjerojatno je najrealniji način oživljavanja periferija u Hrvatskoj.

»Etastički« pristup posebno je potreban na periferijama koje su razorene ratom. Stoga su i zakonom utvrđena »područja od posebne državne skrbi«. Takav je slučaj i s jednim dijelom Like. Dakako, i na ovakvim periferijama, nakon kolonizacije i/ili povratka prognanika lokalni akteri postepeno trebaju u punoj mjeri ponijeti teret lokalnog razvitka. Za državu je investiranje u oživljavanje (razorenih) periferija »dobra investicija« tek ukoliko periferija nakon inicijalnih ulaganja počne živjeti kao samostalni, samorganizirani socijalni lokalni entitet.

Komunitarni pristup plodan je i u drugim tipovima periferija, npr. u unutarnjoj Istri gdje se solidarnošću i potporom obalne Istre može znatno pripomoći zaostalijoj i ispražnjenom ruralnoj Istri. Posebno ako se sustavno, iz godine u godinu povlače potezi koji kumulativno daju učinkovit rezultat.

Neoliberalni pristup svoje šanse ima u onim prostorima gdje su prirodni i kulturni resursi baštine takvi da je u relativno kratko vrijeme moguće investiranjem proizvesti prikladnu tržišnu ponudu koja će se dobro prodavati.

Ciljevi oživljavanja periferija u Hrvatskoj

U nastavku evo i skice osnovnih ciljeva oživljavanja periferija u Hrvatskoj (mislimo na sve periferije u Hrvatskoj), inspiriranih istraživačkom građom prikupljenom na terenu u Lici i unutrašnjoj Istri. Ovo nije rang-lista ciljeva po »težini«. Riječ je o tome da su ciljevi uzročno-posljedično višeznačno povezani. Nema, primjerice, demografske obnove bez prilike za zapošljavanje i obrnuto, nema, podizanja komunalne kvalitete življenja bez većih općinskih i županijskih prihoda, a prihoda pak nema bez življega i produktivnijeg gospodarskog života.

Popis operacionalnih ciljeva oživljavanja naših periferija:

1. Zaustaviti daljnji odljev stanovništva; stvarati uvjete u kojima će postojeći broj i kvaliteta žitelja (ma kako je vrednovali) postati stabilna; stvoriti uvjete življenja i rada u kojima će prestati djelovati »migracijski sindrom« - situacija u kojoj se (novonastajuće) vrednote i POTREBE ne mogu zadovoljiti u postojećoj sredini, nego negdje drugdje. Prvi cilj oživljavanja jest razviti i učvrstiti odluku »ostajem« naspram odluke »odlazim«.

2. Posebni aspekt prethodnog cilja: učiniti prostore periferije egzistencijalno privlačnim (radno mjesto ili mogućnost aktivnosti koje će donijeti zaradu) za povratak mladih nakon školovanja i za zasnivanje obitelji; mladi ljudi traže uvjete življenja koji će im ponuditi određenu perspektivu ili barem iluziju takve perspektive.
3. Odnos broja umrlih i novorođenih mijenjati tako da novorođenih bude barem jednako, a potom i više nego umrlih. Danas je na periferijama najčešće negativan prirodni prirast, a najdramatičniji je izraz toga depopulacija, starenje stanovnika u malim naseljima, te na kraju »demografska smrt« jednog dijela tih naselja. Kako pridobiti ljude na periferijama da imaju više djece? Možda je to najveća tajna oživljavanja periferija!
4. Organizirano doseljavati stanovnike u prostore periferije koja više nema nade da se demografski samoobnavlja, a ima određene resurse da se samoprehranjuje.
5. Razvijati postojeće i otvarati nove djelatnosti s uporištima u domaćim resursima koje mogu donijeti (veći) prihod za život lokalnom stanovništvu, s jedne strane, i lokalnoj zajednici, s druge.
6. Unapređivati lokalne komunalne uvjete kvalitete življenja (struja, voda, kanalizacija, telefon, određene ustanove za zadovoljavanje potreba stanovnika).
7. Uspostaviti takve odnose pri korištenju prirodnih resursa periferije kako bi dobit ostajala periferiji, a ne odlazila izvan nje. Lokalni prirodni resursi (npr. šume i drvo u Gorskom kotaru) rijetko su i malobrojno uporište oživljavanja periferija. Ukoliko se i ono ne iskoristi za dobrobit periferije, ako dobit odlazi izvan nje, periferije gube oslonac za oživljavanje i napredak. Korištenje prirodnih resursa periferija za dobrobit središta ravno je pljački prirodnih resursa periferija i osmrtnica periferije kao mjestu življenja.
8. Njegovati sposobnosti i volju lokalnih aktera; njegovati lokalnu socijalnu integraciju aktera, resursa i ideja kao »software«, uporište oživljavanja periferije.
9. Njegovati »prirodnu društvenost« kao način odnošenja među ljudima na periferiji, u lokalnim zajednicama; ovakva društvenost nestaje u urbanim sredinama mada je tim istim »urbanitima« ljudska i dopadljiva.
10. Njegovati obitelj kao temeljni socijalni entitet na koji se oslanja samoorganizacija društvenog života na periferijama; ovo se proteže i na stvaranje sredstava za opstanak, pa stoga i njegovati mala obiteljska poduzeća, poljoprivredna gospodarstva koja prakticiraju agroturizam, proizvodnju (zdrave) hrane i slično.

Ovu kratku elaboraciju operacionalnih socijalnih, ekonomskih i kulturalnih ciljeva oživljavanja hrvatskih periferija nećemo ovaj čas dalje raščlanjivati. Za specifičnu socijalnu akciju, kakva je oživljavanje periferija kao mjesta življenja, važno je naglasiti da valja podržati sve elemente koji jačaju socijalne energije i motivacije, koji periferiji donose materijalne ili duhovne dobiti i dobrobiti.

Ako se podsjetimo »ruž« interesenata za oživljavanje periferija, koju smo iznijeli na početku ovog poglavlja, onda se realnim može pretpostaviti da bi u hrvatskim uvjetima kombinacija komunitarnog i etastičkog pristupa najviše odgovarala socioekonomskoj i sociokulturalnoj situaciji. Pretpostaviti je da bi ova kombinacija dala relativno najbolje rezultate.

Hrvatske periferije – polazišna skica za tipologiju

Hrvatska je, s obzirom na oblik državnog teritorija, zemlja sa znatnim brojem rubnih, perifernih područja. Od odnosa sa susjednim državama ovisi hoće li ova područja imati strogo rubni karakter ili će zbog protoka ljudi i robe sa susjednim područjima rubnost biti manja. Bez obzira na konkretne političke i gospodarske silnice koje će u kontekstu šireg prostora u kojem se nalazi Hrvatska određivati intezitet rubnosti periferija – oživljavanje periferija u danim okolnostima postaje sama po sebi teška zadaća.

Vidimo tri temeljne strukturalno-dinamičke determinante oživljavanja hrvatskih periferija. Strukturalne determinante locirane su u demografskom, socijalnom i gospodarskom stanju konkretnih područja sa statusom periferije.

Dinamičke determinante oživljavanja periferija »kriju se«: a. u tipu i intenzitetu interesa države, županija, većih urbanih središta i lokalnog stanovništva periferija; b. u stanju lokalnih aktera (socijalnih energija), lokalnih resursa (razvojnih dobara) i razvojnih ideja te, posebno, u stanju lokalne socijalne integracije ovih sastavnica u oživljavanje periferija.

Držimo korisnim skicirati polazišnu tipologiju hrvatskih periferija polazeći od hipoteze da je ključ za tipologiju periferija istovremeno i ključ za promjenu, za proces oživljavanja.

Prema prostorno-geografskim kriterijima razlikujemo sljedeće tipove periferija:

1. Periferije kao rubna, (po)granična područja države Hrvatske.
2. Periferije – kao prostori unutar Hrvatske, gotovo isključivo ruralnog i slabije urbaniziranog tkiva državnog teritorija.

Unutar ovih potonjih korisno je uočiti na prvi pogled začudnu pojavu periferija u relativnoj blizini, u zaleđu gradova (Žumberak pored Zagreba,⁵ dio Gorskog kotara pored Rijeke, dio unutrašnje Istre pored Rijeke i Pule i dr.). Naime, ovi se gradovi pojavljuju kao »iscrpljivači resursa« periferija, ali isto tako mogu imati i ulogu potpore, daka-ko ukoliko se takve veze i odnosi afirmiraju.

Prema strukturalnim demografsko-gospodarskim značajkama prostori s karakterom periferija ideal-tipski možemo sagledati na negativnom i na pozitivnom polu. Većina konkretnih demografsko-gospodarskih situacija nalazi se između ova dva pola. Presudno je ocijeniti postoji li lokalni potencijal u demografskoj i gospodarskoj dimenziji da bi se inicirala i sustavno vodila socijalna akcija oživljavanja. Ako više ne postoji, to odmah ne znači da nema načina za oživljavanje, već da je jedini preostali način oživljavanja kolonizacija uz izrazitu pomoć države, dakako ukoliko ona u oživljavanju određene periferije može naći svoj interes.

Na negativnom polu možemo naznačiti da su to skupine naselja gdje je na djelu starenje stanovništva, gotovo bez mlađeg stanovništva i da je depopulacija vrlo snažna. Tradicionalne gospodarske djelatnosti zamrle su ili zamiru. Novih nema, iako bi možda određeni resursi za njih i postojali. Lokalno stanovništvo reduciralo je proizvodnju uglavnom na individualnu poljoprivredu.

Na pozitivnom polu slika bi mogla izgledati ovako: demografska kretanja karakterizira ili blago pozitivan rast ili nulta stopa prirasta ili je pak na djelu negativan prirodni prirast, odnosno pad broja stanovnika. Prostor je manje-više još uvijek sposoban za demografsko samoobnavljanje. Poželjan je u određenoj mjeri mehanički prirast, dakle doseljavanje sa strane. U pogledu stanja gospodarskog vitaliteta, ova područja imaju neke oblike tradicionalnih gospodarskih djelatnosti (poljoprivreda, šumarstvo, rudarstvo, industrija i sl.). Postoje određeni resursi (prirodna i kulturna baština, lokacija, rudna bogatstva, vode, šume) na temelju kojih je moguće pokrenuti i nove gospodarske djelatnosti.

Želimo li naznačene kriterije za razlikovanje hrvatskih periferija povezati u cjelinu, onda nam se za polazišne skice ukazuje sljedeća osnovna tipologija hrvatskih periferija:

- I. Rubna, pogranična područja s negativnim demografskim i gospodarskim obilježjima i trendovima.
- II. Ruralna, slabije urbanizirana tkiva državnog teritorija, s negativnim demografskim i gospodarskim obilježjima i trendovima.

III. Rubna pogranična područja, s pozitivnim demografskim i gospodarskim obilježjima i trendovima.

IV. Ruralna, slabije urbanizirana tkiva državnog teritorija s pozitivnim demografskim i gospodarskim obilježjima i trendovima.

Ovo je jednostavna tipologija kojoj je prije svega na umu sustavno oživljavanje periferija. Moglo bi se reći da s periferijama u kojima su na djelu pozitivni demografski i gospodarski procesi projektanti nemaju posla! To automatski još nije tako, mada je jasno da je situacija glede demografskog samoobnavljanja i organizacije opstanka, znatno povoljnija nego na periferijama gdje su procesi negativni, gdje život zamire ili je već zbog različitih okolnosti zamro.

Prvi prioritet u oživljavanju hrvatskih periferija, prema našem mišljenju, imaju rubna, pogranična područja Hrvatske na kojima su na djelu negativni demografski i gospodarski procesi bilo zbog ratnih ili nekih drugih razloga. Oko obnove takve periferije može se na istom poslu susresti država preko svog interesa, sa županijom i lokalnom zajednicom (jednom ili više općina), odnosno, s lokalnim stanovništvom.

Najveća opasnost da će ih oživljavanje mimoići »prijeti« periferijama kojima danas ne ide ni demografski ni gospodarski dobro, koje nisu u fokusu državnog interesa, a istovremeno su njihove županije i općine po gospodarskom prihodu i proračunima slabe.

BILJEŠKE

¹ Rogić, Ivan (1997): *Tko je Zagreb*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 107-153.

² Paul Selman (1996) u knjizi *Local Sustainability; Managing and Planning Ecologically Sound Places*, St. Martin Press, New York, u poglavlju o prirodi lokalne održivosti (obzirnosti) navodi niz argumenata za ovaj sud.

³ O konceptu obzirnoga, održivog razvoja iz sociologijske perspektive našu smo znanstvenu i stručnu javnost upoznali još 1992. u radu: Lay, Vladimir (1992), Održivi razvitak i društvene promjene; Prilozi rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka, *Revija za sociologiju*, 1 (1): 1-16.

⁴ Ekologijski resursi nisu samo pogodnost za kvalitetu življenja, već su istovremeno temelj ekonomskog resursa određenog teritorija. Vidi o tome u: David W. Pearce; R. Kerry Turner (1990), *Economics of resources and the environment*, Harvester Wheatsheaf, New York. Posebno je u tom smislu instruktivno poglavlje »The Environment - Economy Interaction« (31-35).

⁵ Vidjeti primjerice: Maja Štambuk. Žumberak: primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada. *Sociologija sela*, br. 1-4/1995, str. 29-37.

2.

DVA

ISTRAŽIVAČKA

PRIMJERA

Maja
ŠTAMBUK

LIKA –
STUDIJA
SLUČAJA

Uvod

Kolikogod zahtjev o prostorno uravnoteženom razvitku sadržavao u sebi neracionalnost skupljega¹ i sporijeg napretka, on je, iako na duge staze, jedini racionalni izbor. Takav pristup razvitku uključuje i (re)oblikovanje naseljskih kolektiviteta i ponovno uspostavljanje cjelovitog odnosa čovjeka i prirodnih resursa te novi pristup nerazvijenosti i nerazvijenima.² Defavorizirani dosadašnjim tijekom društvenih i gospodarskih promjena, seoska naselja i periferijski gradići gubili su elemente nužne za poželjni život u njima. Projektom obnove, periferija, a time i cijela zemlja, ima izvjesniju budućnost. Važni temelji na kojem počiva obnova ruralnih područja jesu poljoprivreda i stočarstvo, pa te gospodarske grane, a ujedno i agrarnu politiku, valja promatrati ne izdvojeno, zatvoreno unutar struke, već kao sastavnicu politike ruralnog razvitka i kao čimbenike odgovorne za primjereni razvitak ruralnih područja.³

Dosadašnji razvitak, pojednostavljeno gledano, počivao je na konceptu prema kojemu je bilo najlakše i u svakom pogledu najefektnije, a činilo se i najjeftinije, ulagati u gradska središta, a u isto vrijeme seoska područja pustiti da propadaju. (Naravno, da neki gradići također propadaju i naravno da neke ruralne zone prosperiraju.) Ne uplećući na ovom mjestu premnoge razloge što ujednačenijega prostornog rasporeda ljudi, dobara i aktivnosti, dovoljno je, čini nam se, spomenuti nekoliko neupitnih:

- a. Rastaču se udaljenija mala seoska društva postupno gubeći svoje društvene i gospodarske funkcije.
- b. Odlaskom ljudi i aktivnosti iz ruralnih područja propadaju ulaganja nebrojenih generacija što su izgrađivale i održavale ruralne aglomeracije i krajolike, u osvajanje poljoprivrednog zemljišta i iskorištavale ostale prirodne resurse, u opremi infrastrukture naselja i cijelih područja.
- c. Marginalizacija ruralnih područja devalorizira prirodne resurse koji se prostiru na otprilike 85% državnog teritorija.

- d. Stanovništvo ruralnih područja ubrzano stari i izlazi iz aktivne faze i tako povećava troškove socijalne skrbi o sebi.
  - e. Marginalizacija ruralnih područja neposredno ugrožava proizvodnju hrane.
  - f. Kad je u pitanju hrvatski državni prostor (i u njegovu sklopu upravo lički dio), neuobičajeno oblikovan povijesnim udarima s istoka i jugoistoka, gotovo je sama po sebi razumljiva potreba što ravnomjernijeg rasporeda ljudi i rada na najizloženijim mjestima. Središnjim prostorima Like i susjednih krajeva valja pridodati mnoštvo uglavnom slabo naseljenih otoka. Uza sve to valja imati na umu golemu ukupnu duljinu granica.
  - g. Odlaskom ljudi otvaraju se mogućnosti neodgovarajuće i štetne uporabe prostora (nuklearni i ostali opasni otpad, primjerice).
- Itd.

U ruralnom svijetu, kakav je pretežito prostor Like, različito se kombiniraju obilježja modernog društva s tradicionalnim. Unutar modernog pojavljuju se retradicionalizirajući obrasci, vrijednosti, procesi (uvijek u sprezi s baštinom) nudeći često neka iskustva korisna u rješavanju problema. »Prirodna« modernizacija ruralnog društva zbiva se u napornom dijalogu tradicije i suvremenosti, male zajednice i velikog društva, sela i grada te poljoprivrede i industrije. U tom procesu netko ostane, a netko odseli, nešto se razvije nešto propadne. Rezultat svih tih procesa ovisi ponajviše o glavnim akterima. Selo je, za razliku od grada, socijalni prostor u kojemu češće ostaju (ili se vraćaju) slabiji. Promjena takva ponašanja jedan je od preduvjeta ruralne renesanse.

Modernizacijski procesi, spori ili ubrzani, manje ili više korjeniti, u konačnici dovode do napuštanja tradicionalnog načina života i tradicionalnog društvenog sustava. Ruralno društvo sporo se mijenja – može se govoriti o oprezu i otporu kojim seosko-seljačko lokalno društvo prihvaća promjene što u pravilu dolaze izvana. Seosko je društvo nerazvijenije od gradskoga i zato prilagođava količinu i brzinu promjena vlastitim mogućnostima recepcije. Promjene koje ne niču iz neposredne društvene prakse, stvarnih odnosa i postojećeg vrijednosnog sustava ostvaruju se teško ili nikako. Postupno se povećava brzina modernizacijskog procesa jer socijalne realnosti postaju sve »neotpornije« na promjene.

Kad je u drugoj polovini 20. stoljeća počelo demospodarsko propadanje na određenom području, onda se najčešće cijeli razvojni ciklus ruralnog kraja – od dekom-

pozicijske do rekonpozicijske faze, događao u relativno kratkom vremenu. Vremenski obrazac je poznat:

- Najprije odlaze ljudi kao rezultat privlačne snage velikih investicija u masivnu industriju urbanih sredina, ali i zbog propadanja lokalne industrije (tamo gdje je bila) i strukturalnih promjena u poljoprivredi (mehanizacija, umjetna gnojiva, pesticidi, nove metode u stočarstvu, povećanje prosječnih veličina posjeda što smanjuje potrebu za živom radnom snagom) i selenje poljoprivredne proizvodnje u najplodnija područja u kojima je moguće industrijalizirati i pojeftiniti proizvodnju.
- Propadanje ruralnoga ali i urbanog prostora. Dugoročno gledano, naime, propadanje ruralnih krajeva povlači za sobom opći nerazvitak. Gradovi traju zahvaljujući i živoj dinamičnoj bližoj i daljoj okolici. Kao što se grad ne može trajno razvijati a da se ne razvija ruralna okolica, ni industrija se bez razvoja ostalih gospodarskih djelatnosti također ne može dugoročno stabilno razvijati.
- Uobičajeno je da se taj ciklus zaključi diversifikacijom ruralnog gospodarstva što će vratiti ljude i aktivnosti i stvarati takvu socijalnu dinamiku koja će osigurati postojano napredovanje regije.

Revitalizacija perifernih dijelova hrvatskog područja pretpostavlja u teorijskom i praktičnom (logističkom) smislu regionalni pristup. Temeljna pretpostavka i razlog regionalnom pristupu jest regionalno stanovništvo, dakle stanovništva što se definira i svojim teritorijalnim, zavičajnim obilježjem i što ostvaruje socijalne i gospodarske mogućnosti prostora. Kad stanovništva nema, država valja poduzeti posebne akcije kako bi ostvarila prije svega svoje određene (sve)državne interese. A mogu nastupiti poduzetnički bezzavičajni investitori sa svojim specifičnim interesima.⁴

Na primjeru Like snažno se susreću svedržavni i regionalni razvojni interesi.⁵

Ideja regije nužna je da bi se prostornom, prirodnom (mikro)okviru namijenila uloga okupljanja svekološkog i svekulturnog nasljeđa na temelju kojega se oblikuje cjelovita fizionomija određenog područja i gradi zavičajna pripadnost stanovništva. Na tim temeljima stvara se dinamika nužna za prepoznavanje i artikulaciju razvojnih potreba i zahtjeva kao i (endogena) energija za njihovu realizaciju. Ta energija može biti i minimalna kad je u pitanju razvojno iznimno zapušten kraj. Ali, regionalno je mora biti. I onda kad nema kvalitetnoga lokalnog stanovništva *in situ*, poticaj i prihvat razvojnih ideja oslanja se na odseljene

stanovnike ili na specifično zainteresirane »vanjske« razvojne skupine.

U osnovi regionalnog pristupa jest uspostaviti gospodarsko-razvojni model koji bi omogućio optimalni raspored ljudi i izvora u prostoru s ciljem da poboljša kakvoću života na cijelom području. Ono dakle što obilježava regionalni pristup jest da ne »zaboravlja« ruralna naselja i ostalo izvanurbano područje. Jedna je varijanta regionalnog pristupa razvitku Hrvatske u propalnoj Jugoslaviji začeta pošto je bilo evidentno da su nastale goleme razlike u razvitku prostornog tkiva zemlje. Stoga, što je regionalni razvitak bio koncipiran isključivo kao razvitak nerazvijenih općina utjecalo je na tip provedbe sama koncepta. Na državnoj razini skupljali su se (»solidarni«) novci koji su se potom, različitim kriterijima, često neprimjerenim, ulagali uglavnom u središta tzv. nedovoljno razvijenih općina (tada velikih). Posljedica je bila da se opet zapuštao najveći dio perifernog prostora. Dakle, ponavljao se isti razvojni obrazac, samo na nižoj prostornoj razini. Ujedno, središnja mjesta nisu se osamostaljivala za autonomni razvitak. Nerazvijene (»velike«) općine bile su vreće bez dna; tako su se one i ponašale, a tako se ponašala i država, kao da je to nešto što se samo po sebi razumije. Takav tip regionalnog pristupa u osnovi obilježava trajna centralna redistribucija financijskih sredstava, bez ičije i ikakve odgovornosti za rezultate ulaganja vrlo visokih proračunskih svota. Zbog neprikladnosti ili nedovoljne promišljenosti razvojnog koncepta nije u mnogim područjima, unatoč ulaganjima, išlo nabolje. Tako se moglo dogoditi da je, primjerice, izgrađena relativno dobra cestovna mreža na području Like, ali je ona više pridonijela odlasku nego povratku stanovništva; ili, suzdržavajući se od decideranih ocjena, recimo da nije potakla razvitak.⁶

U vrijeme intenzivnije industrijalizacije na području Hrvatske, a to je bilo pedesetih i šezdesetih godina, nije prepoznata potreba da se razvije sustavni model usmjerenja ruralnih promjena. Seosko stanovništvo snalazilo se većinom samo, tražeći deagrarijacijske i deruralizacijske kanale prema domaćoj udaljenoj gradskoj industriji, prema zapadnoeuropskim gradovima i prema prekomorskim zemljama. Oni koji su ostali na selu tražili su različite načine samopomoći i preživljavanja i kombinirali različite djelatnosti temeljene na slabom obrazovanju i uglavnom poljoprivrednom iskustvu. Prirodno i mehanički smanjivala se »supstancija« ruralnoga. Modernizacija, kao globalna razvojna matrica, u ruralnom je prostoru tražila izvore za modernizacijsku logistiku. Takav položaj onemogućavao je seoskoj zajednici da u transformaciji slijedi svoju razvojnu logiku i ritam. Selo se urbaniziralo, industrijaliziralo, de-

agrariziralo, sekulariziralo, moderniziralo (ili, bolje reći nije), ali kad jest, onda prema kriterijima urbanog i globalizirajućega. Sraz ruralnih uvjeta i urbanih mjerila razvitka rezultirao je kontradiktornostima u društvenim mijenama hrvatskoga ruralnog svijeta. Ali to se i drugdje događalo. U Hrvatskoj se pak dogodilo da se štetnost takva tipa transformacije, prije svega zbog ideološko-političkih razloga, nije na vrijeme uočila, pa su stoga posljedice bile teže.

Primarna funkcija – proizvodnja hrane – zauzima sve manje seoskoga socijalnog i gospodarskog prostora. Međutim, fizički prostor, još uvijek je pretežito poljoprivredni prostor.

Danas se izbor modela razvitka za ruralna područja određuje ciljem da se optimalno valorizira ukupni prostor, čime prirodno, gospodarsko, kulturno, naseobinsko nasljeđe postaje uvažavani temelj za projekt seoske budućnosti. Istovremeno, to je model koji neće imati negativnih ekoloških i drugih posljedica. U socijalnom smislu, najvažniji kriterij novog koncepta svestrane afirmacije ruralnoga jest zahtjev za socijalno održivim razvitkom, takvim razvitkom koji bi oslabljenu seosku zajednicu ojačao i učinio sposobnom da preuzme ulogu (gradu) ravnopravnog razvojnog aktera.

O Lici

Liku – zaleđe uskoga mediteranskog područja, može se promatrati kao *mediteransku regiju* ili barem kao *komplementarnu mediteransku regiju*.⁷ Radi se o prilično homogenom prostoru, pretežito gorskom, ali s manjkom autohtone autonomije što onemogućava veću izražajnost, »osobnost« Like, čineći je nedovoljno različitom od okolnog prostora.⁸ Lika upravno pripada Ličko-senjskoj županiji i zahvaća njezin prostor smješten između planinskih masiva Plješivice, Male Kapele i Velebita, koji zatvaraju nekoliko velikih visokoplaninskih polja, Ličko, Gacko i Krbavsko. Prostor Like oduvijek je bio slabo naseljen (ipak, nikad kao danas), ali je u nacionalnoj svijesti imao istaknuto mjesto prepuno metaforičkih značenja.

Čak je i primorski dio Ličko-senjske županije slabo naseljen, što tu županiju izdvaja i po veličini (najveća) i po (najnižoj) naseljenosti.

S obzirom na razinu s koje se promatra područje Like, nameću se dva motrišta. Jedno, ono s lokalne razine, u Lici vidi više polova razvitka: ponajprije Gospić i Otočac. S tog stajališta, a s obzirom na relativno slabu gravitacijsku moć spomenutih urbanih središta i s obzirom na demografsko-naseljsku i reljefno-klimatsku ličku konfiguraci-

ju, neophodno bi bilo podržati još jedan, južni pol razvitka. To bi mogao biti Gračac, sada izdvojen iz matične županije (pripojen Zadarskoj), ili pak Udbina, s iznimno dobrim, istaknutim (doslovce) i zdravim smještajem, a ipak gotovo na samoj južnoj magistrali.

Logika tradicionalne gravitacije govorila bi u prilog Udbini.⁹

Promatrajući ta tri središnja mjesta i njihovu ukupno malu gravitacijsko-razvojnu snagu, nameće se zaključak kako ih je nužno tretirati u sadašnjoj fazi, isključivo kao razvojne međurazine, koje bi artikulirale potrebe i preko kojih bi se transferirala neophodna stručna i svaka ostala državna pomoć. S obzirom na potrebu stanovništva za mnogim upravnim i institucionalnim funkcijama, prije svega prosvjetnim i prosvjetiteljskim, koje bi se financirale više iz državnog nego iz županijskog proračuna, te zapošljavala i privlačila obrazovaniju radnu snagu, ta bi gradska naselja u prvo vrijeme morala imati takav naglašeniji značaj, a tek potom, ili najpoželjnije istovremeno, gospodarski. Svakako, temeljni cilj bio bi što brže ih osposobiti za samostalan razvitak i potpornu ulogu razvitka ruralne okolice.

Drugo motrište, s kojeg se pogled na Liku upućuje s veće udaljenosti, u Lici zagovara jedan regionalni pol razvitka – Gospić.¹⁰ Adekvatno takvu položaju, a podupirući takav pristup i zbog geopolitičkih razloga, Gospić mora razvijati i odgovarajuće funkcije koje će ga ojačati. Država sa svoje strane može razvijati njegove upravne funkcije, potom kulturne, školske, prometne i sl., dakle sve one na čiji razvitak neposredno može utjecati. Prema autorima Koncepta prostornog plana Županije Ličko-senjske, Gospić mora ojačati do stupnja regionalnog središta, jer će jedino tako osnažen moći povoljno djelovati na obnovu i dinamičnost naseljenosti. Takav položaj Gospića u sustavu mreže naselja pretpostavlja gradnju tzv. ličkoga cestovnog ipsilona, što će smanjiti sadašnju prometnu izolaciju grada.

U okviru drugoga spomenutog gledišta, uspješno otvaranje Like prema ostalim hrvatskim krajevima pretpostavlja izgrađivanje i predstavljanje ličkoga socijalno-gospodarsko-kulturnog identiteta. Njezinu (pozitivnu) prepoznatljivost na razini stanja i razvojnih mogućnosti valja samo jednostavno uočiti.

Interdisciplinarni timovi koji istražuju mogućnosti razvitka uključuju i sociologe koji proučavaju lokalnu zajednicu, istražuju principe njezina funkcioniranja, načine organizacije, odnose među pojedinim članovima zajednice, među obiteljima i među pojedincima. Istražujući mnoge odnose među pojedinim društvenim skupinama, a koje se mogu temeljiti na spolnim, starosnim, klasnim,

vjerskim i drugim obilježjima, sociolozi dolaze do spoznaje o društvenoj dinamici koja je vrlo važna za održavanje zajednice i, naravno, za njezin razvitak. Pomažu odgovoriti na pitanje koliko stanovnika predstavlja kritičnu masu ispod koje je nemoguć razvitak? Isplati li se ili se ne isplati ulagati u razvitak s obzirom na visinu društvene i financijske investicije i očekivanog rezultata? Važni pokazatelji jesu, osim zemljopisnog položaja naselja, vrste i bogatstva lokalnih prirodnih resursa na koje se oslanja napredak, naročito »kakvoća« stanovništva i mogućnost njena poboljšanja, jer taj razvojni izvor postaje sve odlučujućiji. Ono što analize uspješnosti, ili neuspješnosti razvojnih projekata pokazuju jest da nema dobrih rezultata ako lokalno stanovništvo od početka ne sudjeluje u projektu.

Populacijsko pražnjenje i gospodarski nazadak usko su vezani. U pravilu, kad su opće prilike »normalne« stanovništvo raste. Proces depopulacije ruralnih područja delikatniji je problem jer male naseljske zajednice vrlo lako i relativno brzo mogu nestati, ako se na vrijeme ne uoče depopulacijske tendencije i ne djeluje primjereno. Selektivnost emigracijskih procesa, jer u njima sudjeluju pretežito obrazovaniji, poduzetniji, aktivniji, mlađi stanovnici, smanjuje demografski potencijal ruralnog stanovništva i onda kad sam proces nije iznimno masovan.

Na nesreću, emigracija je iz Like bila i masovna i selektivna. U nepunih stotinu godina njezino stanovništvo više se nego prepolovilo (tablica 1) i ujedno je ostarjelo (tablica 2).

TABLICA 1
 Broj stanovnika Like prema popisima 1900–1991.

Područje	Broj stanovnika prema popisima						
	1900	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Gospićko područje	33.082	39.323	37.947	38.066	35.813	30.071	28.010
Perušićko područje	21.638	17.182	15.813	14.039	12.012	8.675	7.651
Otočki kraj	27.177	22.899	21.096	19.231	18.310	16.715	16.113
Brinjski kraj	17.747	13.117	11.961	9.726	8.519	6.564	6.035
Vrhovinski kraj	6.616	4.890	4.832	4.523	3.750	3.223	2.844
Korenički kraj	14.820	7.734	7.508	6.876	5.735	4.984	4.720
Plitvički kraj	7.410	3.895	3.944	3.988	3.766	3.389	3.184
Udbinski kraj	14.782	6.510	6.592	6.402	5.136	3.888	3.489
Gračački kraj	13.621	8.644	8.755	8.997	7.916	7.116	6.786
Lovinački kraj	8.122	5.524	5.223	4.586	3.852	2.801	2.173
Zrmanjsko-popinski kraj	5.717	4.689	4.636	4.003	3.051	1.946	1.475
Ličko Pounje	18.747	11.751	11.573	10.727	9.609	8.447	8.054

TABLICA 2
Sastav stanovništva po spolu i
dobi u regijama Like 1991.

Ukupno	189.479	128.976	124.067	117.124	105.457	89.144	82.883
--------	---------	---------	---------	---------	---------	--------	--------

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994.

Područje	Spolni sastav		Dobni sastav stanovništva		
	muškarci	žene	mlado (<19)	zrelo (20-59)	staro (>60)
Gospićko područje	49,2	50,8	22,5	55,1	22,4
Perušićko područje	50,5	49,5	20,3	51,2	28,5
Otočki kraj	49,6	50,4	23,8	56,1	20,1
Brinjski kraj	50,4	49,6	22,1	54,1	23,8
Vrhovinski kraj	49,6	50,4	19,9	53,5	26,6
Korenički kraj	47,9	52,1	21,7	51,4	26,9
Plitvički kraj	50,6	49,4	25,4	56,1	18,5
Udbinski kraj	49,6	50,4	20,2	51,6	28,2
Gračački kraj	48,4	51,6	24,4	54,9	20,7
Lovinački kraj	49,3	50,7	17,5	48,1	34,4
Zrmanjsko-popinski kraj	48,6	51,4	13,0	49,5	37,5
Ličko Pounje	49,2	50,8	23,1	55,8	21,1
Ukupno	49,4	50,6	22,3	54,3	23,4

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994.

Prema analizi dugoročnih podataka o broju stanovnika, odnosno o njegovu padu, I. Nejašmić izračunao je da je na najvjerojatnijem putu izumiranja, od ukupno približno 255 ličkih naselja (podaci ne »pokrivaju« uvijek isto područje zbog čestih promjena administrativno-upravnih granica), njih 57 ili više od 20%. Najveći broj tih naselja jesu sela, rijetko mješovita naselja, a gradova nema među njima.¹¹ Kriteriji za spomenutu procjenu bili su: veličina naselja 1981. (sitno - do 199 stanovnika ili malo naselje - 200 - 499), kretanje broja stanovnika 1953-1981. (smanjenje 40% i više), kretanje broja stanovnika 1971-1981. (smanjenje 15% i više), udio mladog stanovništva u ukupnom stanovništvu (20% i manje).¹²

Za razmisliti je treba li zaustavljati propadanje tih umirućih naselja, ili je dugoročno i razvojno gledano racionalnije preseliti preostalo stanovništvo u prikladnije uvjete, a korištenje prostora osmisliti na neki drugi način.¹³

Područje	Površina u km ²	Promjena broja stanovnika 1981–1991.		
		Ukupno u %	Prirodno kretanje u %	Selidbeni saldo u %
Gospićko područje	822,60	-4,8	-2,7	-2,8
Perušićko područje	569,91	-11,8	-7,4	-4,4
Otočki kraj	513,63	-3,6	-2,4	-1,2
Brinjski kraj	379,41	-8,1	-5,1	-2,9
Vrhovinski kraj	223,96	-11,8	-6,9	-4,8
Korenički kraj	458,66	-5,3	-4,4	-0,9
Plitvički kraj	220,20	-6,0	-0,9	-5,3
Udbinski kraj	472,27	-10,3	-4,6	-5,6
Gračački kraj	516,44	-4,6	0,7	-5,4
Lovinački kraj	271,01	-22,4	-10,7	-11,7
Zrmanjsko-popinski kraj	229,12	-24,2	-10,8	-13,4
Ličko Pounje	605,91	-4,7	-2,7	-1,9
Ukupno	5.283,38	-7,0	-3,7	-3,3

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994.

TABLICA 3

Promjena broja stanovnika po regijama Like 1981–1991.

Ličke prilike karakterizira, s jedne strane, iznimno slab demografski potencijal i, s druge, donekle nepovoljni objektivni uvjeti razvitka, kojima tek predstoji realna revalorizacija u okviru dobro promišljenog koncepta cjelovitog razvitka.¹⁴ U takvim prilikama, pretpostavke o povratku oslanjaju se više na subjektivnom doživljaju obveze nekog odseljenog da se vrati i svojim stručnim ili financijskim mogućnostima pomogne rodnom kraju, pa zasad glavni stup oživljavanja i napretka ostaju ipak starosjedoci. Njihova je odgovornost za vlastiti razvitak najveća. Prvi do njih na svoj način svakako jesu odseljeni. U odnosu između onih koji su ostali u selima i odseljenih sa svim njihovim potencijalima velika je neiskorištena energija koja često manjka ruralnoj zajednici, pa su stoga odseljeni važna potpora razvojnih procesa, koje valja primjereno aktivirati i usmjeriti.¹⁵ Pritom se ne pretpostavlja da se oni (svi) moraju vratiti. Država je treći oslonac, koja usmjerava ruralni razvitak uravnotežavajući ponudu poljoprivrednoga i nepoljoprivrednog posla prikladnim mjerama gospodarske politike. Osim toga, uravnoteženi razvitak zemlje podrazumijeva i promjene u intenzitetu i smjeru temeljnih modernizacijskih procesa. Jedan od uvjeta prosperiteta ruralnih područja jest usporavanje i zaustavljanje procesa ur-

bane koncentracije, odnosno zaokret prema urbanoj dekoncentraciji, odnosno ruralnom povratku i potpora obnovi ruralnog svijeta. Unutarnje migracije valja preusmjeravati prema ruralnim zonama.¹⁶

Socijalistički razvojni koncept vodio je u krizu. Temeljen na (paleo)industrijskoj paradigmi i oslonjen na glomazne sustave, bio je uostalom posve neprikladan demografskim, socijalnim i gospodarskim prilikama u seoskoj sredini, naročito s gledišta prostorne ravnomjernosti. Takvu konceptu nije imanentna prilagodljivost pojedinačnim, specifičnim prilikama i zahtjevima. U maloj zemlji takav je koncept nužno doveo do »neprirodne« koncentracije stanovništva: u nekim su predjelima građene tvornice, a iz nekih drugih su preseljavani radnici. Zakašnjele promjene u tipu industrijalizacije, a bez koncepta socijalne, demografske i gospodarske obnove emigracijskih i već depopuliranih područja, dovele su do toga da je već u razdoblju 1971–1981. bitno oslabljena veza »agrarnosti« pojedine regije s emigracijskim ponašanjem stanovništva.¹⁷ Sve više je regija s manjkovima u poljoprivrednoj radnoj snazi. Tako taj najvažniji strukturalni segment, koji je temelj ruralnosti, postaje sve slabijim i »nekvalitetnijim« razvojnim osloncem.

Lika je, prema odnosu ruralnoga i gradskog stanovništva, ruralna regija sa 61% stanovnika koji žive na selu (1991). U tadašnjoj Ličko-senjskoj županiji bila su 163 sela i 7 gradova. Udio poljoprivrednoga u ruralnom stanovništvu u Lici relativno je nizak – 18,2% i kretao se oko hrvatskog prosjeka (18,8%). Znatniji udio poljoprivrednog u ruralnom stanovništvu imaju, primjerice, Zagrebačka županija, Sisačko-moslavačka, Varaždinska, Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska. Ipak, Lika je prema obalnim i zaobalnim dijelovima zemlje, posljednja »jača« poljoprivredna regija. Utoliko njezin poljoprivredni resurs dodatno dobiva na važnosti, a ulaganje u njega postaje više nego opravdano. I inače ličko je područje po broju poljoprivrednog stanovništva među »bogatijima« (25% 1981). U njezinu susjedstvu »čisto« poljoprivredno stanovništvo ponegdje je gotovo iščezlo. Na kvarnersko-podvelebitskom primorju ga je 1981. bilo 1,8%, u Gorskom kotaru 4,6%, na dalmatinskoj obali i otocima 5%. Danas ga dakako ima još manje.

Kad je riječ o aktivnoj populaciji, onda u Ličko-senjskoj županiji blizu trećine ukupne seoske djelatne populacije čine poljoprivrednici. To je nešto veći udio od prosjeka ruralne Hrvatske (27,7%). Podatak valja promotriti i s drugog gledišta, pa se može kazati da je ličko selo sve manje agrarno i da u njegovoj strukturi djelatnih znatno prevladavaju nepoljoprivrednici.

Ličko obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo prosječno ima 7,6 ha poljoprivredne površine, odnosno 5,5 ha obradive. Znatno je veće nego u ostalim područjima zahvaljujući prije svega planinsko-brdskim prostranstvima i prosječno lošijoj kvaliteti zemlje.

Poljoprivredno stanovništvo znatno je starije od nepoljoprivrednoga, pa navedeni podaci o Lici upućuju na to da je njezino ukupno i ruralno stanovništvo starije od drugih, manje ruralno-agrarnih regija. Ostarjelost te populacije utječe i na poremećaje u spolnoj strukturi poljoprivrednog stanovništva. U Lici je 42% muškaraca u ukupnoj, odnosno 46% u aktivnoj poljoprivrednoj populaciji.

Među aktivnim ličkim poljoprivrednicima, starim između 15 i 59 godina bilo ih je 1981. više od 80% sa nezavršenom osnovnom školom (i bez škole), a s obrazovanjem višim od osnovnoškolskog tek 2,7%. U odnosu na aktivne nepoljoprivrednike u području razlika je iznimno velika. Njih je u istoj dobi čak 53,2% sa srednjom, višom ili visokom školom.

Od ukupno 28 industrijskih ili rudarskih poduzeća u Ličko-senjskoj županiji (1991) 5 ih je bilo smješteno u seoskim općinama. U tim seoskim poduzećima bila su zaposlena svega 272 radnika, što je u odnosu na 3.260 u cijeloj županiji, vrlo mali postotak. Zato i jest relativno visok udio poljoprivrednoga u ukupnom seoskom aktivnom stanovništvu. Prosječno je zaposleno u seoskom poduzeću 55 radnika, a u gradskom 130.

Podaci o gospodarstvu i zaposlenima što su ih županijske službe prikupile potkraj 1995. znatno se razlikuju. Valja razumjeti da se u tom kratkom međuvremenu jako puno toga promijenilo. Tada je u Županiji poslovalo 412 poduzetnika od kojih su tek trećina bili srednji, a svi ostali mali. Među njima se samo desetak odsto bavilo industrijom ili rudarstvom (kamenarstvom), a ostali su pretežito bili trgovci na malo ili veliko i ugostitelji.

Stanje resursa koji stoje na raspolaganju za moguću revitalizaciju

---

Područje istraživanja omeđeno je, s jedne strane, planinskim masivom Velebita i Kapele, a, s druge, Plitvičkim jezerima i prostranim visinskim poljima. Geografska istraživanja pokazuju da je Lika bogata šumama i šumskim zemljištem, da raspolaže velikim poljoprivrednim površinama, koje su manjim dijelom obradive, a još manjim dijelom i obrađene. Ličko područje relativno je bogato vodom koje predstavljaju elektroenergetsko bogatstvo, ali i veliki rezervoar kvalitetne pitke vode. Kad govorimo o vodi, neprestano se moramo vraćati na Plitvička jezera, koja

su upravo zbog geomorfološko-vodenih obilježja iznimno lijep prirodni fenomen i prvi hrvatski nacionalni park. Spomenimo da je Velebit¹⁸ proglašen međunarodnim rezervatom biosfere i parkom prirode. Nepregledni lički pašnjaci upravo prizivaju razvitak stočarstva. Sve prirodne, endogene razvojne resurse (spomenute i nespomenute), bogate i nedovoljno iskorištene, a neprimjereno valorizirane dosadašnjim razvojnim projektima, svi naši sugovornici ističu u prvi plan. Ličkoj poljoprivredi velika bi potpora bila zakonski zaštititi domaće poljoprivredne proizvode što se mogu proizvesti u dovoljnim količinama i s prihvatljivim cijenama.

Višegodišnje (točnije je reći višedesetljetno) nazadovanje ličkog prostora transparentno je u podacima o kretanju stanovništva, jer je gotovo pravilo da gospodarski prosperitet ide usporedo s demografskim rastom ili barem stabilnošću i nevelikim oscilacijama. Zaposlenost posljednjih godina snažno opada, gospodarske aktivnosti slabe, nema poticaja razvitku ni iznutra ni izvana. Sve snage bile su angažirane u obrani zemlje. Ipak, prošlo je već nekoliko godina od završetka rata, a posljedice se sporo saniraju, neprikladno se rješavaju problemi, a politika u najužem smislu više nego je potrebno i dobro utječe na ukupni život Like. Politički motivirane odluke ne vode osobito računa o posljedicama tih odluka na razvojne tokove. Regionalna razina odlučivanja ima preslabe ingerencije. Kad se to spoji s iznimno razorenom i raseljenom Likom, posljedice svakog pogrešnog koraka pojačavaju se do nesagledivih razmjera.

Tijekom Domovinskog rata gospodarski objekti Like bili su razoreni, okupirani, devastirani. Mnogi od njih uopće nemaju pretpostavki da se uključe u nova gospodarska pravila ponašanja, pa je i njihova obnova u starom obliku upitna. Za mnoge je održavanje u proizvodnom smislu sve do raspada socijalističkog sustava bilo često bogato dotirano budžetskim novcima. Ipak, ne zagovarajući ponavljanje starih grešaka, valja pronaći dovoljno ekonomski opravdane načine koji su i perspektivno »samoodrživi« da pomognu u obnovi i restrukturaciji ličkog gospodarstva i njegovu postupnom ozdravljenju i osamostaljenju. Današnje je stanje takvo da se nikako ne može reći da je ličko gospodarstvo (gledano ukupno) čimbenik razvitka, što bi svako »normalno« gospodarstvo moralo biti. To je uistinu teška dijagnoza, koju bi, budući je potpisuje sociolog s terenskim uvidom i nakon razgovora s lokalnim čelnim ljudima, ipak valjalo potvrditi i nekim drugim stručnim gledištima.

Često spominjanje neprikladne ili loše infrastrukture odnosi se na gotovo sve sastavnice tog sklopa. Poboljšanje,

ili obnova infrastrukture tamo gdje je razorena, pretpostavka je napretku. Uistinu ne treba dokazivati da bez kvalitetne struje, vodovoda, kanalizacije, cesta, javnog prijevoza, škola, zdravstvenih i ostalih javnih službi i državne uprave uopće nije moguće razmišljati o doseljavanju stanovništva, o ostanku stanovništva i o razvitku bilo koje gospodarske grane. Bez temeljne infrastrukture svi projekti, bilo industrijski, obrtnički, poljoprivredni, turističko-ugostiteljski, neostvarljivi su.

Mnoga istraživanja i analize ruralnih razvojnih projekata u svijetu pokazala su da je razvitak bio najuspješniji tamo gdje je od samog početka bilo uključeno lokalno stanovništvo, koje je dugoročno znalo što može očekivati od projekta te koja i kolika je njegova uloga u tome. Prilike novih doseljenika u Lici takve su da se oni na svakom novom koraku i životnom problemu sreću s neizvjesnošću. Među njima najviše je slabo obrazovanih, sa skromnim radnim iskustvima i siromašnih, a pretpostaviti je i da takvi nisu osobito poduzetni. Takvo »plutajuće« stanovništvo nije osobiti oslonac razvojnim projektima.

Kulturna baština postaje razvojni resurs kad se na pravi način ocijeni, predstavi i uključi u najčešće obuhvatniju turističku ponudu. Ni lička povijest ni ličke objektivne razvojne mogućnosti nisu omogućile nastanak i opstanak nekoga bogatoga kulturnog naslijeđa. Utoliko je važnije da sve što postoji i što se još može sačuvati ili rekonstruirati dobije posebno mjesto u projektu revitalizacije Like. Kulturna baština neizostavna je sastavnica identiteta, čak ne toliko njeno bogatstvo i objektivna procjena vrijednosti, koliko osviještenost njezine važnosti u svakog domaćeg stanovnika.

Obično se pod kulturnom baštinom podrazumijevaju prije svega umjetnički ili povijesno važni materijalni objekti ili proizvodi narodnoga tradicionalnog stvaralaštva. Prečesto se zaboravlja da selo ima snažno kolektivno pamćenje koje rađa i održava tradiciju, koja predstavlja duhovno kulturno naslijeđe. Golemi gorsko-planinski i šumski prostor Like s elementima mističnosti i posebnim mjestom u nacionalnoj duhovnoj tradiciji neiscrpno je napajalište ličkoga i hrvatskog identiteta.

Kreativnost sela izražava se načinom na koji ono kombinira različite funkcije, predodžbe, odnose, što se sve odražava u dijalektu, kući, nošnji, prehrani, načinu rada, međurodbinskim odnosima, običajima, svetkovinama, oblicima druženja.¹⁹ Istraživanje, valorizacija i oživljavanje tih sastavnica ličke ruralnosti obogatilo bi temelje i izvjesnost razvojnih projekata (pretenzija) jer se u njima mogu prepoznati razvojni izvori. Prepoznatljivost Like upravo

preko spomenutih specifičnih obilježja trebala bi predstavljati snažno vezivno tkivo između domaćeg i odseljenog stanovništva te eventualno poticati doseljavanje.

Resursima je moguće privremeno priključiti i Zakon o posebnoj državnoj skrbi koji se u jednom dijelu odnosi i na Liku i koji bi svojim poticajnim mjerama mogao donekle olakšati i ubrzati rješavanje nekih temeljnih razvojnih problema.

Zakon o područjima posebne državne skrbi donesen je kako bi se ratom zapuštena i devastirana područja brže i adekvatnije obnovila i naselila, a isto tako da se korigiraju ponegdje drastične posljedice neravnomjernog prostornog razvitka zemlje koje su se osobito pogoršale posljednjih desetljeća.

Zakon razlikuje dvije skupine područja kojima je potrebna pomoć.

Prvoj skupini pripadaju područja općina koje su bile okupirane do 1995., a nalaze se uz državnu granicu. Dodatni kriterij jest da je općinsko središte udaljeno do 15 km (zračna udaljenost) od granice i da nema više od 5000 stanovnika prema popisu 1991.²⁰

Drugu skupinu čine gradovi, općine i naselja koja su također bila okupirana do 1995. a ne ispunjavaju specifične kriterije za prvu skupinu.²¹

Iz Zakona proizlazi da nisu sve općine i gradovi okupirani do 1995. ušli u »zonu« posebne skrbi.

Zakon predviđa poticajne mjere za naseljavanje (kuće i zemlja daju se na korištenje, a nakon 10 godina neprekidnog boravka postaje vlasništvo doseljenih), povlastice pri oporezivanju dobiti, dohotka, prometa nekretnina, nasljedstva i darovanja, carinske povlastice, više plaće u državnim tijelima i javnim službama, itd.

Nedorečenost i neprikladna pravna utemeljenost Zakona ne pruža sigurnost doseljenicima da će se uistinu ispuniti njihova prava koja iz Zakona proizlaze.

Stanje postojećih i potencijalnih aktera revitaliziranja Like

---

Nekoliko je prepoznatih aktera revitalizacije. U prvom redu to je domicilno stanovništvo. Potom, nesporno, gospodarski subjekti, pa općinska ili gradska uprava. Naravno, time nije iscrpljen njihov popis.

1. Stanovništvo. Cijelim tekstom o Lici nužno se provlači problem nedovoljnog broja i nekvalitetne strukture domaćeg stanovništva. Tijekom rata mnogi su odselili, privremeno ili trajno. Razlozi su vjerojatno vrlo različiti i teško se na ovom mjestu upuštati u njihovu bližu eksplikaciju. Svakako, ostaje da se konstatira:

- a. nastavili su se i nadalje dugotrajni negativni demografski trendovi;
- b. iz mnogih ratom ugroženih predjela masovno su se iseljavali stanovnici (najprije su protjerani Hrvati, a za vrijeme i nakon akcije »Oluja« pobjegli su mnogi Srbi);
- c. povratak protjeranih i prebjeglih sporo teče; razlozi su višeznačni; zamjećuje se da se više vraćaju stariji stanovnici, a da su se mlađi u međuvremenu snašli i da će se vratiti tek kad im se osiguraju kvalitetniji životni i radni uvjeti;
- d. doseljavanje »novih« stanovnika zbog neorganiziranosti i manjka kriterija nisu pridonijeli promjeni demografske slike Like. Naprotiv, prema uvidu lokalnih čelnika, uglavnom se doselilo stanovništvo skromnih radnih, stručnih, socijalnih i ekonomskih obilježja. Pozitivno je u svemu tome što su to mlađi ljudi, s većim brojem djece. Ta bi djeca mogla, pod određenim uvjetima, postati značajan revitalizacijski čimbenik depopuliranoga ličkog kraja. Podataka o doseljenom stanovništvu nema.²² Zna se da su mnogi od njih socijalni slučajevi i da za njih skrbe različite karitativne i humanitarne ustanove, da za mnoge nema posla, da neki ne žele prihvatiti jedino moguće radne ponude (poslove u šumi, na pilani).
- e. Brojno stanje ukupne populacije u Lici dnevno se mijenja.
- f. Lička su ruralna naselja premala, pa su zato promjene koje ih zahvaćaju češće negativnog predznaka.²³

2. Gospodarski subjekti. Transformacija gospodarske strukture na ličkom području, započeta promjenom državnog sustava, a potom temeljitom fizičkom destrukcijom tijekom srpske agresije, danas se uobličava u opći projekt optimalnoga gospodarskog razvitka koji se oslanja na male i srednje gospodarske subjekte. Županija je donijela »Program poticanja razvoja malog i srednjeg gospodarstva Ličko-senjske županije«, kako bi se posustalo gospodarstvo dugoročnim mjerama i aktivnostima osposobilo za samostalni razvitak i tako preuzelo ulogu stvarnoga razvojnog aktera.

Dugotrajne negativne tendencije u gospodarstvu, uz ostale nepovoljnosti – na regionalnoj i nacionalnoj razini, Ličko-senjska županija shvatila je vrlo ozbiljno i odgovorno i sama se obvezala da dio organizacijskoga i financijskog tereta restrukturacije gospodarstva preuzme sama. Tako je predvidjela sljedeće mjere i aktivnosti: a. osnivanje Županijske razvojne agencije, b. utemeljenje razvojnog fonda Ličko-senjske županije i c. financijsku potporu pro-

vođenju Programa poticanja razvoja gospodarstva jedinica lokalne samouprave.

Županijska razvojna agencija bila bi infrastrukturni temelj i logistička podrška poduzetnicima. Prethodno treba osigurati trajno osposobljavanje stručnjaka koji će se baviti razvitkom i koji će stvarati potpurnu mrežu na razini lokalne samouprave. Njezini najvažniji zadaci bit će: pomoć u osnivanju i razvoju malih poduzetnika (iniciranje projekata), pružanje savjeta vezanih za pripremanje projekata), unapređenje okoline u kojoj posluju mala poduzeća, pronalaženje financijskih sredstava za razvojne programe i poduzetničke projekte, uspostavljanje veza na regionalnoj, državnoj i međunarodnoj razini, promocija lokalne industrije i obrtništva itd. itd. U početku bi Agenciju financirali osnivači, a nakon dvije do pet godina, pretpostavlja se da bi mogla opstati (neprofitno) od naplate svojih usluga.

Razvojni fond u jednom dijelu osiguravao bi financijska sredstva (inicijalna bi se osigurala iz proračuna) novim i već postojećim poduzetnicima, skraćivao i pojednostavljao složene i dugotrajne administrativne poslove oko dobivanja kredita, savjetovao pri pripremi dokumentacije vezane uz zahtjeve za financijskom podrškom.

Razvojnim fondom usmjeravala bi se potpora točno određenim djelatnostima i tako utjecalo na preobrazbu ličkog gospodarstva. Prednost je predviđena za sljedeće djelatnosti: proizvodna ili prerađivačka trgovačka društva i obrti, poljoprivreda, građevinarstvo, rudarstvo, turizam i osobne uslužne djelatnosti. Dakle, radi se o djelatnostima koje se oslanjaju prvenstveno na endogene razvojne resurse, čime se osigurava određena gospodarska nezavisnost i stabilnost.

Financijska potpora provođenju Programa poticanja razvoja gospodarstva jedinica lokalne samouprave. Ličke općine i gradovi nisu imali takva programa poticanje svojega gospodarstva. Ponegdje nije bilo kadrova, ponegdje nije bilo novca, negdje nije bilo stanovnika. Iz proračunskih županijskih sredstava financirat će se izrada programa i njegova realizacija.

3. Općinska i gradska uprava. Neposrednim uvidom u stanje na terenu, mi samo možemo potvrditi nejakost »kadrovske« lokalne baze i neophodnost njene stručne transformacije u razvojnog aktera. Gradske službe Gospića i Otočca u odnosu na seoske općinske službe u neusporedivo su boljem položaju. Često se događa da upravo te službe, iako ih nema dovoljno niti su uvijek stručno ekipirane ili osposobljene, pomažu malim seoskim općinskim službama u rješavanju mnogih problema. Čini nam se da bi tu suradnju, kad je u pitanju Lika, valjalo poticati i raz-

vijati. Jer, ne radi se tek o pomoći slabijem i potrebnijem, već o stvaranju pozitivnog mišljenja da su u Lici svi odgovorni za njezin brži i resursima prilagođeni razvitak, te da je njihov zajednički interes ravnomjerni razvitak svega ličkog prostora.

Prostorno ravnomjerni i cjeloviti razvitak Like od posebnog je nacionalnog interesa, pa je važno da se država aktivno i izdašno uključi u izradu dobro utemeljenog razvojnog projekta, da dugoročno potpomaže njegovo ostvarenje i da podrži osim gospodarskih i ostale lokalne inicijative.

4. Ostalo. Među ostalim razvojnim akterima nalaze se različite javne, državne ili nedržavne institucije, koje bi poticale opći napredak. U Lici se posebno mogu izdvojiti Hrvatska vojska i policijske postrojbe, koje, oslanjajući se u svojoj aktivnosti na mlado stanovništvo, čine neprocjenjivu korist u zadržavanju mladih Ličana i privlačenju mladih iz drugih krajeva, pa tako pridonose u svakom pogledu porastu lokalne socijalne dinamike, osobito šireći prostor zapošljavanja i jačajući bračne mogućnosti.

Stabilizirajuće na postojeću demografsku situaciju djeluju i aktivnosti različitih kulturnih i prosvjetnih društava, potom sportskih, pa stručnih udruga, političkih stranaka i sl.

U kontekstu ostalih razvojnih aktera valja spomenuti i Crkvu, koja, na svoj način, pridonosi obogaćenju duhovnoga i društvenog života.

Mali katalog domaćih ideja za revitaliziranje Like

Nesumnjivo je najvažnije ulagati u stanovništvo. Kvalitetno stanovništvo preduvjet je kvalitetnog razvitka i ničim se ne može zamijeniti. U tom smjeru posebnu pozornost prije svega valja posvetiti djeci, ali ne treba zaboraviti niti obrazovne programe za odrasle, kako za zaposlene tako i nezaposlene, kako na programe vezane uz stručno usavršavanje, tako i programe općeg obrazovnog karaktera. Kako se zna da je škola snažan emigracijski (deagrarijacijski i deruralizacijski) kanal, preduvjet da se smanji odljev mladog stanovništva jest da se u samoj Lici, pa i u manjim naseljima, osnuje što veći broj osnovnih i osobito srednjih stručnih i općih škola. To je dokazani način da se djeca zadrže, a i da se neka sa strane privuku. Tom cilju dobro može poslužiti i sustav kreditiranja školovanja uz uvjet da se kredit »vрати« određenu mjestu. Kad se radi o Lici, odnosno o poznatim lokalnim razvojnim resursima, stručno obrazovanje ili neke specijalističke tečajeve valja organizirati za specifične obrte i zanate, koje usput može zadovoljiti po-

trebe za tim zanatima i drugdje u zemlji (prerada drva u kvalitetne i najprofitabilnije proizvode, primjerice), a kao specijaliste-nastavnike pozvati stručnjake iz inozemstva.

Posebno valja naglasiti posvuda iskazanu potrebu da se osigura stalno stručno usavršavanje zaposlenih u općinskim i gradskim upravama.

Stanje u ličkom gospodarstvu vrlo je loše, a ono što je koliko-toliko preživjelo rat, prije svega tradicionalna lička industrija, zastarjela je i tehničko-tehnološki i u proizvodnom asortimanu, pa bi, obnavljajući je, bilo nužno i modernizirati.

Brdsko-planinsko obilježje većine ličkog prostora, zdrav zrak, zdrava polja i pašnjaci, obilje čiste vode, rijeke bogate ribama, šume s divljači, predstavljaju tek neiskorištenu mogućnost za razvitak seoskoga i seljačkog turizma. Do kvalitete te djelatnosti do koje su stigle alpske zemlje, pa i susjedna Slovenija, dug je put, ali svakako *jednom treba krenuti*. Turistička logistika na području Like nije osobita. Nedostaje manje-više sve: od lijepo uređenih sela, označenih pješačkih i planinarskih putova, dobro opskrbljenih planinarskih i lovačkih domova, karata, restorana, standardizirane kuhinje, ponude lokalnih kvalitetnih prehrambenih proizvoda u dovoljnoj mjeri i ujednačenoj kvaliteti do dobrih cesta i razvijenog javnog prijevoza. Ali ima nerazminiranih cijelih velikih prostranih planinskih i šumskih cjelina. Upoznavanje s iskustvima alpskih sela u kojima je uspješno razvijen seoski i seljački turizam i povezivanje s njima potaklo bi domaće snage da se brže i kvalitetnije uključe u tu propulzivnu turističku podvrstu. Ona bi za žensku radnu snagu mogla biti prilično atraktivna mogućnost zarade. Zbog posvemašnjeg manjka radnih mjesta za žene u ruralnom području, mogućnosti seoskog turizma mogle bi privući doseljenike iz bliže ili dalje okolice ili vratiti pokojeg odseljenoga.

Veliki problem s kojim se Lika upravo u sadašnjem vremenu revitalizacije susreće jest nesređeni vlasnički odnosi. Na tome zapinje obnova stambenoga i gospodarskog sektora.

Vezano uz aktualni tijek obnove ratom uništenih kuća, na terenu se često ističe potreba i naglašava važnost obnove nižih kategorija oštećenih kuća. Time bi se brže i jeftinije vratili mnogi prognanici.

Mnoštvo problema u Lici, od onih na razini organizacije dnevnog funkcioniranja pa sve do onih na razini strateških dugoročnih odluka, upućuje razvojne aktere na zahtjeve da se upoznaju i razmjene iskustva s područjima koji imaju slične probleme i koji su već pronašli prihvatljiva rješenja za neke od njih. Drže da nemaju previše ni vremena ni stručnjaka da sami »pronalaze toplu vodu«.

Obilje čiste vode u Lici rijetki je endogeni gospodarski resurs u Hrvatskoj, ali i u Europi. Kako je kvaliteta vode iznimno važna proizvodna komponenta u proizvodnji piva, pojavljuje se lokalna inicijativa da se ondje osnuje tvornica za proizvodnju piva. To prije što bi se i neke druge sastavnice neophodne u proizvodnji piva također mogle proizvoditi u Lici.

Ličku mrežu naselja čine mala i raštrkana sela, što otežava i poskupljuje njihovo opremanje i međusobnu komunikaciju kao i prometnu komunikaciju sa središtima. Bez obzira na naš stav da se (iz različitih razloga) sačuva što više naselja u ličkom prostranstvu, ipak to ne znači da se uistinu sva naselja moraju sačuvati. U mnogim bi udaljenim i sitnim selima stanovnicima bilo prihvatljivije da im se kuća i zemlja »približe« drugim prosperitetnijim naseljima.

Važnost dobre prometne povezanosti Like s polovima gospodarske i ine moći u zemlji, odnosno sadašnja izoliranost ili loša izvanregionalna cestovna infrastruktura, čine projekt gradnje cestovnog »ličkog ipsilona« gotovo preduvjetom ličkog otvaranja i bržeg napretka. Poboljšanje veza sa Zagrebom, Rijekom i Dalmacijom neophodno je, osobito zato što na području Like ne postoji jače regionalno i u razvojnom smislu autonomno središte, pa je nužno da potrebni razvojni impulsi dolaze iz spomenutih smjerova.

Odnos središta prema Lici kao periferiji

Regija nije samo administrativna jedinica, niti samo gospodarska ili samo kulturna. Prevladavanjem jedne skupine kriterija u određenju prostorne jedinice regija postaje nezanimljiva (društvenim) istraživačima regionalnog razvitka. Otkako su u Hrvatskoj ustanovljene županije, neke od njih mijenjale su granice nekoliko puta, što ih čini nepouzdanom jedinicom u (longitudinalnim) istraživanjima. Prevalencija njihove upravno-administrativne uloge i relativna zavisnost o središtu koja iz toga proizlazi, ostavlja ih izvan širokog interesa istraživača jer suzuje njihovo zanimanje na položaj županije kao međustupnja, kao upravne potpore vezi država (centar) – periferija. Kako su u konceptu centar-periferija zastupljene gospodarska, socijalna i politička sastavnica, na što se usko vezuje prostorna komponenta, sužene ingerencije periferijske jedinice osiromašuju analizu. U takvim odnosima razvojna komplementarnost centra i periferije, neophodna za željenu ravnomjernu rasprostranjenost razvitka u prostoru, ostaje tek načelna. Perpetuira se takav odnos, možda na još izraženiji način, u daljnjoj raščlambi periferije kojom dolazimo do lokalne

upravno-samoupravne jedinice. Ona je, osobito u istraživanom ličkom području, još nedovoljno definirana i slabo stručno ekipirana, te joj je teško nositi se s mnoštvom postratnih i razvojnih problema. Lako je zamijetiti da ingerencije regionalne (županijske) i lokalne (općinske) autonomije nisu uravnotežene i da su promjene u tom smjeru nužan korak u uspostavi protočnijih i efikasnijih odnosa (polu)centara i periferije.

Neoruralistički koncept, nastao u suočavanju s promjenama koje se u selu i njegovoj identitetskoj metafori – poljoprivredi, događaju pod utjecajem modernizacijskih procesa, zagovara očuvanje ruralnih posebnosti s osloncem na tradicijske zasade, ali ne onemogućavajući razvitak. Unutar tog koncepta važno mjesto pripada obzirnosti u razvojnim projektima i postupcima, što je jedan od temeljnih ujednačavajućih svjetskih kriterija razvitka. Ruralni je svijet posebno osjetljiv i ne trpi nasilne akcije. Njega valja podržati, promovirati, savjetovati, osnažiti da sudjeluje aktivnije i ravnopravnije u razmjeni između sela i grada.

U temeljima modernizacijskih procesa uvijek je nastojanje da se aktualno stanje poboljša, da se iz raspoloživih ljudskih mogućnosti i endogenih razvojnih izvora dobije što više, da se poboljša ukupna kvaliteta života, obrazovanost, kultura, materijalni standard.²⁴ Promjene u konačnici znače napuštanje tradicionalnog načina života i tradicionalnog društvenog sustava. Sporost kojom kroz povijest prolazi ruralno društvo dokaz je usporenosti kojom modernizacijski procesi ulaze u taj društveni prostor i posljedica opreza i otpora kojim seosko-seljačko lokalno društvo prihvaća promjene koje su u pravilu dolazile izvana. Seosko društvo prilagođava količinu i brzinu promjena vlastitim mogućnostima recepcije. A promjene koje ne niču iz neposredne društvene prakse, stvarnih odnosa i postojećeg vrijednosnog sustava realiziraju se teško ili nikako. S vremenom se povećava brzina modernizacijskog procesa jer seoske socijalne realnosti postaju sve »neotpornije« na promjene.

***

Ličko područje, dakle područje Županije ličko-senjske bez obalnoga dijela (i bez općine Gračac, koja je istraživačkim planom bila predviđena da se obradi u okviru »ličkog projekta«, a čelnici koje, unatoč višekratnim molbama, nisu uspjeli naći malo vremena za razgovor s nama) bilo je predmet našeg zanimanja. Radi se, dakle, o kontinentalnom, pretežito gorskom dijelu današnje Ličko-senjske županije, s neostvarenim ciljem da mu u analizi priključimo i gračačku općinu koja je najnovijom podjelom pripala Za-

darskoj županiji, iako povijesno i zemljopisno, a i po značajnom osjećaju svojih stanovnika, oduvijek pripada Lici. (Kriteriji za određivanje granica županija nisu slijedili ustaljene provincijske podjele.)

Ima li u ukupno prilično tmurnoj ličkoj slici nečega što podržava vjeru u sretan ishod? Dakako da ima!

U prvom redu to su Ličani, nastanjeni u Lici ili odseljeni, koji su emocionalno vezani uz svoj kraj za koji mnogima ništa nije teško učiniti. (Posebno su se lički Hrvati iskazali u ratu pomažući organizirano i pojedinačno prognane, neprogane i branitelje.) Čini nam se, iz putovanja po Lici i razgovora s Ličanima, da upravo u sprezi domaćih i odseljenih leže dobra nalazišta razvojne energije.

Smatramo da je županijski ustroj i općinska mreža dobra teritorijalno-upravna potpora ravnomjernijem prostornom razvitku Like, boljoj i uspješnijoj valorizaciji prirodnih razvojnih resursa kojima manjkaju »samo« ljudi i pametni i prikladni razvojni zakoni, projekti i poticaji. Razvitak ruralnog segmenta u Lici možda je više nego igdje drugdje u Hrvatskoj preduvjet opstojnosti.

Projekt redefinicije mreže ruralnih naselja kako bi je obnovili i time ojačali centralne funkcija lokalnog ili višeg značaja, dugotrajan je posao, koji bi, dobro obavljen, bio čvrst (samo)razvojni oslonac regije. Već spomenuta posebnost ličkog prostora i njegova važnost na državnoj razini dodatni je argument za snažnu proličku razvojnu akciju. Koncept razvitka nerazvijenih na principu »vreće bez dna« čije smo neuspješne projekte na dovoljno primjera provjerali u našoj »bivšoj« povijesti, i zbog kojega plaćamo posljedice demografskoga i gospodarskog sloma gotovo cijele ruralne Hrvatske, upozorava na osjetljivost i potrebu pažljive pripreme razvojnih projekata.

Dugo trajanje toga štetnoga, devitalizirajućeg procesa neposredno negira koncept održivog razvitka, koji naglasak stavlja na napredak koji u svakom svom cilju uvažava život. Bilo da vodi poboljšanju uvjeta života, kvalitete življenja, sretnijem životu i izvjesnijoj budućnosti naraštaja koji dolaze.²⁵ Kako je ukupni prostor polje održivog razvitka, već se na konceptualnoj razini ogleđa defavorizirajući utjecaj ruralnog propadanja na opći razvitak.

Ličke prilike sa dva slabije razvijena grada i mnoštvom u pravilu malih seoskih naselja u velikom, nevaloriziranom te nedovoljno i neadekvatno iskorištenom prostoru traže pažljivi i interdisciplinarni pristup problemima i strategiji razvitka i izradi konkretnih razvojnih projekata. Jer niti je vremena nit' novaca na pretek. Temeljno je da se stvore i razviju takvi uvjeti i okolnosti koji će, s vremenom, tom dijelu hrvatske periferije omogućiti da se samostalno razvija.

Takav pristup razvoju pretpostavka je poboljšanja kvalitete života. Iako Lika nije razvojem osiromašena u ekološkom pogledu, ipak, posljedica dosadašnjih tokova kretanja dovela je do posvemašnje devalorizacije većine regionalnog prostora jer se stanovništvo preraspodijelilo po Lici ili se odselilo izvan regije. Nažalost, većina je stanovnika emigrirala i veliki dijelovi teritorija, cijela prostranstva ostala su bez stanovništva ili su na sigurnom putu da ga sasvim izgube.

Općine i gradovi Like

Brinje

Stanovništvo i zaposlenost. Brinje je 1997. imalo oko 6.000 stanovnika. U vrijeme rata nije bilo okupirano, pa nema status područja posebne državne skrbi. Međutim, dugotrajna politika gospodarskog zanemarivanja demografski je oslabila brinjski kraj, pa je danas njegov demografski potencijal spao na jedva trećinu iz najboljih godina (1910).²⁶

TABLICA 4
Kretanje broja stanovnika
općine Brinje 1981–1991.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Brinje ²⁷	2.048	2.049	0,0	47,87
Glibodol	151	141	-6,6	35,94
Jezerane	566	547	-3,4	39,44
Križ Kamenica	488	412	-15,6	14,70
Križpolje	946	1.046	10,6	28,94
Letinac	454	394	-13,2	24,44
Lipice	555	417	-24,9	13,16
Prokike	286	229	-19,9	41,37
Rapain Klanac	172	122	-29,1	7,06
Stajnica	626	497	-20,6	42,89
Vodoteč	272	181	-33,5	80,01
Žuta Lokva ²⁸	-	50	-	3,59
Ukupno	6.564	6.085	-7,3	379,41

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Nažalost, još uvijek nema značajnijih ulaganja. Sva infrastruktura u lošem je stanju, osim telefonske mreže. Loše su lokalne ceste, mnoge nerazvrstane nisu ni asfaltirane. Magistralni je vodovod izgrađen, ali nije razvedena mreža

po selima. Loša je i niskonaponska električna mreža. Ipak, nešto se poduzima. Tako je 1997. asfaltirano 5,5 km cesta.

Zaposlenih je oko 360, a čistih poljoprivrednika oko 390. Najviše je zaposlenih u drvnoprerađivačkoj industriji (150), slijede javna poduzeća, državne institucije.

Nema uspješnijih ulaganja u proizvodnju, kao ni u obrt. Zasad se, izgleda, najviše isplati ulaganje u ugostiteljstvo i autoprijevozništvo. Dobar prometni položaj Brinja pogoduje razvitku tih djelatnosti.

Prirodna i kulturna dobra. U blizini je masiv Kapele s nepreglednim šumama i niskim raslinjem. Šume su bogate i lovnom divljači. Zrak, vode, polja zdravi su, čisti i nezagađeni. U potocima ima riba i rakova.

U Brinju se uvelike obnavlja stari frankopanski grad Sokolac. U mjestu je vrlo stara crkva Sv. Vida. Na riječici Gati poznati je kameni most podignut 1801. na Jozefinskoj cesti.

Svi endogeni razvojni resursi djelomično su uklopljeni u gospodarski život Brinjske općine. U općinskom poglavarstvu svjesni su prirodnog i položajnog bogatstva i na njima temelje razvojne prioritete.

Razvojni prioriteti. Najveća se važnost u gospodarskoj budućnosti Brinja daje drvnoprerađivačkoj industriji, osobito malim prerađivačkim kapacitetima. Takav položaj temelji se na šumskom bogatstvu kraja i tradiciji lokalnog stanovništva u tim poslovima.

Prioritetno je također riješiti temeljnu infrastrukturu (osobito je važan vodovod) i povezati svih jedanaest sela u općini. Tako bi se mala mjesta sačuvala od iseljavanja, očuvao živim prostor općine i spriječilo zapuštanje poljoprivrednog zemljišta.

U završnom računu za 1996. oko 30% proračuna činila su sredstva za komunalne potrebe. Iz tih sredstava financirali su se KUD, športska društva, dječji vrtić, DVD.

Prepreke razvitku. Općina mora ustanoviti neke službe koje su danas disperzirane te otežavaju i poskupljuju svakodnevni život stanovnika općine. U prvom redu to su katastar, gruntovnica i sud.

Zagađivači. Kanalizacija nije prikladno riješena. U planu je nova gradnja.

Kulturni i društveni događaji. Na poticaj općine oživljen je rad KUD-a. Za veće programe nema novaca.

Inicijative. Projekt razvitka stočarstva i vlastitu stručnu pomoć nudi domaći čovjek koji živi u Bavarskoj.

Povratnici i doseljenici. Prema riječima općinskog načelnika, više od polovine Brinjaka živi izvan općine. Ali to nije vezano uz Domovinski rat. U ratu je zbog nepo-

sredne ratne opasnosti bilo iseljeno (i u ratu je uništeno) jedno selo. Obnova je započela i očekuje se povratak 38 iseljenih domaćinstava. U selu je živjelo nacionalno miješano stanovništvo. Srpsko stanovništvo iz općine uglavnom se nije odselilo.

Svega je nekoliko doseljenih nakon rata.

Odseljeni. Odseljeni Brinjaci u Domovinskom ratu izrazito su kvalitetno pomagali cijeloj Hrvatskoj, ne samo rodnom kraju. Danas neki od njih grade kuće, pomažu i dalje svojim obiteljima koje ondje žive, a vraćaju se i kao umirovljenici. Zasad ne investiraju u poslovne objekte, ali se puno raspituju. Čekaju na bolje i prihvatljivije uvjete ulaganja. Osobit je interes za otkup farme za proizvodnju junica u Vodoteču.

Upravo počinje proizvodnja polutvrdog i tvrdog sira u mljekari koju je osnovao jedan odseljeni veterinar. Kredit je dobio od HBOR-a.

Sama općina nastoji u okviru svojih ovlasti pronaći načina da potakne povratak odseljenih. Planira davati besplatno zemlju za gradnju malih i srednjih poduzeća. Koliko bude moguće, smanjivat će općinske poreze.

Općina kao akter razvitka. Neke se službe moraju vratiti u općine kako bi one mogle bolje i učinkovitije funkcionirati. Kao mjeru očuvanja i dinamiziranja općina, država bi, prema njihovu mišljenju, trebala disperzirati neke službe.

Samoj općini nedostaju pravnik i ekonomist. Općina nema stambenog fonda pa teško može privući stručne ljude sa strane.

Inače, u općinskom poglavarstvu smatraju da bi se prijenos znanja neophodnih za osuvremenjivanje općinskih službi, mogao osigurati organizacijom savjetovanja, seminara ili radionica. Nedostatna su znanja o upravi, samoupravi, zakonima. To bi bile dobre prilike i za razmjenu iskustava.

Da bi općina bila stvarni akter razvitka nužna joj je bolja stručna ekipiranost; mora kvalitetnije pristupati prostoru, imati stanova za kadrove i razmišljati o ostalim mjerama za privlačenje stručnih ljudi.

U općini ima djece na školovanju kojima bi valjalo pomoći, ali nema sredstava. Zasad daje stipendije samo Županija.

Odnos središta i periferije. Od županijskih vlasti općina je u 1996. dobila određena sredstva (prema zakonu). Županija pomogne ponekad pojedinom korisniku, školi, DVD-u.

Ministarstvo kulture obnavlja grad Sokolac.

Veliki promet preko Brinja za vrijeme Domovinskog rata prilično je uništio magistralnu cestu, a njezina rekonstrukcija ne ide zadovoljavajućim ritmom. Ne održavaju se ni lokalne ceste.

Kad je u pitanju Županija, općinsko poglavarstvo očekuje pomoć u preseljenju i ekipiranju neophodnih stručnih službi, sudjelovanje u planiranju i razvitku općine.

Od vlade i njezinih ministarstava očekuju izdašnije financiranje poslova koji su u njihovoj ingerenciji.²⁹

Donji Lapac

Stanovništvo i zaposlenost. Općina je do prošlogodišnjih izbora (1997) imala državnog povjerenika umjesto načelnika. Obuhvaća 17 seoskih naselja: Birovača, Brezovac Dobroselski, Bušević, Dnopolje, Dobroselo, Doljani, Donji Lapac, Donji Štrbci, Gajine, Gornji Lapac, Gornji Štrbci, Kestenovac, Kruge, Melinovac, Mišljenovac, Nebljusi i Oraovac.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Birovača	238	247	3,8	20,13
Brezovac Dobroselski	132	101	-23,5	5,56
Bušević	196	120	-38,8	9,80
Dnopolje	285	249	-12,6	40,43
Dobroselo	230	234	1,7	21,25
Doljani	373	305	-18,2	40,70
Donji Lapac	1.590	1.791	12,6	11,00
Donji Štrbci	99	50	-49,5	4,98
Gajine	252	257	2,0	6,73
Gornji Lapac	187	194	3,7	35,27
Gornji Štrbci	52	59	13,5	14,42
Kestenovac	210	159	-24,3	13,88
Kruge	139	126	-9,4	22,25
Melinovac	66	43	-34,8	20,96
Mišljenovac	122	62	-49,2	17,71
Nebljusi	349	303	-13,2	44,89
Oraovac	325	303	-6,8	18,94
Ukupno	4.845	4.303	-11,2	348,90

TABLICA 5

Kretanje broja stanovnika u naseljima u općini Donji Lapac 1981–1991.

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

U posljednjem međupopisnom razdoblju, nastavljena je negativna tendencija kretanja stanovništva današnje općine Donji Lapac. Od 17 naselja samo je u šest zabilježen porast stanovništva.

Donji Lapac, u vrijeme našeg boravka na terenu (rujan 1997), imao je oko 1.600 stanovnika. Većinu (oko 1.100) činili su doseljenici, »novi« stanovnici, pretežito iz Bosne (iz banjalučkog i kakanjskog kraja), nešto ih je bilo iz Slavonije, a bilo je i petstotinjak Srba povratnika.

U općini je izuzetno teška situacija. Malo je zaposlenih, pedesetak; malo je i obitelji koje se bave poljoprivredom (desetak), jer su doseljenici uglavnom bez poljoprivrednoga i stočarskog iskustva; pretežito su to rudarski radnici. Primjerice, u općini je propala ili propada većina od podijeljenih 96 steonih junica, jer njihovi novi vlasnici ne znaju ništa o držanju goveda. Dolazili su u općinu i stručnjaci Javne savjetodavne poljoprivredne službe, ali njihovi su naponi ostali bez učinka. U općini je otvorena i veterinarska stanica sa dva veterinara, pa je očekivati da će oni koji ozbiljno vezuju svoju profesionalnu budućnost uz stočarstvo te planiraju život svoje obitelji u lijepom lapčkom kraju, nakon početnih nesnalaženja, ipak osigurati izvjesniju budućnost. Jedini uspješni poljoprivrednici su malobrojni doseljeni Slavonci.

Većina i doseljenika i povratnika na rubu su siromaštva, gotovo svi socijalni slučajevi. Osim toga, doseljenici ne znaju svoj status. Uselili su u napuštene kuće bez sigurnosti da će u njima ostati ili možda jednog dana postati njihovi vlasnici. Ta temeljna egzistencijalna nesigurnost vjerojatno ih koči u svakom radu. Često nisu spremni prihvatiti poslove koji se nude (šumski radnici, rad u pilani), jer se vjerojatno boje da će izgubiti prognanički status.

Zaposleni rade u državnim službama, šumarstvu i drvnoj industriji (pilana). Zanimljivo je da u toj siromašnoj situaciji šumarija ne siječe dovoljno jer nema stručnih radnika.

U općini je između 300 i 400 umirovljenika.

Razvojne teškoće. Osim nepovoljne obrazovne i kvalifikacijske strukture stanovništva i njihove još preslabe integriranosti u gospodarski i društveni život općine, što je problem koji valja primarno započeti rješavati, donjolapačka općina prostorno je izdvojenije područje Like, pa je njezina prometna izolacija kumulativna posljedica zemljopisnog položaja i siromaštva. Tomu svakako treba dopisati i općenito nestručni ili nedovoljno razrađeni pristup razvojnim projektima na razini koncepta i na razini dnevne često nužne improvizacije. Jer kako drukčije objasniti situaciju da tisuću i pol stanovnika Donjeg Lapca (sa puno

starih ljudi i s priličnim brojem doseljene djece) ostanu bez liječnika, ali i bez ikakve autobusne veze s okolnim središtima, jer ni država ni Županija nisu platile svoj udio u održavanju jedine autobusne veze koja je četiri puta tjedno povezivala Korenicu i Udbinu preko D. Lapca? Dodatni problem jest vrlo loša cesta za Korenicu (37 km, pa taj put izbjegava svatko tko može.

Prirodni izvori i kulturna dobra. Područje općine Donji Lapac iznimno je zdravo područje u ekološkom smislu. Bogato je kvalitetnim šumskim površinama, pašnjacima, poljoprivrednim zemljištem. U općini ima i krupne lovne divljači, medvjeda, veprova, a puno je i vučova.

Velike su rezerve šljunka.

Obnavljaju se proslave nekih katoličkih blagdana (primjerice Male Gospe u Borićevcima, hrvatskom selu raseljenom nakon Drugoga svjetskog rata).

Čuvanje okolice. Dva su velika ekološka problema u toj nerazvijenoj općini. Jedno je odlagalište smeća za koje se traži nova lokacija. Drugi je problem donjolapačka kanalizacija koja se bez pročišćavanja ulijeva u »šodericu« i tako miješa s vodocrpilištem prekograničnog Kulen Vakufa, a koje je, pak, vezano za vodocrpilište iz kojeg se napaja i donjolapački vodovod. To je stalna prijetnja zagađenju vode i zdravlju stanovnika.

Razvojni prioriteti. Mnogi su i međusobno isprepleteni razvojni problemi općine. U tom kolopletu često se previđa važnost koju organizirana i povezana socijalna zajednica ima za prosperitet naselja. Među stanovnicima sela razvijaju se različiti oblici odnošenja, posredovani u pravilu obiteljskom zajednicom. A obiteljska zajednica u tom je prostoru ili razorena ili neintegrirana. Razlozi su svakovrsni, neki su vremenski bliži, a neki udaljeniji. Davno je cijela Lika postala područje iz kojeg su emigrirali mladi, sposobniji, poduzetniji. Ratne i političke prilike posljednjeg desetljeća ubrzale su demografsko, društveno i gospodarsko zaostajanje Like. Selo je malobrojna društvena zajednica i dugotrajno nepovoljno razdoblje ne može preživjeti bez sustavne pomoći sa strane. Tu ne pomaže ni poznata seoska, osobito seljačka izdržljivost koja se često (zlo)upotrebljava.

Selo je specifičan način društvene organizacije, a specifičnost proizlazi upravo iz originalnoga, jedinstvenog odnosa prema prostoru, iz »identiteta između društvene i prostorne jedinice«. Upravo ta veza presudno utječe na sve seoske podsustave: obiteljske, rodbinske, gospodarske, odgojne, vjerske. U postojećim prilikama važno je izgrađivati tu vezu jer upravo na njoj počiva »nova zavlačajnost«, ne-

ophodno ljepilo koje će svu tu šaroliku atomiziranu sredinu preoblikovati u zajednicu.

U općini se slažu da su razvojni prioriteti proizvodnja zdrave hrane, osobito meso, mlijeko, mesne preradevine. U tijeku je rješavanje 25 zahtjeva za kreditiranje uzgoja stoke. Stanovnici su tražili kredite za ukupno 1.540 ovaca, 70 koza, 62 krave i 70 krmača.

To je kraj u kojem se može uzgajati kvalitetna jabuka i šljiva (za proizvodnju šljivovice).

U lapačkom kraju mnogo je zemlje, ali su posjedi usitnjeni, a komasacijski zahvati, zbog svoje skupoće, nedostupni općinskim mogućnostima. Zemlja je uglavnom neobrađena. Šume su pretežito u državnom vlasništvu.

Nekoliko donjolapačkih poduzeća u vlasništvu su Fonda za privatizaciju (DIP Plješivica, farma Borićevac, klaonica, betonara, Una, Likatrans). U općini smo saznali da nije procijenjena vrijednost tih poduzeća, što pokazuje nezainteresiranost Fonda da se pokrene posao, a, s druge strane, odbija zainteresirane.

Dinamika povratka prognanika i doseljavanje novih stanovnika. Intenzivnog useljavanja bilo je 1995–1996. Danas ga više nema. Sada se većinom vraćaju Srbi, uglavnom stariji ljudi. U općini procjenjuju da mladih u povratničkoj srpskoj populaciji ima desetak odsto.

Pomoć odseljenih. Odseljeni Srbi nisu nikad ponudili pomoć.³⁰ Davno odseljeni Hrvati, naseljeni nekoć u Borićevcima i Gornjem Lapcu, tek ponekad svrate, najčešće za proslave Male Gospe.

Općinska uprava kao akter razvitka. U općini su zaposleni ekonomist i pravnik (apsolvent). U općinskom poglavarstvu od pet članova trojica su diplomirani stručnjaci (volonteri). Načelnik smatra da dodatnih znanja i iskustava nikad ne može biti previše, pogotovo kad se radi u tako složenim društvenim, gospodarskim i političkim prilikama.

Općini najviše nedostaje novac. U postojećim uvjetima općinari smatraju da bi se mnogo pomoglo u obradi zemlje seljacima kad bi sama općina kupila nekoliko najvažnijih poljoprivrednih strojeva. Ili kad bi se ta vrsta pomoći organizirala na neki drugi način.

Odnos središta i periferije. Općina Donji Lapac ide u prvu skupinu »područja posebne državne skrbi«, što bi, prema nakanama donositelja zakona, trebalo rezultirati povećanom ukupnom brigom za ljude koji obitavaju na tim područjima i većom pomoći razvitku takvih krajeva.

Zasad u općini još nisu zadovoljni učincima primjene toga zakona. Ističu da je smanjenjem poreza stanovništvu općine smanjen i općinski proračun, iako niti puni iznosi

ne bi bitno napunili općinsku blagajnu, jer je malo stanovnika koji privređuju. Plaće su povećane u školstvu, liječnika još nemaju, a zaposlenici MUP-a ne dobivaju uvećanu plaću.

Iz državnog proračuna godišnje dobivaju 380.000 kn (visina svote ovisi o broju stanovnika). Država plaća veterinare u Veterinarskoj stanici.

Posve su nezadovoljni odnosom države prema lapačkom kraju.

Od Županije su u 1997. dobili 180.000 kn. Od ostalih ličkih općina i gradova nije stizala osobita pomoć, jer su svi u lošem materijalnom položaju i imaju velike potrebe. Obećana je pomoć Otočca i Gospića u opremanju dječjeg vrtića.

U budućnosti očekuju veću stručnu i financijsku pomoć od države i Županije. Žele se povezati s austrijskim ili švicarskim gradićem smještenim u planinskoj dolini koji bi im poslužio kao primjer razvitka i koji bi im u tome pomogao.³¹

Grad Gospić

Stanovništvo i zaposlenost. Gradsko područje Gospića danas ima, prema procjeni gradske uprave, između 15.000 i 16.000 stanovnika. Sam grad ima oko 4.000 stanovnika.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Aleksinica	272	258	-5,1	13,39
Barlete	202	133	-34,2	15,30
Bilaj	319	330	3,4	10,29
Brezik	124	112	-9,7	5,37
Brušane	220	177	-19,5	35,33
Budak				
Bužim	177	164	-7,3	36,35
Debelo Brdo 1	88	100	13,6	3,72
Debelo Brdo 2	22	15	-31,8	0,61
Divoselo	407	344	-15,5	49,02
Donje Pazarište	174	307	76,4	3,75
Drenovac Radučki	179	126	-29,6	12,76
Gospić	8.725	9.026	3,4	17,96
Kalinovača	313	243	-22,4	16,50
Kaniža Gospićka	547	581	6,2	2,01
Klanac	268	228	-14,9	13,25

TABLICA 6
Kretanje broja stanovnika grada Gospića 1981–1991.

(nastavak)

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Kruščica	2	4	100,0	10,82
Kruškovac	120	85	-29,2	8,19
Kukljić	156	133	-14,7	40,03
Lički Čitluk	149	129	-13,4	30,02
Lički Novi	495	437	-11,7	12,97
Lički Ribnik	286	300	4,7	15,22
Lički Osik	3.045	2.885	-5,3	21,64
Mala Plana	123	113	-8,1	15,75
Medak	663	563	-15,1	32,95
Mogorić	562	383	-46,7	55,81
Mušaluk	482	501	3,9	17,65
Novoselije				
Novoselo Bilajsko	131	157	19,8	7,90
Novoselo Trnovačko	63	112	17,8	2,00
Ornice	54	55	1,9	3,75
Ostrvica	254	214	-15,7	26,28
Oštra (Podoštra)	263	233	-12,9	2,75
Oteš	248	192	-22,6	14,65
Pavlovac Vrebački	201	164	-18,4	10,48
Počitelj	426	307	-27,9	83,96
Podstrana	142	86	-39,4	13,50
Popovača Pazariška	209	175	-16,3	16,50
Rastoka	111	82	-26,1	3,25
Rizvanuša	60	43	-28,3	8,75
Smiljan	605	555	-8,3	19,12
Smiljansko Polje	290	363	-10,7	17,94
Široka Kula	658	553	-16,0	84,00
Trnovac	270	233	-13,7	29,47
Vaganac	103	76	-26,2	7,81
Velika Plana	297	134	-35,3	48,14
Veliki Žitnik	146	115	-21,2	10,25
Vranovine	89	72	-21,2	2,20
Vrebac	326	223	-31,6	52,17
Zavođe	60	57	-5,0	4,33
Žabica	249	250	0,4	2,42
Ukupno	23.375	21.988	5,9	968,28

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Na cijelom području ima 3.480 zaposlenih. Oko 200 obitelji bave se poljoprivredom, ima oko 2.800 svih kategorija umirovljenika. U inozemstvu je zaposleno približno 1.700 stanovnika iz gopićkog kraja.

Blizu 2/3 zaposlenih radi u ugostiteljstvu, trgovini, usluzi, građevinarstvu, prometu, turizmu. Preostala trećina zaposlena je u državnim službama (osobito vojsci i policiji). Industrijskih radnih mjesta je malo.

Među uspješnijim primjerima poduzetništva, pojedinačnoga ili obiteljskog, ističu se jedan ugostitelj, jedno obiteljsko graditeljsko poduzeće, jedan intenzivni proizvođač krumpira.

Osnovne razvojne teškoće. Rat je značajno unazadio gospodarstvo gopićkog područja, kao uostalom i cijele Like. Iako sam grad, u kojem je koncentrirano gospodarstvo toga kraja, nije bio okupiran, ratna razaranja prouzročila su goleme štete. Dijelom je uništena infrastruktura, koja ni prije rata nije bila zadovoljavajuća.

Kanalizacija samo djelomično postoji. Vodovod se upravo obnavlja, a ceste su relativno dobre. Osjeća se nedostatak stručnih i kvalificiranih ljudi. Vrlo je otežano financiranje grada.

Kao stručna i projektna potpora obnovi i razvitku gospodarstva, izrađen je dugoročni program razvitka maloga i srednjeg gospodarstva za cijelo područje Ličko-senjske županije.

Vrijedna prirodna i kulturna dobra. Područje Gopića obiluje prirodnim dobrima i ambijentima. Dovoljno je spomenuti blizinu Velebita, nekoliko čistih krških rijeka, izvora, kanjona, jezero Kruščicu, velike poljoprivredne i pašnjačke površine, šume, divljač. Velika su nalazišta šljunka.

Među kulturnim spomenicima ističe se Muzej Like, rodna kuća Ante Starčevića u Velikom Žitniku, rodna kuća Nikole Tesle u Smiljanu, arheološko nalazište u Bužimu, nekoliko spomenički vrijednih crkava.

Zasad, spomenuti objekti nisu obuhvaćeni nekim programom, ali se njihova ponuda ozbiljno priprema.

Posebno se valorizira ekološka vrijednost ovih prostora. Stoga se pazi da se okolica ne onečisti. Nekoliko je prirodnih bisera na gopićkom području, kanjon rijeke Like, ponor Jadovno i šuma Jasikovac, koja je, na žalost, dijelom minirana.

Agilno Pučko sveučilište »Dr. A. Starčević« obnovilo je nekoliko sekcija koje su vrlo aktivne, primjerice folklorno društvo. Novoosnovana je sekcija mažoretkinja.

Dan grada slavi se 22. srpnja na blagdan Sv. Marije Magdalene.

Razvojni prioriteti. Strateška gospodarska usmjerenost Gospićkog kraja i cijele Like jesu mala i srednja poduzeća. Podupirat će se proizvodni obrti, mala industrija, poljoprivredna proizvodnja, uslužne djelatnosti, seoski i seljački turizam.

Za gospodarski razvitak već su proračunom za 1996. osigurana sredstva za pripremu dokumenata i prve radove u zoni predviđenoj za poslovne namjene (Smiljansko Polje). Iz proračunskih sredstava izradit će se neophodna infrastruktura. Proračunska sredstva trošila su se i na izradu projekta TV odašiljača, investicijsko održavanje stanova, cesta i još neke razvojne namjene.

Zapreke razvitku. Potpora napretku ličke poljoprivrede bila bi zakonska zaštita domaćih poljoprivrednih proizvoda.

Valjalo bi donijeti porezne olakšice za buduće investitore. Lokalnoj bi se upravi moralo ostaviti više sredstava za ulaganje.

Nije do kraja riješen problem vlasničke strukture u pojedinim poduzećima, a nekima vrijednost još nije procijenjena.

Inicijativnost stanovništva. Inicijativa stanovništva očigledno nema prostora za artikulaciju, pa se njihove ideje svode na komentare pojedinih zahvata lokalne uprave. Nešto su češća upozorenja da se očiste divlja odlagališta smeća.

Osjeća se potreba, a ima i pojedinačnih zahtjeva, da se organizira društveni i zabavni život.

Doseljenici i povratnici. Vraća se vrlo malo Srba. Ne doseljavaju se ni Hrvati iz drugih hrvatskih krajeva. Dobra je dinamika obnove kuća.

Odseljeni. Odseljeni Gospićani vrlo dobro i organizirano u svakom su pogledu pomagali tijekom rata, a i danas pomažu na razne načine obitelji, rodbini i kraju. Neki grade ili obnavljaju kuće. Čest je slučaj da se umirovljenici vraćaju.

Poslovna ulaganja odseljenih. Izlazeći ususret mnogim upitima o mogućnostima ulaganja u rodni kraj, županija je organizirala seminar za odseljene i zainteresirane upoznala sa zakonskim propisima.

Županija i Grad Gospić planiraju donijeti mjere koje će olakšati ulaganje (primjerice, smanjiti administracijsku proceduru).

Gradska uprava kao akter razvitka. Nesumnjivo se gradska uprava smatra važnim razvojnim čimbenikom. Da bi bila učinkovitija potrebni su joj stručnjaci, osobito vrsni ekonomisti, kao i mnoga dodatna stručna zvanja, osobito iz upravnog područja – poznavanje upravnih po-

slova, zakonskih propisa, mogućnosti računalne tehnike i sl.

Gradskoj upravi nedostaje novca. Potrebe su goleme jer su i ratne štete goleme. Smatra se da bi ministarstva trebala biti učinkovitija.

Vlastite potrebe za stručno obrazovanim ljudima koji će pridonijeti revitalizaciji i napretku grada nastoje sustavno rješavati stipendiranjem studenata i učenika srednjih škola deficitarnih struka. Posebnim sustavom pomoći obuhvaćena su djeca poginulih branitelja i invalida rata.

Odnos središta i periferije. Još se ne primjenjuje Zakon o područjima posebne državne skrbi. Očekuju da država riješi problem vlasništva.

Komunikacija i bolje razumijevanje s državnim i županijskim institucijama mogli bi i morali biti bolji. Očekuju veću financijsku pomoć u rješavanju problema obnove stambenog i gospodarskog fonda, komunalne infrastrukture. Osobito je velika potreba da se te dvije razine vlasti uključe u razvojne projekte.³²

Lovinac

Stanovništvo i zaposlenost. Općina Lovinac manja je lička općina po broju stanovništva i s iznimno visokom stopom negativnog kretanja stanovništva u posljednjem međupopisnom razdoblju. Sve hrvatsko stanovništvo općine (a činilo je većinu) protjerano je već na početku Domovinskog rata, a kuće, društvene i gospodarske zgrade naknadno su opljačkani i zapaljeni.

Naselja	Broj stanovnika		Promjene broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Gornja Ploča	494	344	-30,4	31,41
Kik	134	126	-6,0	7,60
Ličko Cerje	287	196	-31,7	19,12
Lovinac	640	533	-16,7	25,62
Raduč	407	336	-17,4	41,09
Ričice	268	169	-36,9	45,86
Sveti Rok	727	654	-10,0	104,24
Smokrić	177	102	-42,4	27,09
Vranik	74	49	-33,8	10,07
Štikada	513	545	5,9	36,58
Ukupno	3.721	3.054	-17,9	317,27

TABLICA 7

Kretanje broja stanovnika u naseljima općine Lovinac 1981–1991.

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

U općini u vrijeme anketiranja živjelo je malo ljudi, oko 1.150 prema procjeni općinskog poglavarstva. Pretežito se radi o starijoj populaciji.

Danas je zaposleno oko 150 stanovnika, tridesetak obitelji bavi se poljoprivredom, umirovljenika ima oko pet stotina, a približno 350 stanovnika živi u inozemstvu. Mnogi od njih iseljenici su u prekomorskim zemljama i njihov povratak u većem broju teško je očekivati, iako je većina tijesno povezana s rodnim krajem.

Većina zaposlenih na području općine radi u državnim službama. Nekoliko je obrtnika (autoprijevoznika) i ugostitelja.

Obnova teče sporo, pa je i povratak usporen. To se odražava na pokretanje gospodarstva. Nema posebno uspješnih slučajeva poduzetništva. Ima nekoliko izvjesnijih inicijativa.

Razvojne teškoće i prepreke razvitku. Stanovnika je malo, osobito nedostaju mladi. Nažalost, ne primjećuje se osobit interes za doseljavanje.

Infrastruktura je prilično uništena, struja je slaba, vodovod dotrajavao, seoske ceste loše, neodržavane i više su nalik na poljske putove.

Lovincu nedostaje stručnih ljudi, osobito ekonomista i pravnika u općinskoj upravi. Na raspisani natječaj nitko se nije javio. Nedostaju stanovi za potrebne stručnjake. (Planiraju se urediti dva stana.) Općina je trenutno smještena u skućenim kontejnerima i vrlo je otežan rad zaposlenima.

Ni zdravstvena ambulanta još nije proradila. U rujnu 1997. nije radila ni pošta, niti je u općini bilo telefona.

Prepreku razvojnom pomaku općinski čelnici vide i u nedostupnosti povoljnijih kredita.

Prirodna i kulturna dobra. Najveća prirodna baština lovinačkog kraja jest Velebit, njegov južni dio, bogat osobitim ambijentima i zanimljivostima: Tulove grede, Mali Alan, nekoliko vrhova. Sve rječice i potoci čisti su, s paštrvama, rakovima. Nadaleko je poznato Vrilo mudrosti. Na području Sv. Roka i Štikade nalazi se umjetno jezero koje se može urediti u lijepo kupalište. Ima i špilja, ali one se još ne mogu posjećivati. Općina je bogata šumama, zdravim poljima i pašnjacima. Na visokoj je nadmorskoj visini, s dobrom klimom i čistim zrakom.

Na području općine više je ruševina kula iz turskog razdoblja, a i nekoliko gradina (grad Lovinac).

Sve spomenute prednosti i bogatstva kraja nisu valorizirani ni iskorišteni.

Onečišćenje okoline. Nema većeg zagađenja. Mnogo je građevinskog otpada koji se posebno odlaže. Radi se i studija o zaštiti okoline.

Kulturni i društveni događaji. Obnavljaju se postupno slavljenja starih katoličkih blagdana. Proglašen je novi dan općine – 4. kolovoza, dan kad je oslobođen Sv. Rok.

Razvojni prioriteti. U općinskom poglavarstvu smatraju da je prioritetno obnoviti i modernizirati infrastrukturu.

Od gospodarskih grana, budućnost vide u poljoprivredi na seljačkim gospodarstvima. Očekuju da će seoski turizam posebni poticaj i širi interes dobiti probijanjem tunela Sv. Roka, koji će cijeli lovinački kraj približiti moru i glavnim prometnim pravcima zanimljivim turistima.

U općinskom poglavarstvu drže da je gospodarski važno poticati osnutak malih pogona i zanatskih radnji, s obvezom da ne onečišćuju okolinu.

Planira se obnova doma kulture.

Završni račun 1996. Sredstva općinskog proračuna potrošena su na djelomičnu obnovu vodovoda, nekih općinskih putova, obnovu općinske zgrade i policijske postaje. Pomoglo se i KUD-u »Vrilo«.

Inicijative stanovništva. Sve inicijative svode se na obnovu, jer je uistinu sve popaljeno i srušeno.

Povratak prognanika i doseljenici. U općini relativno dobrom ocjenjuju dinamiku povratka. Ona u pravilu ovisi o obnovi kuća za koju smatraju da je prespora, a nedostaje i kvalitetnija infrastruktura. Cilj je što prije doseći predratni standard.

Povratak prognanih ili eventualno doseljavanje ljudi iz drugih krajeva usporava mali broj radnih mjesta.

Između 50 i 70 Hrvata iz Srednje Bosne doselili su se u Štikadu. S doseljenicima nema većih problema. Rade na željeznici, uključeni su u rad na tunelu Sv. Rok. Svi se nastoje zaposliti i sve ih manje ovisi o pomoći Caritasa.

Odseljeni. Lovinački kraj emigracijsko je područje. Odseljeni su rasuti po cijelom svijetu. Za vrijeme Domovinskog rata prikupili su golemu pomoć prognanima i braniteljima. Svakojako sudjeluju u pomoći obitelji, rodbini i rodnom kraju. Ima interesa da investiraju i u poslovne projekte. Zasad su ulagali u Karlobagu, Udbini i drugdje po županiji. Nekoliko njih grade kuću. Jedan odseljenik obnovio je o svom trošku kapelicu Sv. Frane srušenu u ratu, i uredio put do nje i svoje obnovljene kuće.

Općina nastoji odmah rješavati sve poslove iz svoje nadležnosti.

Nudi odseljenima besplatno zemljište za poslovni objekt, nastoji što prije osposobiti infrastrukturu.

Općinska uprava kao akter razvitka. Osim ekonomiste i pravnika za rad u općinskim upravim službama, za

poticaj gospodarstvu, naročito poljoprivrednoj i stočarskoj proizvodnji, bili bi neophodni veterinar i agronom.

Sada u općini gotovo i nema zaposlenih. Rade samo načelnik i administrativna tajnica. Bez bolje stručne ekipiranosti i primjerenijeg smještaja općinskog poglavarstva teško je postići bolji učinak. Općina, osim toga, ima premali proračun za veće razvojne pomake.

Smatraju da bi trebalo učiti na iskustvima razvijenih turističkih seoskih regija u Europi.

Općina zasad ne pomaže mladima na školovanju. Jedino se iz općinskog proračuna financira tzv. prognanička autobusna linija Gospić–Gračac.

Odnos središta i periferije. Lovinac pripada drugoj skupini područja posebne državne skrbi, ali ne osjeća osobite prednosti tog položaja. U općini još ne funkcioniraju kako treba državne institucije. Neka ministarstva još ne isplaćuju veće plaće. U situaciji kad gotovo nema poreznih obveznika, oslobođenje od poreza nema osobit poticajni učinak.

Najveća pomoć dolazi od Ministarstva za obnovu i razvitak. Očekuje se da će u 1997. biti obnovljeno oko 70% kuća. Obnavlja se škola, zgrada šumarije, ambulanta, zgrada pošte.

Sama općina tek je nekoliko mjeseci u Ličko-senjskoj županiji, pa ne mogu ocijeniti odnos s njom.

Općine Gornja i Donja Stubica i Marija Bistrica financirale su obnovu krova na ambulanti i veterinarskoj postaji. To su bili prvi obnovljeni krovovi u Lovincu.

Radnici brodogradilišta iz Kraljevice dobrovoljnim su radom očistili Dom kulture u Sv. Roku.

Od županije očekuju stručnu i financijsku pomoć, kao i od državnih organa. Od razvijenijih i manje stradalih općina očekuju konkretnu pomoć u obnovi pojedinih objekata.³³

Otočac

Stanovništvo i zaposlenost. Područje grada Otočca obuhvaća, osim središnjeg gradskog naselja, 21 ruralno naselje. Gotovo sva ta naselja u razdoblju 1981–1991. gube stanovništvo, iako je smanjenje na razini cijelog područja, za ličke prilike, zanemarivo.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Brlog	483	411	-14,9	30,45
Brloška Dubrava	281	206	-26,7	14,93
Čovići	861	922	7,1	23,26
Dabar	743	596	-19,8	60,72
Doljani	565	548	-3,0	42,35
Drenov Klanac	263	205	-22,1	19,19
Glavace	292	289	-1,0	27,01
Gorići ³⁴	205	43	-79,0	27,01
Hrvatsko Polje	498	395	-20,7	26,76
Kompolje	543	481	-11,4	12,29
Kuterevo	852	808	-5,2	32,21
Ličko Lešće	1.197	1.211	1,2	29,93
Lipovlje	358	307	-14,2	13,47
Otočac	5.195	5.557	7,0	22,69
Podum	527	459	-12,9	16,24
Ponori	274	258	-5,8	9,36
Prozor	1.073	1.041	-3,0	9,06
Ramljani	499	368	-26,3	36,87
Sinac	1.044	1.041	-0,3	37,49
Staro Selo ³⁵				7,04
Škare	449	409	-8,9	23,31
Švica	513	558	8,8	11,48
Ukupno	16.715	16.113	-3,6	513,63

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Tijekom rata područje je, međutim, izgubilo znatan broj stanovnika, pa je u vrijeme anketiranja procijenjeno da ih ima 12.350. U ratu je trećina područja bila okupirana, pa je pet naselja na nekad okupiranom dijelu pod posebnom državnom skrbi.

Zaposleno je približno 2.140 osoba, oko 400 se bavi poljoprivredom, ima oko 3.000 umirovljenika, a procjenjuje se da u inozemstvu radi oko 600 ljudi s otočkog područja.

Razvojne teškoće. Područje je slabo razvijeno. Vrlo je niska naseljenost (30 stanovnika na km²). Zaobilaze ga važniji prometni pravci. Komunalna je infrastruktura slaba.

TABLICA 8

Kretanje broja stanovnika Grada Otočca 1981–1991.

Stanovništvo je staro. Mladi odseljavaju kad imaju priliku. Tijekom i nakon rata smanjen je broj radnih mjesta, što ne može potaknuti ni povratak ni doseljavanje novih stanovnika.

Većina zaposlenih radi u drvnoj i kemijskoj industriji, potom u uslužnim djelatnostima, posebice trgovini, ugostiteljstvu i prijevozu, te u državnim službama i u javnim poduzećima.

Novije poslovne inicijative, pojedinačne ili obiteljske, zasad su uspješnije u preradi drveta i građevinarstvu.

Prirodna dobra i ambijenti. Prostor Grada Otočca visoke je ekološke vrijednosti. Osobito se ta ocjena odnosi na rijeku Gacku, šumsko bogatstvo, zdravo poljoprivredno zemljište i pašnjake. Kraj obiluje kvalitetnom divljači, bogatim ribolovnim područjima, mnogobrojnim čistim izvorima vode.

Kulturna baština. Stara jezgra grada Otočca zaštićena je spomenička cjelina. Ondje je i crkva Presvetog Trojstva koja je obnovljena nakon stradanja u ratu. Bogato nalazište japodske kulture nalazi se u blizini Kopolja. Ni ti najznačajniji, kao ni ostali kulturni objekti nisu turistički valorizirani. Hotel Gacka u Ličkom Lešću (popularno odredište ribolovaca na poznatu ličku pastvu) posve je uništen u ratu. Turistička zajednica nastoji pomaknuti zamrlu turističku djelatnost.

Zaštita okolice. Vodi se računa o zaštiti okolice od onečišćenja. U tijeku su ispitivanja povoljne lokacije za komunalni otpad. Sam grad nema kanalizacije i ona je u izgradnji. Ipak, kad je o zaštiti prostora riječ, najveća pažnja posvećuje se rijeci Gacki. Najveći ekološki problem jesu otpadne industrijske vode koje nisu dobro riješene.

Kulturna događanja. U Otočcu, gradu bogate kulturne tradicije, pokrenute su neke nove manifestacije i kulturne udruge za promicanje i obogaćivanje kulturnog života. Osnovana je udruga »Ličko ča«, djeluje kulturna udruga »Karmenica«, radi Etnografski muzej pri narodnom sveučilištvu. Glavni pokretač jest gradsko poglavarstvo u suradnji s mjesnim odborom i sveučilištem.

Razvojni prioriteti. Za cijelo područje Grada Otočca, koje je primarno ruralno i s bogatim agrarnim resursima, predviđaju se projekti snažnijeg razvitka poljoprivrede i stočarstva. Vezano i nevezano s tim djelatnostima ozbiljno se računa na turističke mogućnosti kraja. Od industrije se planiraju manji, profitabilniji i čistiji pogoni, te malo poduzetništvo.

Proračun. Većina proračunskih sredstava za 1996. utrošena su u sanaciju i gradnju u ratu uništene infrastrukture: cesta, vodovoda, struje, kanalizacije, telefona.

Proračunska su sredstva skromnija jer su porezi smanjeni za 40% čime je gospodarstvo znatno rasterećeno.

Inicijative građana. Malo je inicijativnosti građana glede podizanja kvalitete života, jer se većina ljudi u ovom trenutku bavi saniranjem posljedica rata. Nešto malo više u tom pogledu pomažu ugostitelji. Inicijative više slične razvojnim idejama, osobito poticajima seoskom turizmu, razvitku stočarstva i slično.

Povratnici i doseljenici. Za doseljenike na prostoru otočke općine nije bilo osobitih uvjeta. Prije svega, nije bilo stambenog prostora. Država sve manje obnavlja. Posebno je teško stanje zbog neobnavljanja gospodarskih zgrada. U ratu je gotovo uništen stočni fond i poljoprivredni strojevi. Veliku prepreku ruralnoj revitalizaciji predstavljaju nerazminirana sela, polja. Sveukupno, nema osobitih pogodnosti dinamičnijem povratku stanovništva.

Odseljeni. Odseljeni s otočkog kraja cijelo vrijeme Domovinskog rata organizirano su pomagali stanovnike i branitelje. Danas, poneki grade kuću u rodnom mjestu, pomažu članovima obitelji koji su ostali na očevini, vraćaju se češće kao umirovljenici. Investicije u poslovne objekte vrlo su skromne, jer zasad u tome očigledno ne nalaze osobni interes.

Pitanja odseljenih koncentriraju se oko uvjeta za osnivanje proizvodnih pogona koji bi valorizirali endogene razvojne izvore (primjerice pivarstvo zbog čiste i kvalitetne vode i zdravih poljoprivrednih površina). Vjerojatno je da neke inicijative čekaju i povoljnije infrastrukturne uvjete.

Općinska uprava, sa svoje strane, da bi privukla ulagače, smanjila je poreze i maksimalno se trudi pomoći oko svake inicijative.

Gradska uprava kao akter razvitka. U gradskoj upravi ocjenjuju da im fale kvalitetni stručnjaci svih profila: pravnici, ekonomisti, agronomi, građevinski inženjeri, koji bi osmišljavali i ostvarivali razvojne projekte. Međutim, za takvi jaki stručni tim grad nema novca.

Zaposlene u upravi valjalo bi neprestano osposobljavati i bogatiti novim znanjima, osobito iz područja informatike. Međutim, za to nedostaje i vremena i novca.

Prepreke razvitku. Prema mišljenju sugovornika u Gradskoj upravi, da bi se uspješnije obavljala funkcija razvojnog aktera, bilo bi neophodno izmijeniti način financiranja lokalne samouprave. Na razini države valjalo bi obaviti novu preraspodjelu prihoda između državne, županijske i gradske razine.

Pomoć učenicima i studentima i kadrovima. Grad stipendira nekoliko studenata za potrebe uprave. Nastoje osigurati stanove stručnjacima.

Odnos središta i periferije. Dio gradskog prostora koji je dobio status posebne državne skrbi još uvijek je ne-naseljen, jer je nerazminiran. Stoga se prava koja proizlaze iz tog zakona ne ostvaruju.

Županija je Gradu tijekom razdoblja 1995–1996. dala nadoknadu za nerazvrstane ceste što se onda utrošilo za financiranje prostorno-planske dokumentacije.

U istom razdoblju Varaždinsko komunalno poduzeće pomoglo je lokalnom komunalnom poduzeću.

Od hrvatske vlade i ostalih državnih organa nije pristigla posebna pomoć.

Primjedbe na lošu teritorijalnu »raspodjelu« ličkog područja argumentiraju se nedostatkom jačeg pola razvitka, pa se kao prijedlog za razmišljanje predlaže »razbijanje« Ličko-senjske županije i podjela područja između Primorsko-goranske i Zadarske županije.

Od državnih organa očekuje se znatnija materijalna pomoć, osobito nižim kategorijama oštećenih objekata (onima 2. i 3. kategorije). Također, smatraju da je preduvjet ličkog razvitka gradnja tzv. cestovnog ličkog ipsilona, da je bez toga teško moguće revitalizirati taj zapušteni i napušteni kraj. Očekuje se od vlade da preuzme vraćanje kredita Svjetskoj banci koji je grad podigao za gradnju kanalizacije. Osim toga, svako bi ministarstvo trebalo sanirati objekte iz svog resora. Predlažu da se ravnopravnije plasira kapital HBOR-a, jer prema postojećoj raspodjeli čak 90% sredstava ostaje u Zagrebu. I inače se očekuju ozbiljnija i obilnija ulaganja u ličko gospodarstvo, a posebice obnova seoskih gospodarskih objekata.

Od drugih općina i gradova, razvijenijih i naprednijih nego što su to lički, očekuje se suradnja i pomoć, osobito stručna pomoć i ulaganje u gospodarstvo.³⁶

Perušić

Stanovništvo i zaposlenost. Općina Perušić zemljopisno je smještena gotovo u središtu Like. Sa svojih dvadeset, mahom malih seoskih naselja, izrazita je ruralna općina. Status gradskog naselja ima samo Perušić.

Od današnjih 6.300 stanovnika malo je zaposlenih, oko 360. Stotinjak među njima radi u Gospiću, pa je na području općine zaposleno tek oko 260 stanovnika. Poljoprivredom se bavi između 600 i 700 obitelji. Procjenjuje se da ih oko polovice žive samo od poljoprivrede, a da ostali kombiniraju i neke druge izvore prihoda. Na području općine ima oko 1.200 umirovljenika (radničkih, obrtničkih i poljoprivrednih), te oko 750 zaposlenih u inozemstvu.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Bakovac Kosinjski	472	372	-21,2	44,93
Bukovac Perušički	190	221	16,3	8,50
Donji Kosinj	1.220	1.025	-16,0	64,75
Gornji Kosinj	562	344	-38,8	15,41
Kaluđerovac	84	52	-38,1	12,35
Klenovac	116	97	-16,4	7,00
Konjsko Brdo	261	287	10,0	12,75
Kosa Janjačka	363	361	-0,6	59,72
Krš	142	90	-36,6	21,00
Kvarte	349	366	4,9	12,28
Lipovo Polje	461	321	-30,4	66,91
Malo Polje	168	136	-19,0	5,00
Mezinovac	88	64	-27,3	3,57
Mlakva	169	114	-32,5	20,80
Perušić	1.218	1.316	8,0	10,43
Prvan Selo	226	202	-10,6	5,00
Rudinka ³⁷				
Studenci	172	144	-16,3	10,25
Sveti Marko (Markovo Selo)	118	136	15,3	2,75
Vukelići ³⁸				
Ukupno	6.379	5.648	-11,5	383,40

TABLICA 9
Kretanje broja stanovnika
općine Perušić 1981–1991.

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Zaposleni na području općine rade u drvoprerađivačkoj industriji, ciglani, uslužnim djelatnostima.

Među uspješnim poduzetnicima ističu se tri brata povratnika iz Kanade koja su osnovali manju tvornicu – radionicu za izradu krovova od lima.

Razvojne teškoće. Najveći problem u općini jest manjak mladog, radnoaktivnog stanovništva. I inače je starost ukupnog stanovništva (bila) vrlo visoka. Jedna od posljedica rata je da su mladi iz proizvodnje prešli u postrojbe MUP-a, HV-a i ostale državne službe.

Prirodna i kulturna dobra. Prirodna dobra i ambijenti veliko su bogatstvo cijele Like, pa ih ima i u perušičkom kraju. Općini pripada dio istočne velebitske strane – parka prirode, potom lijepa dolina rijeke Like – poz-

nata Kosinjska dolina. Za područje Samograda, sustava koji se sastoji od nekoliko pećina i špilja, traži se status speleološkog parka.

Kraj obiluje šumama, poljoprivrednim zemljištem, osobito pašnjacima i livadama. Velika su nalazišta kvalitetne gline oko sela Kaluđerovca koje je poznato po dugoj tradiciji lončarstva.

Kulturni spomenici. Arheološki spomenici otkrivaju dugu kontinuiranu naseljenost na ovom dijelu Like. Ispod brda Čardak pronađeni su ostaci ilirskog groblja, u selu Kvarta nalaze se ruševine rimskog vodovoda.

U Kosinju je bila utemeljena prva hrvatska tiskara. Crkvena (crkva u Perušiću za turske okupacije bila je pretvorena u džamiju o čemu svjedoči arapski natpis) i fortifikacijska zdanja svjedoče o dugotrajnoj turskoj opasnosti i okupaciji toga kraja (koji je potkraj XVII. stoljeća oslobođen od Turaka).

Općina obilježava svoj dan na blagdan Uzvišenja Sv. Križa (14. rujna). Tog dana zauzeta je prva vojarna u Hrvatskoj, što tom slavlju daje i svehrvatski značaj.

Zaštita okoline. Općinska uprava nastoji sačuvati okolinu od zagađivanja. Zato traže od drvne industrije da plati reguliranje skladištenja piljevine. Boje se da iznimno bogatstvo koje imaju upravo u čistim vodama ne unište neodgovornim odnosom industrije prema prostoru.

Razvojni prioriteti. Kao temelj razvojnih prioriteta nameću se bogati endogeni razvojni resursi. Prije svega, poticati će se stočarstvo, potom proizvodnja krumpira za koju postoje izvrsni uvjeti, ali i proizvodnja drugih poljoprivrednih kultura.

Šume su osnovica drvne industrije, koju planiraju obogatiti proizvodnjom finalnih proizvoda i tako postupno smanjiti udio rezane građe.

Turistički perušićki kraj oslanjat će se na blizinu velebitskog parka prirode i speleološke zanimljivosti. Osnovat će se kamp uz rijeku Liku i poticati turizam u seoskim domaćinstvima.

Sredstva zaključnog računa općine za 1996. ulagala su se uglavnom u popravak stambenih objekata u općinskom vlasništvu.

Inicijative stanovnika. Stanovnici najčešće traže da se riješi problem kanalizacije i da se poprave lokalne ceste koje su teško oštećene u ratnim operacijama. Dovršava se akcija uvođenja telefona u Kosinj.

Povratnici i doseljenici. Iz perušićke općine gotovo i nije bilo ratnih prognanika. Nije bilo ni doseljavanja.

Odseljeni. Mnogo je Perušićana raseljeno po cijelom svijetu, ali su povezani s rodnim krajem, što su potvrdili

osobito u vrijeme Domovinskog rata kad su potrebe obrane i potrebe stanovnika za pomoći svake vrste bile najveće. Organizirali su pomoć mještanima, sudjelovali financijski u svim radovima u općinskim mjestima, investiraju u poslove, grade kuće, neki se vraćaju, pomažu svojim obiteljima i rodbini. Mnogi su došli posjetiti kraj. Mnoge zanima povratak nakon umirovljenja.

Općinska uprava još ništa konkretno nije učinila da im olakša povratak, ali je kooperativna i pruža im informacije.

Općinska uprava kao akter razvitka. Od stručnjaka posebice osjećaju manjak pravnika i ekonomiste. Među nedostatnim stručnim znanjima spominju se informatička znanja, računovodstvena, ekološka, agronomska.

Zapreke razvitku vide u nedostatku novaca, projekata i ljudi.

Odnos središta i periferije. Općina Perušić, prema kriterijima Zakona o područjima posebne državne skrbi nema pravo na taj status, iako je pretrpjela štete u Domovinskom ratu.

Županija, kojoj Perušić pripada, a ni druge županije, gradovi ili općine, nisu perušićkoj općini uputili neku konkretnu pomoć. Najveću potporu dosad dobili su od Hrvatske vojske, koja je uredila dio cesta, i koja im pomaže u organizaciji prigodnih manifestacija.

U razvojnim projektima očekuju bolju i konstruktivniju suradnju s višim razinama vlasti i veći angažman županijskih tijela. Osobito su aktualni problemi infrastrukture (ceste, kanalizacija, telefon) i gospodarstva (projekti jačanja gospodarstva), koje općina sama ne može rješavati. U općini drže da endogene razvojne izvore valja revalorizirati nastojanjima da se *in situ* organizira što finalnija proizvodnja. Tome smjera zanimljiv prijedlog da država financira majstorsku školu za izobrazbu stručnjaka u proizvodnji namještaja, u kojoj bi svoja znanja prenosili talijanski majstori. U školi bi se obučavali stručnjaci za cijelu zemlju.³⁹

Plitvička jezera (sjedište u Korenici)

Stanovništvo i zaposlenost. U promatranom međupopisnom razdoblju većina ruralnih naselja gubila je stanovništvo. Veći porast zabilježen je jedino u današnjem općinskom središtu – Korenici, a zbog pojedinih upravnoteritorijalnih promjena znatno je porastao broj stanovnika u naselju Jezerce. Ratne prilike i dugotrajna okupacija tog dijela Hrvatske prouzročili su velike gubitke u svakom pogle-

du, osobito u demografskom i gospodarskom. Cijelo općinsko područje pripada području posebne državne skrbi.

TABLICA 10
Kretanje broja stanovnika u
naseljima u općini Plitvice
1981–1991.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Bjelopolje	183	163	-10,9	10,25
Čanak	370	302	-18,4	36,84
Čujića Krčevina	39	28	-28,2	4,00
Donji Babin Potok	279	248	-11,1	39,27
Donji Vaganac	233	184	-21,0	11,42
Drakulić Rijeka	12	10	-16,7	4,62
Gornji Babin Potok	161	143	-11,2	29,20
Gornji Vaganac	352	304	-13,6	4,50
Gradina Korenička	119	112	-5,9	3,75
Homoljac	72	46	-36,1	26,25
Jasikovac	59	45	-23,7	2,50
Jezerce ⁴⁰	182	457	151,1	16,13
Kalebovac	57	58	1,8	1,07
Kapela Korenička	44	24	-45,5	18,97
Kompolje Koreničko	96	112	16,7	1,87
Končarev Kraj	15	12	-20,0	14,07
Korana	59	64	8,5	1,27
Korenica	1.299	1.716	32,1	2,72
Kozjan	66	50	-24,2	20,83
Krbavica	198	152	-23,2	24,73
Ličko Petrovo Selo	325	284	-12,6	18,50
Mihaljevac	147	98	-33,3	8,50
Novo Selo Koreničko	89	78	-12,4	5,75
Oravac	86	71	-17,4	2,87
Plitvica Selo ⁴¹	906	739	-18,4	10,53
Plitvička Jezera				
Plitvički Ljeskovac	102	74	-27,5	47,26
Poljanak	209	160	-23,4	8,39
Ponor Korenički	41	19	-53,7	9,12
Prijeboj	26	28	7,7	8,00
Rastovača	109	115	5,5	14,03
Rešetar	200	190	-5,0	6,98
Rudanovac	44	52	18,2	7,12
Sertić Poljana	52	38	-26,9	4,43

(nastavak)

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Smoljanac	275	256	-6,9	13,11
Šeganovac	77	56	-27,3	18,22
Trnavac	61	37	-39,3	14,24
Tuk Bjelopoljski	94	87	-7,4	7,50
Vranovača	189	160	-15,3	8,25
Vrelo Koreničko	179	165	-7,8	6,75
Vrpile	61	46	-24,6	6,37
Zaklopača	41	23	-43,9	6,50
Željava	175	150	-14,3	25,33
Ukupno	7.383	7.156	-3,1	532,01

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

U općinskoj upravi procjenjuju da danas na području općine živi oko 5.200 stanovnika. Njih čine oko 40–45% Hrvata koji su prognani 1991., ili su doseljenici iz drugih dijelova Hrvatske, potom oko 40% izbjeglica Hrvata iz Bosne, a ostali su Srbi starosjedioci, koji nisu pobjegli pred »Olujom«.

Od ukupnog broja, zaposleno je oko 1.000 stanovnika. Poljoprivredni su posjedi opustošeni, povratnici nemaju sredstava da ih obnavljaju, pa je poljoprivreda zasad nedovoljno iskoristila mogućnost preživljavanja ili obiteljskog gospodarskog usmjerenja. Umirovljenika je oko pet stotina. U općinskom poglavarstvu nemaju točan uvid u broj zaposlenih u inozemstvu, jer su mnogi izbjegli u inozemstvo tijekom rata.

Zaposleni većinom rade u turističkim objektima Nacionalnog parka. Nešto je aktivnih u ostalim uslužnim djelatnostima, osobito trgovini; nađe se poneki obrtnik, radi nekoliko pilana. U državnim službama također je zaposleno nešto lokalnog stanovništva. Županijska ispostava nema dovoljno uposlenih. (Ta ispostava još pripada Zadarskoj županiji.)

Zabilježili smo da je općina dosad čak pet puta (pre)registrirana, što dodatno otežava život stanovnicima i upravnim službama.

Razvojne teškoće. Na području općine tijekom rata zamrle su gospodarske djelatnosti koje su pretežito bile turističko-ugostiteljske ili komplementarne. Osim toga, infrastruktura je u lošem stanju, a ni svo područje nije »pokriveno« njome.

Najakutnije razvojne teškoće vezane su uz problem nesređenih gruntovnih i katastarskih knjiga, što onemogućava stanovništvo da dokazom o vlasništvu zemlje ili kuće konkurira za ponuđene kredite. U općinskom sudu zaposlen je samo jedan sudac i dugotrajno nesređivani i složeni vlasnički problemi rješavaju se presporo, a za kredite »papiri moraju biti čisti«.

Prepreke oživljavanju kraja leže i u iznimnoj prostornoj raspršenosti neophodnih (»razvojnih«) službi. Primjerice, nadležni je trgovački sud u Splitu, zavod ZAP-a u Karlovcu, zdravstveno su vezani uz Zadar, a mirovinski uz Gospić. Sve to otežava život u koreničkom kraju.

Još je jedan problem s kojim se suočavaju općinari u nastojanju da koliko koliko osiguraju kakve takve životne uvjete stanovništvu. Naime, budući je velik dio općinskog teritorija u sklopu NP Plitvice, stambenoj obnovi ispriječuju se zaštitarske službe koje traže strogo poštivanje veoma visokih zahtjeva o životu i djelatnostima na području Nacionalnog parka. Time se čuva, istina, dragocjeni prostor NP, ali i, dakako, usporava normalizacija svakodnevice.

Sa slabim radnim navikama, nekvalificirano, doseljeno stanovništvo manje je obrazovano. Naselili su se u napuštene kuće očekujući da će s vremenom na neki način riješiti pitanje vlasništva. Većina ih se doselila iz područja Kaknja i Vareša. Pitanje je koliko će ih ostati u Koreničkom kraju, jer su uvjeti njihova boravka sve neizvjesniji.

Na području općine nema zasad uspješnijih pojedinačnih ili obiteljskih poduzeća.

Vrijedna prirodna dobra i ambijenti te kulturna baština. Nadaleko najvredniji prirodni i gospodarski resursi jesu Plitvička jezera, odnosno nacionalni park utemeljen upravo da bi zaštitio prelijepu zonu jezera, prirodni fenomen, i njegovu okolicu, te da bi upravljao njegovim ekonomskim iskorištavanjem udovoljavajući pritom stroge principe očuvanja prirodnog nasljeđa. Većina površine NP nalazi se na području općine.

Ostali prirodni resursi na području općine jesu pašnjaci, šume, bogata lovišta, izvori čiste vode.

U općini nema nekih značajnijih objekata kulturne baštine.

Nacionalni park Plitvička jezera, nakon višegodišnjeg prekida zaštitarske, turističke i ugostiteljske djelatnosti zbog rata i okupacije, opet staje na noge i svi očekuju da će se uskoro vratiti na položaj najuspješnijeg i najpropulzivnijeg gospodarskog oslonca cijele Like.

Onečišćenje okoliša. Iako se vodi računa o čistoći okoliša, ipak nekoliko je problema koje valja prioritarno rješavati, to prije što se radi o vrijednom i čistom prosto-

ru, iznimnom ne samo u nacionalnim granicama. Jedan od problema neposredno vezanih uza sam Park jest da unutar njega nije riješena kanalizacija. Kanalizacije nema ni u Korenici, a glavni problemi vezani uz prostor za odlaganje komunalnog otpada imovinsko-pravne su naravi.

Razvojni prioriteti. Mnogobrojni su problemi pritisli ovu novu općinu s velikim razvojnim mogućnostima. Prvi zadatak općinska uprava vidi u stvaranju minimalnih životnih uvjeta za povratničko stanovništvo. Naročito su teške prilike u selima udaljenima od glavne ceste, nemaju ni asfaltirane puteve, ni vodu, ni telefon, ni kvalitetnu struju. Zamjera se projektu obnove što nije predvidio razminiranje područja prije početka obnove kuća. Tako, sada se kuće obnavljaju u selima okruženim minama i pitanje je tko će se tamo htjeti doseliti. Stajalište našeg sugovornika jest da su ljudima trebali dati kredite za kuće pa da ih oni grade gdje hoće. Sama općina (ni druge) nema sredstva za kreditiranje.

Općina dosad nije imala ni proračuna jer se neprestance »teritorijalno preustrojavala«.

Zapreke bržem razvitku. Najveću prepreku čine imovinsko-pravni problemi koji su složeni i sporo se rješavaju. Dodatne probleme predstavlja državna dezorganiziranost: da bi netko nešto poduzeo i riješio, mora obilaziti mnoge gradove.

Povratak prognanika i doseljenici. Problemi s kojima se sreću doseljenici proistječu iz neizvjesnosti vlasništva. Ta neizvjesnost traje već dulje vrijeme, od njihova dolaska neposredno nakon »Oluje«. Oni su se uglavnom uselili u neporušene srpske kuće, pa se Srbi ne mogu vratiti. Ostale srpske kuće, osim onih koje nisu napuštene, uglavnom su razrušene, kao i hrvatske. Veliko je nezadovoljstvo sporošću obnove. Obecane povećane plaće u nekim državnim službama se ne isplaćuju što stvara dodatno nezadovoljstvo među doseljenima. Srbi koji su ostali donekle su zadovoljni jer su uspjeli spasiti imovinu. Vrlo su solidarni sa Srbima povratnicima. Među njima prevladavaju stari ljudi.

Odseljeni. Puno je Hrvata otišlo u inozemstvo. U vrijeme rata organizirali su pomoć mještanima, ali malo ih gradi kuće u rodnom kraju. Mnoge kuće koje su prije rata sagradili srušene su, pa kad bi neki umirovljenici i htjeli preseliti ondje, ne mogu. U sadašnjoj fazi obnove, što je i razumljivo, ne predviđa se pomoć u obnavljanju pred rat nenastanjenih kuća.

Odseljeni imaju poslovnih ideja i želja da ih ostvare na području općine, raspituju se, ali još je previše problema i prepreka što ih sprečava u naumu.

Sama općinska uprava nema velikih mogućnosti da djeluje privlačujuće, jer prema Zakonu o područjima posebne državne skrbi sve su povlastice već dane. Zakon se služi i dijelom općinskog prihoda. Općina planira osloboditi plaćanja dijela doprinosa za komunalije neke kategorije stanovništva. U ostvarivanju prava iz spomenutog Zakona, općinari nailaze na neorganiziranost, pa nema ni »privilegija«.

Općinska uprava kao akter razvitka. Lokalni razvitak ne može se ni planirati ni ostvarivati bez stručnjaka. Općinskoj upravi ovoga časa nedostaju pravnici i ekonomisti. Međutim, uprava prema Zakonu, ne smije sama za pošljivati nove ljude.

U općini je malo ljudi, a puno posla. Procjenjuju da su im nužna znanja iz svih područja i da bi bilo najbolje organizirati seminare na kojima bi se dodatno obrazovali zaposleni. Na seminarima bi valjalo ljude obučiti kako rješavati konkretne probleme, kako postupati s ljudima.

Da bi općina bila učinkovitija u svojim razvojnim pothvatima i zadacima trebalo bi joj osigurati veća financijska sredstva, veći broj stručnjaka iz pojedinih područja, olakšati dostup kreditima koje bi onda ona dalje distribuirala, jer ima dobar uvid u prilike na terenu.

Osim općinskog poglavarstva, pojedinačna pomoć pristiže od nekih humanitarnih organizacija (često se niti ne jave u općinu).

Odnos središta i periferije. U općinskoj upravi smatraju da je najvažnije održati politički i socijalni mir, spriječiti da ne dođe do sukoba, jer za mnoge ostale svakodnevnne poboljšice i, posebice razvojne poteze, općinska uprava nema pretpostavki.

Općina je nova, pa je teško govoriti o odnosu s bivšom i sadašnjom županijom. I jedna i druga pomagale su koliko su mogle. Vlada i ostali državni organi plaćaju tek toliko da općina preživi.

U bliskoj budućnosti očekuju da im županija pomogne otkloniti komunalne probleme, da se ubrza dogovorena dislokacija nekih udaljenih zaselaka prema središtu. Od državnih organa očekuju dobru suradnju i veće razumijevanje lokalnih problema. Očekuju snažniju potporu životu u općini.

Zanima ih da se upoznaju s iskustvima u rješavanju pojedinih problema koje imaju druge razvijenije općine i gradovi. Osobito su zainteresirani za iskustva susjednih općina.⁴²

Udbina

Maja Štambuk
Lika – studija slučaja

Stanovništvo i zaposlenost. U vrijeme boravka na terenu udbinsko područje brojilo je oko 1.200 stanovnika i imalo mnoštvo problema. Zaposlenih je bilo oko 120, a stotinjak obitelji živjelo je od poljoprivrednog prihoda s obiteljskog gospodarstva. Bilo je i desetak zaposlenih u inozemstvu. Prihode od mirovine imale su 93 osobe.

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Breštane	92	46	-50,0	16,79
Bunić	527	399	-24,3	64,70
Čojluk ⁴³	-	(40)	-	5,60
Debelo Brdo	247	206	-16,6	19,86
Donji Mekinjar	312	274	-12,2	33,75
Frkašić	135	111	-17,8	35,25
Grabušić	147	126	-14,3	13,63
Jagodnje	56	48	-14,3	10,25
Jošan	289	227	-21,5	94,22
Klašnjica	21	18	-14,3	5,25
Komić ⁴⁴	292	198	-32,2	34,70
Krbava	183	134	-26,8	10,41
Kurjak ⁴⁵	414	321	-22,5	16,94
Mutilić	-	(84)	-	13,10
Ondić	167	135	-19,2	34,79
Pećane	124	118	-4,8	54,16
Podlapača	252	205	-18,7	24,00
Poljice	-	(45)	-	17,35
Rebić	-	(63)	-	10,64
Srednja Gora	156	115	-26,3	30,22
Svračkovo Selo	227	182	-19,8	24,67
Šalamunić	167	121	-27,5	14,85
Tolić	104	68	-34,6	6,80
Udbina	853	1.162	36,2	18,30
Vedašić	62	40	-35,5	7,62
Visuč	491	374	-23,8	69,74
Ukupno	5.318	4.628	- 13,0	687,59

TABLICA 11

Kretanje broja stanovnika općine Udbina 1981–1991.

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Podaci pokazuju da je većina stanovnika živjela od obiteljske poljoprivrede. Zaposlenih je najviše u ugostiteljstvu i šumarsko-drвноj djelatnosti (Hrvatske šume i pilane).

Zbog dobrog prometnog položaja na glavnoj cesti za Dalmaciju, na raskrižju ličkih pravaca te na (ne još osobito prometnom) odvojkju prema BiH, općinsko područje vrlo je pogodno za uspješnu »tranzitnu« ugostiteljsku djelatnost. Već nekoliko poduzetnika u tom poslu dobro napreduje.

Prostrano i gotovo neobrađeno Krbavsko polje pruža velike mogućnosti za poljoprivrednu proizvodnju. Zasad, uspješno je organizirana proizvodnja sjemenskog krumpira. Pokreće se i proizvodnja nekih drugih prehrambenih proizvoda (sokovi, prerada kave).

Skupina povratnika iz Kanade otkupila je pogone pilane, investirala velika sredstva i upravo započinju proizvodnju.

Razvojne teškoće. Migracije uvjetovane ratom bile su na udbinskom području, ne prvi put sada, uzrokom velikih razvojnih zastoja i problema.⁴⁶ To se u prvom redu odnosi na veliki manjak stanovnika i osobito stručne radne snage. U odnosu na stanje prije rata, razlike su velike.

Veliko je zanimanje za doseljavanje, ali neriješeni vlasnički problemi i pravno nestabilni status do sada naseljenih, bitno utječu na smanjenje interesa.

Neriješeni su još uvijek titulari vlasništva za pojedine gospodarske objekte, što onemogućava njihovo uključivanje u ionako siromašni gospodarski život općine.

Dodatna temeljna razvojna prepreka jest nerazvijena infrastruktura. Prednost je dobra prometna povezanost.

Prirodna i kulturna dobra kao razvojni resursi. Za udbinsko područje tvrdi se da ima najnezagađeniji zrak, vodu i zemlju. Krbavsko polje stoga je idealno za proizvodnju zdravih namirnica, za razvitak poljoprivrede i stočarstva.

Od kulturnih spomenika malo ih je očuvanih. Nekoliko je starih gradova (Karlovića dvori, Kurjak, Bunić), nekoliko crkava te pretpovijesnih nalazišta.

Postojeći prirodni razvojni resursi ne koriste se dovoljno, jer nema ni sredstava ni stručnjaka. Ipak, na njih su oslonjeni, barem u ovoj fazi razvitka, temeljni gospodarski pravci. Od njih se očekuje da dadu dobre rezultate, a u budućnosti da osiguraju uvjete za razvitak sofisticiranih razvojnih programa.

Zagađenje okolice. Komunalni otpad ne sanira se prikladno i opasnost je za okolinu sada i ubuduće.

Društveni život. Poglavarstvo je otvorilo knjižnicu i čitaonicu, obnavlja se škola, planira okupljalište mladih. Dospeljenici su doveli mnogo djece. Njih okuplja župnik u izvanškolskom vremenu.

Razvojni prioriteti. U prvom redu to je otvaranje radnih mjesta i privlačenje radnosposobnih i stručnih ljudi. Potom, izgradnja moderne komunalne infrastrukture. Važna razvojna pretpostavka jest odrediti titulara vlasništva nad gospodarskim subjektima.

Završni račun za 1996. Do ljeta je općinu vodio vladin povjerenik, pa nije postojala obveza izrade završnog računa. Najveći prihod općina dobiva od države, dio pritječe od šumske rente, a nešto se ostvari od poreza na promet, najma i sl.

Samoinicijativnost stanovništva. Stanovnici su dobrovoljno sudjelovali u čišćenju i uređenju mjesta.

Dospeljenici i povratnici. Dospeljenici su najčešće Hrvati iz Banje Luke i okolice. Vraća se i poneki domaći Srbin. Ima i Hrvata koji su pod prisilom morali napustiti Udbinu 1942., a koji danas traže natrag svoje kuće. Među njima ima i onih koji se žele trajno nastaniti.

Odseljeni. Specifična je situacija s Udbinjanima-Hrvatima i Udbinjanima-Srbima. Već je ukratko opisana. Njihov prinos razvoju kraja stoga je obilježen odnosom prema prostoru, a ne prema socijalnoj zajednici. Jedni se vraćaju nakon pedeset godina, drugi nakon dvije-tri. Najvažnije im je riješiti pitanje vlasništva nad kućom i imanjem. Svaki njihov dalji angažman i budućnost vezana uz Udbinu ovisi o tome.

Općinsko poglavarstvo nastoji povratnicima osigurati državni stambeni prostor.

Općinska uprava kao akter razvitka. S obzirom na razvojne prioritete i razvojne poteškoće, te potrebu za učinkovitijim općinskim poglavarstvom, neophodno bi bilo upravu popuniti sa nekoliko profila stručnjaka. Nedostaju ekonomist, agronom i pravnik, a postojećim zaposlenicima dobro bi došla mnoga znanja s područja psihologije, sociologije i sl. kako bi se lakše nosili s problemima »novoga« i »starog« stanovništva, njihove prilagodbe na nove uvjete života, kako bi lakše i uspješnije komponirali novu lokalnu zajednicu, gradili nuždan osjećaj pripadnosti i zavičajnosti.

Općini nedostaju i sredstva da ostvare svoje projekte, a nedostaje im i više zakonskog prostora za djelovanje. Zalažu se da lokalna samouprava dobije više samoupravnih prava.

Planiraju ulagati u obrazovanje mladih, jer u tome vide budućnost Udbine. Mnogo je djece stiglo s doselje-

ničkim obiteljima i sada u školi ima 80–90 učenika. Za ličke depopulacijske prilike toliko djece pravo je potencijalno bogatstvo. U Udbini su toga itekako svjesni.

Odnos središta i periferije. Udbina ulazi u drugu skupinu općina prema Zakonu o posebnoj državnoj skrbi. Smanjene su stope poreznih obveznika, povećane plaće državnim službenicima. Međutim, nedostaju sredstva za veće projekte. Županija je pomagala stručno i financijski. Hrvatska vlada djelomice je sufinancirala vodovod i ceste. Ministarstvo socijalne skrbi financira gradnju doma umirovljenika.

I nadalje općinska uprava očekuje pravno-kadrovsku pomoć od Županije, a od državnih organa da pravno i zakonski riješe problem vlasništva u općini.

Što se tiče suradnje drugih razvijenijih općina, Udbinjani očekuju da s njima pronađu zajedničke tržišne interese.⁴⁷

Vrhovine

Stanovništvo i zaposlenost. Vrhovine su novoosnovana lička općina, koja je do prošlogodišnjih izbora (1997) imala državnog povjerenika umjesto načelnika. Obuhvaća seoska naselja Gornje Vrhovine, Rudopolje, Turjanski, Vrhovine i Zalužnicu.

TABLICA 12
Kretanje broja stanovnika po
naseljima u općini Vrhovine,
1981–1991

Naselja	Broj stanovnika		Promjena broja stanovnika 81/91 (%)	Površina u km ²
	1981	1991		
Gornje Vrhovine	608	544	-10,5	32,15
Rudopolje	311	249	-19,9	30,09
Turjanski	342	269	-21,3	46,45
Vrhovine	951	873	-8,2	29,95
Zalužnica	571	518	-9,3	16,85
Ukupno	2.783	2.453	- 11,9	155,49

Izvor: D. Pejnović: *Regionalna struktura Like* (disertacija). Zagreb, PMF, Geografski odsjek, 1994., prilog 3.

Općina ima danas mali broj stanovnika, jer je pretežito srpsko stanovništvo otišlo tijekom Domovinskog rata i »Oluje«. Po prestanku rata vratio se dio autohtonog srpskog stanovništva, a ima nešto doseljenika iz Rijeke i Bosne. Nema točnih podataka, a zbog dinamične situacije povratka i doseljavanja, nije ni moguće voditi ažurniji pregled. Općinsko čelništvo pretpostavlja da je u vrijeme obilaska terena (rujan 1997) na području općine živjelo oko 1.000 stanovnika.

Sela su mala i raštrkana, ceste su slabe, naselja nisu povezana telefonom, vodovod je star. Samo uži dio općinskog središta ima donekle prikladnu kanalizaciju.

Prema uvidima općinske uprave, zaposleno je stotinjak stanovnika. Oko 85 obitelji bavi se poljoprivredom, 160 do 170 jesu umirovljenici, a o zaposlenima u inozemstvu nemaju pouzdanih podataka.

Zaposleni rade u drvnoj industriji (primaju male ali redovite plaće), potom u Hrvatskim šumama – šumariji u Vrhovinama, na Hrvatskim željeznicama. Nešto ih je u ugostiteljstvu, a nešto u državnim službama. Primjerice, pet ih je zaposleno u općinskoj upravi.

Među uspješnijim poslovnim primjerima izdvaja se jedna doseljenička stočarska poduzetnička obitelj koja uzgaja 800 ovaca i 25 krava. Još je u općini nekoliko sitnih stočara. Mlijeko se redovito otkupljuje i redovito plaća.

Prirodna i kulturna dobra i ambijenti. Vrhovine graniče sa NP Plitvice, općina je bogata šumama, pašnjacima, divljači. U općini djeluje lovačko društvo.

Na području općine nalazi se talijansko groblje iz Prvoga svjetskog rata.

Malo je od spomenutog uklopljeno u neki razvojni program.

Onečišćenje okoliša. U općini je privremeno odlagalište smeća najveći ekološki problem. Radi se na njegovoj sanaciji.

Razvojni prioriteti. Slaba razvijenosti područja današnje općine Vrhovine i njezina izrazito slaba naseljenost ne ostavljaju prostora zahtjevnijim razvojnim projektima. U općini smatraju da je stoga prioritetno usmjeriti pažnju na razvitak stočarstva i poljoprivrede.

Prepreke razvitku. Upravo pred realnim razvojnim prioritetima stoje (nepotrebne?) organizacijske i vlasničke prepreke. Naime, Poljoprivredna zadruga Vrhovine davno je rasformirana, odnosno, sa PZ Otočac ušla je u sastav PZ Gacka kojoj je sjedište u Otočcu i koja je pak sada u stečaju. Zato se rasprodaje vlasništvo bivše vrhovinske zadruge koje je poveliko za tako malu seosku općinu (upravna zgrada, dva skladišta, neveliko poljoprivredno zemljište). Općinsko poglavarstvo nastoji sačuvati tu imovinu i obnoviti zadrugu, ali, sudeći po njihovim izjavama, ne mogu učiniti ništa.

Kulturni i društveni događaji. Sjećanje na davnu hrvatsku pobjedu nad Turcima (1663) još je živo i taj povijesni datum (16. listopada) danas se obilježava kao dan općine.⁴⁸

Katolici u selu nemaju crkve. Za njih se organizira bogoslužje u osnovnoj školi.

Povratnici i doseljenici. Doseljavanje Hrvata iz Bosne i ostalih krajeva zaustavljeno je jer su se počeli vraćati Srbi koji su pred »Olujom« pobjegli uglavnom u hrvatsko Podunavlje i Srbiju. Najprije se vraćaju stariji i njih je najviše, a nakon njih počeli su se vraćati i nešto mlađi, kojih je malo.

Doseljeni Hrvati uglavnom su neobrazovani i siromašni, potrebiti socijalne pomoći (koja je mala). Neki su zaposleni u Drvnoj industriji, neki u Hrvatskim željeznicama, a neki se bave stočarstvom.

Odseljeni. Odseljeni se nisu istakli ni u kojem obliku pomoći zavičajju.

Općinska uprava kao akter razvitka. Općinska uprava nije još imala prilike iskazati se u bilo kojem pogledu jer se radi o novoosnovanoj općini. Ipak je, s obzirom na uistino teško stanje u svakom pogledu, začuđujuć njihov stav da im ne treba stručnih ljudi jer stručnu pomoć dobivaju od gradskih službi Otočca. Sebe smatraju nemoćnima, vjerojatno u odnosu na broj i težinu problema kojima se susreće općina.

Glavni problem vide u nedostatku novca. Drže da bi povrat zadružne imovine u vlasništvo općine i osnutak zadruge olakšalo organiziranje seljaka a tada bi im se moglo više pomoći.

U općini je jedna četverogodišnja škola, a više razrede i srednje škole djeca pohađaju u Otočcu. Općina nema novca za pomoć učenicima, nema ni toliko da im nadoknadi troškove putovanja.

Financijsku pomoć u protekloj su godini primili od vodoprivrede a stručnu pomoć od gradskih službi Otočca.

Odnos središta i periferije. Općina pripada drugoj skupini područja od posebne državne skrbi, što znači da su manja izdvajanja iz dohotka i da su u državnim službama plaće veće. U ostvarivanju tih prava nije bilo problema.

Županija je vrlo slabo pomagala općinu. Nisu to radile ni ostale ličke ni hrvatske općine. Hrvatska vlada i ostali državni organi nisu također ništa pomogli. Pomoć je stigla iz Italije: dobili su automobil za potrebe općine.

Javni je prijevoz loš. Funkcionira samo školski autobus. Ambulanta je udaljena 15 km (Otočac).

U bliskoj budućnosti očekuju bolju suradnju sa Županijom, više sredstava novim općinama, češće sastanke osobito s načelnicima novih općina zbog razmjene iskustva.

Od razvijenijih općina i gradova rado bi dobili pomoć pri osnutku komunalnog poduzeća i naročito kamion za odvoz smeća.⁴⁹

Kao što smo naglasili u uvodnom dijelu studije, razvojni ili revitalizirajući čimbenici mogu se podijeliti na strukturalne i dinamičke.

Strukturalne determinante oživljavanja periferija locirane su u demografskom, socijalnom i gospodarskom stanju konkretnih područja koja imaju status periferija.

Dinamičke determinante »kriju se« a. u intenzitetu i tipu interesa države, županije, većih urbanih središta i lokalnog stanovništva periferija; b. u stanju lokalnih aktera (socijalnih energija), lokalnih resursa (razvojnih dobara) i razvojnih ideja te, posebno, u stanju lokalne socijalne integracije svih sastavnica moguće socijalne akcije oživljavanja.

Što smo zatekli u Lici i u kakvu stanju?

Najprije nekoliko sažetih riječi o stanju strukturalnih determinanti revitalizacije.

1. Što se tiče stanovništva, njegova broja, kretanja i kvalitete, Lika je u vrlo nezavidnom položaju. Stanovništva je sve manje, ne samo po broju nego se njegova osnovna vitalna obilježja pogoršavaju, prije svega raste udio starog stanovništva. Doseљeno stanovništvo, kojega je osobito bilo u krajevima što su ih pred »Olujom« napustili Srbi, mahom je nekvalificirano i neobrazovano, lošega socijalnog i ekonomskog statusa. Neizvjesnost njihova položaja pojačava opću lošu sliku. Da bi oni postali kvalitetnija razvojna snaga, valjalo bi znati kakav je njihov konačni položaj i što prije ih uključiti u rad te ih tako ekonomski i društveno osamostaliti. Ovako, oni su pretežno korisnici karitativnih i humanitarnih pomoći i neintegrirani u novu sredinu. Uglavnom su nezadovoljni svojim položajem i okolina je uglavnom nezadovoljna njima. Takvo stanje nije motivirajuće ni za koga. Velika prednost doseљjenih jest da su oni mlađi ljudi i da su sa sobom doveli velik broj djece. S obzirom na dugotraјni manjak rođenih u Lici to je iznimno važna činjenica koju valja razvojno iskoristiti.

2. Socijalne determinante. U mnoštву međusobno isprepletenih općinskih razvojnih problema često se previđa važnost koju organizirana i povezana socijalna zajednica ima za prosperitet naselja. Stanovnici manjih naselja, osobito sela, razvijaju različite oblike odnosa, koji se u pravilu posreduju obiteljskom zajednicom. Nažalost, obiteljska zajednica u tom je prostoru ili razorena ili neintegrirana. Razlozi su svakovrsni, neki su vremenski bliži, a neki udaljeniji. Već dugo je cijela Lika područje iz kojeg emigriraju mladi, sposobniji, poduzetniji. Ratne i političke prilike posljednjeg desetljeća ubrzale su njeno demografsko, društve-

no i gospodarsko zaostajanje. Selo je malobrojna društvena zajednica i dugotrajno nepovoljno razdoblje ne može preživjeti bez sustavne pomoći sa strane. Tu ne pomažu ni poznate seoske, osobito seljačke osobine kao što su izdržljivost i solidarnost.

3. Gospodarske determinante. Postojeći industrijski objekti većinom su devastirani i napušteni. Inicijative da se obnovi industrijski život moraju se temeljiti na drukčijem konceptu, inače nemaju osobitih izgleda na dobro poslovanje. Potreba da se država uključi (bez obzira na teritorijalnu razinu vlasti) u revitalizaciju Like pruža priliku da se postave strogi zahtjevi oko poštivanja principa očuvanja svih sastavnica prirodne i socijalne okoline. Pravo je i obveza države da u tom pogledu ne popušta pritiscima koji se rukovode isključivo osobnim interesima investitora, osobito onih koji pod poticajnim uvjetima posluju na tome i ostalim područjima o kojima se posebno skrbi. (Drugom prilikom valjalo bi razmisliti o tome da bi se tako morali ponašati prema cijelom ruralno-periferijskom prostoru Hrvatske.) Stanje ostalih djelatnosti u Lici, osobito poljoprivrede, turizma i uslužnih djelatnosti daleko je od objektivnih mogućnosti.

4. Kulturalne determinante. Selo posjeduje moć kojom stvara osjećaj pripadnosti podrijetlu i mjestu. Vidljiva je po vezanosti ljudi koji stanuju u gradu s rodnim selom, a koja se različito pokazuje. Selo stvara, dugo pamti, i održava tradiciju, kreira sklop zavičajnih simbola, što ih čine različite funkcije, predodžbe, odnosi, dijalekt, kuća, nošnja, način rada, međurodbinski odnosi, običaji, svetkovine, oblici druženja i dr. Važnost svih sastavnica koje tvore lički socijalno-kulturni identitet i integrirajuće djeluju na domaće stanovnike kao i na veze iseljenika s rodnim krajem, čini nam se, prepoznajemo u nastojanjima gotovo svakog općinskog mjesta u Lici da organizira neke manifestacije ili da oživi neke tradicionalne običaje.

Istražujući *dinamičke razvojne determinante* na lokalnoj razini (općinskoj), koje samo u heurističke svrhe odvajamo od onih strukturalnih, ne bi li bila jasnija situacija, moguće je nakon terenskog uvida zaključiti sljedeće:

1. Što se tiče državnog interesa i njegove operacionalizacije, kad je u pitanju Lika, prije svega treba naglasiti da je veći dio te nerazvijene regije proglašen područjem od posebne državne skrbi, i to joj je trebalo osigurati povoljniji početak revitalizacijskih procesa. Međutim, nitko od općinskih i gradskih čelnika s kojima smo razgovarali, nisu bili zadovoljni učincima takva poticaja i pomoći. Ponegdje i u ponekim državnim službama nisu ni isplaćivali povećane plaće zaposlenima, a oslobođenja od raznih da-

vanja i poreza u nerazvijenom ličkome kraju tiču se vrlo ograničenog broja stanovnika. Spomenuti zakon općine i gradove, dapače, lišava jednog dijela ionako siromašnog izvora prihoda za proračun, itd. Gotovo svi smatraju da su njihove inače male razvojne ingerencije tim zakonom još smanjene.

Na županijskoj razini ovlasti su veće, ali je malo vlastitih sredstava da se dâ jači zamah razvojnim impulsima i potaknu trajniji procesi.

Iskazani interesi dvaju ličkih gradova, prema našem uvidu, donekle su nekomplementarni. S jedne strane, Gospić koji jest vodeće urbano središte ovoga područja, uigrava se u tu ulogu i čini značajne pripremne radnje za kvalitetan razvitak samoga grada i županije. Mnogo se energije i novaca još troši na sanaciju ratnih šteta, ali se istovremeno sustavno radi na strategiji budućeg razvitka.

Grad Otočac, koji je niže razine centraliteta, ne vidi jasno svoju ulogu i mjesto u županiji. Stoga postoji ideja da se, zbog nekoliko razloga, grad pripoji Riječko-primorskoj županiji. Naše je stajalište da je Otočac neophodna razvojna spona u ionako slaboj urbanoj mreži prostrane i rijetko naseljene Ličko-senjske županije i da bi čak valjalo tu mrežu ojačati, poduprijeti jednim južnijim (barem polu) urbanim centrom (Udbinom ili Gračacem, koji formalno pripada Zadarskoj županiji). Jačanjem tih dvaju gradića-podcentara stabilizirala bi se okolna mreža ruralnih naselja, olakšala svakodnevica njihova stanovništva, što bi pridonijelo nužnim pretpostavkama ujednačenijeg prostornog razmještaja napretka, neophodnom razvojnom zahtjevu (cilju) kad je Lika u pitanju.

2. Stanje lokalnih aktera (socijalnih energija). Općina (odnosno grad) kao najbolji poznavatelj prilika i potreba stanovnika, oslonac je razvitka i mjesto na kojem se mogu najlakše i najlegitimnije artikulirati lokalne revandikacije i usmjeravati i emitirati razvojni poticaji; to je razina na kojoj je jedino moguće stvarno uključiti lokalno stanovništvo u sve projekte vezane uz napredak lokalne zajednice, što je, prema rezultatima analiza mnogih razvojnih projekata, jedan od temeljnih pretpostavki njihova uspješna ostvarenja.

Prema istraživačkom uvidu, lokalna zajednica vrlo je slaba i zato nedovoljno uključena i nedovoljno iskorištena. (Je li uopće predviđena kao akter razvitka?) Slabo je ekipirana stručnjacima, uglavnom im nedostaju pravnik i ekonomist, zaposlenog osoblja je malo (pa utoliko ne utječe na porast zaposlenosti u tim malim sredinama), a za zaposlenike nisu predviđeni programi trajnog obrazovanja i usavršavanja u nužnim znanjima. Premale su i ingerencije općinske uprave, pa zato i ne mogu imati službe koje bi

domaćim ljudima osigurale lakše obavljanje nekih neopodnih poslova (katastar, gruntovnica, sud u većim općinama i sl.). Zbog tih poslova gube se dani i dani. Kad je u pitanju Lika, posebno valja naglasiti da je njezino stanovništvo starije dobi te da je njima još teže obaviti neke poslove. Iz pregleda problema lako je zaključiti da su svi, od općinskih čelnika, preko zaposlenika u općini, eventualnih lokalnih poduzetnika do »običnih« stanovnika nezadovoljni tom razinom uprave i samouprave. Nesporno je i važno da »prvi« čovjek općine bude sposoban, poduzetan, okretan, otvoren lokalnim i vanjskim inicijativama, dobar animator domaćeg stanovništva i sl. To često nije slučaj jer malo je odgovornih ljudi koji se žele prihvatiti nezahvalnog posla, a i ono malo raspoloživih »kadrova« plaćaju danak stranačkim razračunavanjima i nadmudrivanjima.

3. Stanje lokalnih resursa (razvojni dobara). Ličke razvojne mogućnosti pripadaju onom tipu resursa oko kojih se valja sustavno potruditi u stručnome i financijskom smislu. Lika ima dobar prometni položaj koji bi u strateškoj viziji razvitka Hrvatske morao biti osobito valoriziran brzim cestama i kvalitetnim željezničkim prugama. Prirodni su resursi golemi i jedva iskorišteni. U prvom redu odnosi se to na nepregledne mogućnosti livadskog i pašnjačkog uzgoja stoke i obradive površine podesne za specifične poljoprivredne kulture, pa i na sve ostale (nepoljoprivredne) djelatnosti koje traže velike prostore (sportsko-rekreacijski sadržaji), potom na velike i dobro sačuvane šume, na bogate izvore zdrave i kvalitetne vode te na već odavno prepoznate prirodne ljepote. K tome, u ovom kratkom pregledu spomenimo i (relativno slabo očuvanu) kulturnu baštinu, osobito bogatstvo narodnog naslijeđa, te poseban značaj Like u kolektivnom povijesnom sjećanju svih stanovnika, ne samo Ličana. Na podlozi spomenutih resursa mogu se razvijati različite vrste turizma, prije svega seoski turizam i turizam na seljačkim gospodarstvima.

4. Stanje razvojnih ideja. Sve razvojne ideje kreću se, manje-više, oko kvalitetnije i profitabilnije eksploatacije lokalnih prirodnih i ostalih resursa s osloncem na domaću radnu snagu, koju, svi se slažu, treba planirano stvarati i obnavljati iz vlastitih prilično »tankih« demografskih resursa. Ulaganje u školovanje djece stoga se nameće kao jedini put ka trajnijem napretku Like.

5. Socijalna integracija spomenutih sastavnica na lokalnoj razini pretpostavka je revitalizacije kraja. O minimalnoj usklađenosti tih sastavnica ovisi hoće li stanovnici malih perifernih društava živjeti prosperitetno, zdravo i komforno, a u konačnici, hoće li se uopće održati život u ruralnim prostorima. Proces koji vode oživljavanju seo-

skih područja znaju biti kontradiktorni. Vidjeli smo na primjeru Like kako izgleda kad se dogodi malo »dobrog« i mnogo »lošeg«. Složenost društvenih, demografskih i gospodarskih procesa je upravo u kombinaciji poželjnih i nepoželjnih efekata. U tom smjeru valja realno procijeniti pojedinačne razvojne determinante, pronaći prikladne načine da se slabe sastavnice ojačaju i da se u projektima sustavno izbjegavaju sve aktivnosti koje izazivaju nepoželjne posljedice.

BILJEŠKE

- ¹ Analizirajući prostor unutar modela konkurentnosti, J.-F. Thisse postavlja tezu da je »prostor generator nesavršenosti u mehanizmima konkurencije«. (Vidjeti autorov tekst *Espace et concurrence. Une cohabitation difficile?* u: Derycke, P-H. (ur.): *Espace et dynamiques territoriales*. Pariz, Economica, 1992, str. 114)
- ² Cifrić, I.: Pluralni ekološki etos. *Sociologija sela*, br. 3–4/1996, str. 141–142.
- ³ Dobar primjer pozitivnog odnosa vlasti prema ruralnom području, uobičajen već dvadesetak godina u zemljama Zapadne Europe, vidjeti u vrlo sažetim tekstovima bavarskih autora objavljenim u *Sociologiji sela*, br. 3–4/1996: Schuh, A.: Odgovornost politike za poljoprivredu i za ruralni prostor, str. 181–184, i Magel, H.: Budućnost sela je u obnovi i zemljišnoj reorganizaciji, str. 185–187.
- ⁴ O regiji u hrvatskom kontekstu vidjeti Rogić, I.: Hrvatska i njezine regije. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 25–35.
- ⁵ O problemima regionalizacije Hrvatske vidjeti primjerice tematski broj časopisa *Društvena istraživanja*, br. 1/1992., osobito članke M. Ježića: Nešto kulturoloških razmišljanja o regionalizmu u Hrvatskoj i Europi, str. 13–24; I. Rogića: Hrvatska i njezine regije, str. 25–35; A. Marinovića Uzelnca: Regionalizacija iz vidokruga prostornog planiranja, str. 69–85; I. Šimunovića: Regionalni koncept razvitka Hrvatske: Kritički osvrt i mišljenja, str. 37–54.
- ⁶ Analizirajući odnos između regionalne razvijenosti, odnosno nerazvijenosti, i prometne infrastrukture, J. Padjen zaključuje da je u prostorno slabo dostupnim regijama razvitak prometa nužna ali nedovoljna pretpostavka ukupnog razvitka. Jer razvitak je ipak rezultat međudjelovanja većeg broja faktora. Da bi dobra prometna povezanost bila istaknuti razvojni čimbenik, nužno je prethodno »ispuniti najmanje dva uvjeta: promatrana regija mora imati odgovarajuće razvojne mogućnosti, i razvoj prometne infrastrukture, pa i svakog važnijeg infrastrukturnog projekta, mora činiti dio ukupne razvojne politike«. (Padjen, J.: *Prometna politika*. Zagreb, Informator i Ekonomski institut, 1996, str. 183.
- ⁷ U reljefno-klimatskom smislu ona je kontinentalno-gorska regija.
- ⁸ Jedna analiza temeljena na multivarijantnoj klasifikaciji (»velikih«) općina, rađena kako bi se uporabom dostupnih statističkih indikatora, sociogospodarskih i demografskih pokazatelja identificiralo nekoliko sintetičkih faktora i uz njihovu pomoć uočila relativno homogena područja Hrvatske, pokazala je da se u Lici mogu razlikovati dvije mikroregije: istočna i zapadna Lika. Istočna obuhvaća općine Korenicu, Donji Lapac i Gračac, a zapadna Gospić i Otočac. Analiza je po-

kazala da je ekonomski nešto razvijenije istočno područje Like, da je zapadno manje urbanizirano i da je ondje negativna bilanca u izgradnji stambenih jedinica. U jednom i drugom dijelu visoko je zastupljeno ekstenzivno stočarstvo, više u istočnom. U istočnoj Lici blago raste broj stanovnika u općinskim središtima, a u zapadnoj stagnira. (Rimac, I., Rihtar, S. i Oliveira Roca, M.: Multivarijantna klasifikacija općina Hrvatske kao moguća metoda regionalizacije Republike. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 97)

⁹ Udbina je postala političko središte turske vlasti (nakon turskog osvajanja 1527). Sjeverno je to bio Perušić (na nižoj razini ingerencija). Od 1712. Lika je organizirana kao dio Vojne krajine, dakle s vojnom, a ne civilnom upravom. Kad je konačno 1881. Hrvatska uspjela prijediniti prostor Vojne krajine svome građanskom dijelu, u novoj županijskoj strukturi pojavljuje se Županija Lika - Krbava sa sjedištem u Gospiću, koja obuhvaća kotareve: Gospić, Gračac, Korenica, Otočac, Perušić, Senj i Udbina i gradove Karlobag i Senj. Prostor Like neprestano je bio izložen administrativnim promjenama i rijetko je bio organiziran kao zasebna, prepoznatljiva sredina. Pojedini dijelovi Like pripajani su Senju, Rijeci, Karlovcu, Zadru, pa se još i danas osjeća manjak volje da se definiraju jedinstveni, zajednički interesi i da se Lika ponaša prema tim interesima. Tome pridonosi nastavak političko-administrativne prakse da se svako malo zadire u teritorijalni ustroj toga, po mnogo čemu, jedinstvenog područja.

¹⁰ A. Marinović-Uzelac: Regionalizacija iz vidokruga prostornog planiranja. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 84.

¹¹ Nejašmić, I.: *Depopulacija u Hrvatskoj. Korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb, Globus i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1991., str. 330 i dalje, i str. 246. Iscrpna analiza depopulacijskih procesa omogućila je I. Nejašmiću da argumentirano najavi »ubrzanje demografskih lomova« (Isto, str. 245).

¹² Na cijelom prostoru Hrvatske ima oko 1.000 naselja što su na putu izumiranja. U tom neslavnom podatku prednjači Gorska Hrvatska i Sjevernohrvatsko primorje, pa će u tom ionako rijetko naseljenom području doći do još većeg naseljskog »razrjeđivanja« (Isto, str. 247-251).

¹³ U nekim se dijelovima Like planira selidba nekoliko udaljenih malih ruralnih naselja.

¹⁴ Pojedina periferijska područja traže i nalaze u svojim »objektivnim nedostacima« uporišta za razvitak. Ne treba zaboraviti da je ponekad upravo nerazvijenost dobra podloga za razvitak, jer su izbjegnute mnoge negativne posljedice razvitka.

¹⁵ Radni emigranti velika su potpora svojim obiteljima u domovini, iako u općem razvojnom smislu ne moraju imati veću ulogu. Neka istraživanja međunarodne migracije pokazala su, naime, da se novci koje šalju emigranti koriste prije svega za gradnju kuća i druge vrste potrošnje, a manje za poslovne investicije. Stoga je važno da država različitim mjerama te novce usmjeri prema ruralnom razvitku. (Reichert, C.: Labour migration and rural development in Egypt: a study of return migration in six villages. *Sociologia ruralis*, br. 1/1993, str. 42-60)

¹⁶ Courgeau ističe ulogu unutarnjih migracija u renesansi seoskih općina. On je, analizirajući migracije, ustanovio da je međunarodna migracija usmjerena pretežito prema urbanim zonama, a unutarnja prema domaćim ruralnim područjima. (Courgeau, D.: *Déconcentration urbaine et...*, op. cit., str. 92-96)

- ¹⁷ Lajić i Šterc utvrdili su na temelju analize popisnih podataka »da je slaba povezanost između udjela poljoprivrednog stanovništva pojedinih općina 1971. i veličine selidbenog salda za posljednje međupopisno razdoblje«. (Lajić, I. i Šterc, S.: Migracijska bilanca općina Hrvatske u razdoblju 1971-1981. *Sociologija sela*, Zagreb, br. 107-108/1990, str. 25.)
- ¹⁸ Cijela planina je 1981. proglašena parkom prirode (oko 2.000 km²).
- ¹⁹ Rambaud, P.: Sociologie du village. u: Desroche, H. i Rambaud, P.: *Village en développement. Contribution à une sociologie villageoise*. Pariz, Mouton & Cie, 1971, str. 13-33.
- ²⁰ U prvu skupinu ulaze dvije ličke općine: Donji Lapac i Korenica (odnosno Plitvička jezera).
- ²¹ U drugoj su skupini ove ličke općine i gradovi: Gračac (prema novoj prostorno-administrativnoj shemi, nalazi se u Zadarskoj županiji), Lovinac, Udbina i Vrhovine. Također i sljedeća naselja u gradovima i općinama:
- a. u Gradu Gospiću: Barlete, Brzig, Divoselo, Drenovac, Radučki, Kruškovac, Kukljić, Lički Čitluk, Lički Osik, Medak, Mogorić, Ostrvica, Pavlovac Vrebački, Počitelj, Raduč, Široka Kula, Vrebac, Zavođe,
- b. u općini Otočac: Dabar, Doljani, Glavace, Podum, Škare.
- ²² Moguće su tek površne procjene.
- ²³ Veličina naselja konstitutivni je element mijena seoskih naselja, osobito onih izvan zone utjecaja grada. Kayser smatra veličinu naselja važnom za proces suvremene transformacije jer misli da proces promjene može zahvatiti svako pa i najmanje mjesto, ali da se u većima promjene *uvijek* događaju. (Predlaže donju granicu od 800 stanovnika.) Dakle, za neizbježnu promjenu, nužna je »kritična masa« stanovništva zbog koje će nastati uslužne djelatnosti, koja će stvoriti nove privredne aktivnosti, nove mogućnosti, koja će biti dovoljna za razvojno poticajnu endogenu dinamiku te za veze s urbanim životom i usitnjenom socijalnom okolicom (mala sela, zaseoci, usamljene farme, itd.).
- ²⁴ *Modernost i modernizacija: zbornik radova*. /Priredio R. Kalanj. Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske, 1990., str. 5 (Biblioteka Revije za sociologiju; knj. 17).
- ²⁵ Vidjeti opširnije u: Lay, V.: *Održivi razvitak i društvene promjene...*, op. cit., str. 1-18.
- ²⁶ Zanimljiv je i indikativan podatak da u Požegi živi oko 1.000 Brinjaka.
- ²⁷ U analiziranom razdoblju naselje je povećano za dio naselja Stajnica.
- ²⁸ Podatak za 1981. uključuje podatke za naselje Žuta Lokva, koje je od 1991. samostalno naselje.
- ²⁹ Sugovornik je bio općinski načelnik Ivan Lokmer (1940), po zanimanju geodet (SSS). Prije izbora na dužnost načelnika bio je šef prodaje u »Drvu«. Razgovor je vođen 12. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.
- ³⁰ Milan Đukić, saborski zastupnik, koji je iz Donjeg Lapca, nikada, prilikom svojih posjeta rodnom kraju, nije svratio u općinu, a kamoli ponudio pomoć. Njegovu kuću u Donjem Lapcu spalili su Srbi.
- ³¹ Sugovornik je bio Milan Ledenko, općinski načelnik. Razgovor se vođio 10. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva. Načelnik

je rođen 1963. Po zanimanju je poljoprivredni tehničar. Prije izbora na dužnost načelnika bio je zaposlen u MUP-u. Obnašao je dužnost pomoćnika zapovjednika granične policije.

³² Sugovornik je bio Slaven Stilinović (1970), v.d. pročelnika u gradskoj upravi Gospića. Diplomirao je ratarstvo na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Prije izbora na dužnost pročelnika bio je samostalni referent za gospodarstvo. Razgovor je vođen 15. rujna 1997. u prostorijama Gradskog poglavarstva.

³³ Sugovornik je bio Blaž Vrkljan (1959), općinski donaćelnik. Po zanimanju je metalac (SSS). Zaposlen je kao policajac i volonterski obavlja dužnost donaćelnika. U razgovoru je vrlo aktivno sudjelovao. Z. Vrkljan, predsjednik općinskog vijeća. Razgovor je obavljen 9. rujna 1997. u kontejneru Općinskog poglavarstva.

³⁴ Podaci za navedene dvije godine nisu usporedivi jer je dio naselja 1991. pripojen naselju Švica.

³⁵ Podaci su prikazani u naselju Otočac.

³⁶ Sugovornik je bio Mladen Vodička (1953), dogradonačelnik i pročelnik Općeg upravnog odjela u gradskoj službi. Po zanimanju je ing. građevinarstva. Prije izbora na dužnost dogradonačelnika obavljao je (i sadašnju) funkciju pročelnika. Razgovor je obavljen 12. rujna 1997. u prostorijama Gradskog poglavarstva.

³⁷ Naselje Rudinka dio je naselja Donji Kosinj i u pregledanim statističkim publikacijama nije posebno izdvojen.

³⁸ Za naselje Vukelići vrijedi isto što i za Rudinku.

³⁹ Sugovornik je bio Tihomir Orešković (1957), općinski načelnik (volonter). Po zanimanju je pravnik. Časnik je HV-a. Prije Domovinskog rata živio u inozemstvu. Razgovor je obavljen 15. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.

⁴⁰ Naselju Jezerce u promatranom je razdoblju priključen dio naselja Plitvička Jezera, prije u sastavu naselja Plitvica.

⁴¹ Naselje samostalno od 1991. Dotad u sastavu naselja Plitvica.

⁴² Sugovornik je bio Mile Grbac (1964), općinski pročelnik ureda za razvitak i obnovu te zamjenik načelnika. Sugovornik je VKV strojobravar; prije izbora na sadašnju dužnost bio je pomoćnik povjerenika u općini. Razgovor je obavljen 11. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.

⁴³ Čojluk je do 1991. bio dio naselja Kurjak.

⁴⁴ Uključeni podaci i za naselje Poljica, koje je do 1991. bilo dio naselja Komić.

⁴⁵ Uključeni podaci za naselja Čojluk, Mutilić i Rebić, koji se od 1991. popisuju kao samostalna naselja.

⁴⁶ Iz Udbine, starog hrvatskog gradića na rubu Krbavskog polja, u Drugome svjetskom ratu protjerani su svi Hrvati, i u njihove kuće uselilo se srpsko stanovništvo, koje je, pak, pobjeglo pred »Olujom«, završnom akcijom Domovinskog rata. Privučeni pozivima i obećanjima, u te su kuće uskoro uselili Hrvati uglavnom prognani iz BiH, ali i iz okupiranih krajeva Hrvatske. Tako sada ima kuća sa tri aspiranta. Problem utvrđivanja vlasništva nad stambenom imovinom zahtijeva vrlo pažljiv i odmjeren pristup, zakonski zasnovan i pravedan. U tako osjetljivoj situaciji općinsko poglavarstvo, očekujući stvarni angažman države u rješavanju tog problema, čini sve da sačuva mir među stanovnicima.

- ⁴⁷ Sugovornik je bio Ivan Pešut (1950), općinski načelnik, po zanimanju diplomirani inženjer drvne industrije. Prije izbora na mjesto načelnika bio je menadžer u »Lika-drvu«. Razgovor se vodio 10. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.
- ⁴⁸ Toga je datuma Petar Zrinski pobjedom u bitci kod Jurjevskih stijena zauvijek istjerao Turke iz Gacke doline i prepriječio im dalje osvajanje. Zahvaljujući toj pobjedi, Otočac nikad nije pao u turske ruke.
- ⁴⁹ Sugovornik je bio zamjenik općinskog načelnika, gospodin Glušac (1964). Završio je srednu vojnu školu. Prije izbora na dužnost načelnika bio je direktor ugostiteljskog poduzeća. Razgovor je vođen 11. rujna 1997. u prostorijama Općinskog poglavarstva.

Vladimir
LAY

SREDIŠNJA ISTRA –
STUDIJA SLUČAJA

Osnovna sociodemografska slika

Središnjom Istrom smatramo kontinentalni, pretežito ruralni prostor u kojemu istarske općine ne dotiču more. U tom se prostoru nalaze gradovi: Buje, Buzet, Pazin i općine: Grožnjan, Oprtalj, Lanišće, Vižinada, Višnjan, Motovun, Cerovlje, Lupoglav, Tinjan, Sveti Petar u Šumi, Gračišće, Pićan, Kanfanar, Žminj, Sv. Nedilja i Svetvinčenat. Tim općinama, na temelju uvida u demografske i gospodarske karakteristike, pribrajamo i one koje, istina, dotiču more, ali na morskoj obali ili nemaju naselja (kao što su to općine Sv. Lovreč, Bale, Barban i Kršan) ili imaju samo jedno (kao općina Brtonigla) što ne mijenja njihova osnovna kontinentalna i ruralna obilježja. Ovima valja pribrojiti dvije općine osnovane tek 1997., Karojbu, nastalu izdvajanjem iz općine Motovun i općinu Kaštelir-Labinci, izdvojenu iz općina Vižinada (Kaštelir) i Višnjan (Labinci). Za njih, dakako, nemamo podatke popisa stanovništva iz 1991.

Nije moguće reći da je istarski poluotok, smješten na sjeverozapadnom dijelu primorske Hrvatske, u cjelini periferija. Međutim, zbog niza složenih i međusobno povezanih varijabli, a to znači – povijesnim silnicama, gospodarskim činiteljima (unutrašnjost pretežno ruralna, obala pretežno urbana), te razvojnim konceptima i investicijama (koje su mahom išle na obalu!), proteklih pedesetak godina – otad je Istra napokon priključena Hrvatskoj, imamo paradoksalnu situaciju da se ovaj osjetljiv prostor središnje Istre iskazuje kao svojevrsna periferija po svim demografskim i gospodarskim parametrima i razvojnim trendovima u odnosu na Istru u cjelini, a također i u okviru ukupnoga hrvatskog teritorija. Poanta je sljedeća: ovaj se dio Istre kao sociogospodarski marginalni, »rubni« prostor može po sličnostima, ako ne po intenzitetu a ono svakako po karakteru sociogospodarske perifernosti, dovoditi u vezu s mnogim drugim tipičnim periferijama u Hrvatskoj i upravo po tome ovaj prostor nedvojbeno vapi za oživljavanjem.

Valja istaći da je središnji prostor Istre manjim dijelom i rubni, pogranični prostor Hrvatske. Međutim gra-

nična područja prema Sloveniji (Bujština, Čićarija) izrazito su slabo naseljena i zahvaćena snažnom depopulacijom, a aktivitet ljudi reduciran je na individualnu poljoprivredu. U takvoj se situaciji otvara pitanje spominjanog državnog interesa za oživljavanjem sjevernih, graničnih dijelova središnje Istre.

Ima još jedan osobit razlog zašto središnjoj Istri valja posvetiti posebnu pažnju. Ruralna, središnja Istra bila je tijekom burne povijesti prepune ratova, sukoba i egzodusa stanovništva različitih nacionalnosti u različitim vremenima i prilikama, ali je sačuvala manje-više stabilno »hrvatsko srce«. U situaciji kada je konstituirana neovisna i suverena Hrvatska, posebno je važno upravo razviti i osigurati kvalitete življenja ljudi središnje, društveno i gospodarski marginalizirane Istre, štiti integralni koncept političke, administrativne organizacije hrvatskoga društvenog života. Ovaj je argument, dakako, političke naravi, a to, kada je riječ o temi razvitka i oživljavanja periferija kao dijelova državnog teritorija, ima svoj puni legitimitet.

Ukupna sociodemografska slika istarskog poluotoka pokazuje ukratko sljedeće:

- Prosječna gustoća naseljenosti relativno je niska (72 stanovnika na km²), a gustoća naseljenosti u unutrašnjosti Istre znatno je niža;
- Ukupni broj naselja relativno je velik, ima ih oko 640 (na 2.820 km²). Svega 20 naselja ima preko 1.000 stanovnika, a naselja s između 500–1.000 stanovnika ukupno je 43. U središnjoj Istri najveće je naselje Pazin s nešto više od 5.000 stanovnika, dok najmanji općinski centar – Oprtalj ima svega 100 stanovnika. Većina ruralnih naselja Istre locirana je u kontinentalnom, središnjem dijelu;
- Na obali i u priobalju živi 70% stanovnika, a u središnjoj Istri 30% (oko 60.000 ljudi);
- Gradovi su žarišta porasta broja stanovnika istarskog poluotoka. U sedam bivših općinskih središta živjelo je 1991. ukupno 60% stanovništva, a od tog postotka svega je oko 10% živjelo u gradovima u unutrašnjosti (Pazin, Buje, Buzet, Labin) dok je u gradovima na obali (Pula, Poreč, Rovinj, Umag, Novigrad) živjela polovina stanovništva poluotoka;
- Pula sa oko 62.000 stanovnika s okolnim općinama (Vodnjan, Medulin, Marčana, Ližnjan) privlači ljude i u radnoj i u rezidencijalnoj dimenziji i postepeno se transformira u urbanu aglomeraciju, privlačeći i »isisavajući« istovremeno i dio ljudi iz središnje Istre;
- Središnja Istra sociodemografski trpi snažnu depopulaciju s tim da su za 176 seoskih naselja (oko 30% ukupnog broja naselja na poluotoku) demografski stručnjaci pred-

- vidjeli da »će u dogledno vrijeme odumrijeti«¹. Mogućnost je demografskog samoobnavljanja naselja prekinuta;
- Unutrašnja Istra već bilježi mnogobrojne slučajeve »društvene smrti« naselja, njihovo sustavno brisanje iz popisa naselja. O ovome punu dokumentaciju pruža usporedba popisa stanovništva od 1948. do 1991;
  - Manji dio naselja u središnjoj Istri ima slabi, ali ipak pozitivni prirodni prirast, dok većina stagnira ili nazaduje. Temelj ovakvih trendova jest u tome što je ovo područje dominacije primarnoga i sekundarnog sektora djelatnosti (koje ne »nosi« suvremeni razvitak), područje u kojem dominiraju ljudi s nižim profilima obrazovanja, gdje živi starije stanovništvo, te u činjenici što je ovo dominantno i sustavno emigracijsko područje;²
  - Sociodemografsku situaciju na istarskom poluotoku u dinamičkom smislu karakteriziraju još sljedeće pojave: a. Dio stanovništva središnje Istre dnevno ili tjedno radno migrira izvan teritorija Hrvatske, odnosno Županije istarske. Značajan broj ljudi bilo legalno, bilo »na crno«, radi u Sloveniji i Italiji (Trstu, Udinama i drugdje), odnosno u Rijeci, Opatiji i drugim primorskim mjestima Primorsko-goranske županije; b. U Istru se postepeno doseljava stanovništvo iz drugih dijelova Hrvatske, ali je među njima zamjetan trajni ili povremeni dolazak ljudi »treće dobi«. Nerijetko ova je pojava popraćena kupovinom kuća u obalnoj ali i u središnjoj Istri; c. Istru je posljednjih godina napustilo nekoliko tisuća ljudi (neke procjene govore oko 20.000). Radi se o ljudima koji su negdje drugdje potražili bolje uvjete življenja i rada, pa je očita zakonitost kretanja ove radne emigracije u smjeru razvijenijih zemalja.

Prije elaboracije građe o stanju resursa, aktera, domaćih razvojnih ideja i problema koju smo prikupili na terenu, u općinama u središnjoj Istri, na kraju ovog uvodnog dijela predstavljamo opću sliku broja stanovnika i broja naselja (popis stanovništva 1991) po istarskim gradovima i općinama. Općine i gradove središnje Istre prikazali smo zasebno.

Općina/grad	Broj stanovnika	Broj naselja
1. PAZIN	8.858	16
2. BUJE	5.502	19
3. BUZET	6.223	69
4. Bale	1.064	3
5. Barban	2.625	22
6. Brtonigla	1.398	5

TABLICA I
 Broj stanovnika i naselja
 po gradovima i općinama
 središnje Istre

(nastavak)

Općina/grad	Broj stanovnika	Broj naselja
7. Cerovlje	1.815	15
8. Gračišće	1.825	8
9. Grožnjan	773	10
10. Kanfanar	1.186	12
11. Kršan	3.424	23
12. Lanišće	621	14
13. Lupoglav	979	8
14. Motovun	2.568	8
15. Oprtalj	1.181	17
16. Pićan	2.133	10
17. Sveta Nedilja	3.328	22
18. Sveti Lovreč	1.362	31
19. Sveti Petar u Šumi	999	1
20. Svetvinčenat	2.204	19
21. Tinjan	1.962	9
22. Višnjan	2.542	48
23. Vižinada	2.084	39
24. Žminj	3.888	39
Ukupno	60.544	467

TABLICA 2
 Broj stanovnika i naselja
 po gradovima i općinama
 obalne Istre

Općina/grad	Broj stanovnika	Broj naselja
1. PULA	62.690	2
2. POREČ	14.705	65
3. ROVINJ	13.947	10
4. LABIN	12.974	16
5. UMAG	12.468	25
6. NOVIGRAD	2.970	4
7. Ližnjan	2.059	4
8. Marčana	3.729	22
9. Medulin	3.407	4
10. Raša	4.124	23
11. Vodnjan	8.254	5
12. Vrsar	2.295	2
Ukupno	143.595	182

Navedeni podaci pokazuju da je u središnjoj Istri prema podacima iz 1991. bilo ukupno 60.544 stanovnika koji

su obitali u ukupno 467 naselja. Usporedba s obalnom Istrom pokazuje da je na površinski većem, središnjem dijelu poluotoka obitalo svega 30-ak % ukupnoga broja istarskog stanovništva. Iz ovakvih osnovnih odnosa, imajući na umu gospodarsku snagu, točnije slabost središnje Istre, tradicionalizam organizacije društvenog života i proizvodnje te uglavnom negativna demografska kretanja, možemo zaključiti da je zadaća oživljavanja unutrašnje Istre pravi izazov.

Stanje lokalnih razvojnih aktera, resursa i ideja u općinama i gradovima središnje Istre (1997)

Kako u pogledu nalaženja konceptualnih rješenja i sustavnih operacionalnih koraka što ih idućih godina na poslu razvoja i oživljavanja valja poduzimati, građa koju smo prikupili razgovarajući s načelnicima općina i gradova unutrašnje Istre, može rasvijetliti neke od pretpostavki i mogućnosti revitalizacije središnje Istre, te danas vrlo specifične i osjetljive demografsko-socijalno-gospodarske periferije u Hrvatskoj.

Ovdje prikazujemo rezultate terenskog istraživanja o pretpostavkama i mogućnostima oživljavanja središnje Istre. Odabrali smo metodu intervjua koja je u fazi artikulacije »slike predmeta« prikladno fleksibilna metoda. Tijekom ljetnih mjeseci 1997. vođeni su razgovori s načelnicima općina i gradonačelnicima gradova središnje Istre. U manjem broju slučajeva, ako se do načelnika nikako nije moglo doći, razgovori su vođeni s pročelnicima ili voditeljima načelnikova ureda.

Općine i gradovi središnje Istre

Bale

Općina Bale ima samo tri naselja i nešto preko tisuću stanovnika (1.064). U samom središnjem mjestu živi 850 stanovnika. Općina ima izlaz na more, ali na obali nema naselja. Još iz 19. stoljeća puno je izbušenog tla, puno napuštenih skladišta, »fortica« i bunkera. Načelnik spominje da je u ne tako davnoj prošlosti Bale imalo 3.000 stanovnika, da su postojale tri uljare, maslinarstvo bilo vrlo razvijeno, a poljoprivreda cvala. Postojala su dva mlina, sirana, uzgajao se duhan.

Stanovništvo se i danas bavi poljoprivredom; procjenjuje se da su oko 25% čisti poljoprivrednici. Aktualno je vinogradarstvo, donekle maslinarstvo i stočarstvo. Industrije nema. Dio stanovništva, njih oko 330, zaposleno je u

turizmu i ugostiteljstvu, zanatstvu, građevinarstvu, trgovini, uglavnom u Puli i u Rovinju. Dio domaćinstava, njih oko 60, prima »talijanske penzije«. Dio ljudi iz inozemstva šalje sredstva obitelji, pa neki tim prihodom obnavljaju »starinu.«

Prirodni resurs područja jest bogat lovni rezervat na području Barbarige (u doba Jugoslavije privlačio je domaću političku elitu i njihove goste s Brijuna), danas zakupljen omogućava napredak lovnog turizma za koji su ponajprije zainteresirani talijanski gosti. Zrak, voda i tlo čisti su, komunalni otpad se odvozi dva puta na tjedan na odlagalište u Rovinj. Divljih manjih smetlišta ima posvuda. Kulturna baština mjesta Bale vrlo je bogata. Tu je Kaštel i niz crkvice koje ga okružuju, te glavna crkva. Turisti ih žele razgledati, ali crkve su najčešće zaključane (kao uostalom po cijeloj Istri).

Perspektiva općine, prema mišljenju načelnika, jest u razvoju turizma. Bale su prije pripadale općini Rovinj koja ih je »stalno nekako držala u rezervi«. Malo je investirano u kulturnu baštinu Bala kako bi se privela turističko-ugostiteljskoj svrsi. Vlasnik Kaštela jest poduzeće »Jadran«. Postoje inicijative da se obnovi uljara. Od stare stanice Bembo, gdje je i zapuštena negdašnja velika štala, postoje poduzetničke ideje napraviti pivnicu. Utvrđeni tragovi dinosaura također se nalaze na području općine i mogli bi se turistički eksploatirati. Postoji projekt »Eko-turizam na obalnom pojasu općine Bale«. U Golašu i Krmedu ljudi su zainteresirani za zakup zemlje kako bi proširili uzgoj stočne hrane i povećali broj krava.

Poseban kompleks problema čine Talijani koji su se nakon Drugoga svjetskog rata odselili u Italiju. Oni ljeti dolaze rodbini u velikom broju. Njihovim se dolaskom u ljetnim mjesecima broj stanovnika Bala gotovo udvostruči. Traže povrat kuća, žele se vratiti. Neki su se već vratili i ulažu u obnovu kuća, a smjeraju i »nešto otvoriti«.

Općinska uprava slabo je stručno ekipirana. Potreban je jedan pravnik te jedan prostorni planer. Sada angažiraju ljude honorarno za te potrebe. U proračunu općine za 1996. sakupilo se 2.300.000 kuna. Od toga je na porezne prihode otpadalo oko 500.000 kuna, na neporezne 450.000 kuna, na kapitalne prihode (prodaja i najam općinskih nekretnina i sl.) 1.000.000 kuna. Na dotacije Županije istarske i grada Rovinja otpadalo je 272.000 kuna. Grad Rovinj plaća komunalnog redara u mjestu Bale, javnu rasvjetu i vodu na »javnoj špini«. Posebne pomoći države općina Bale nije dobila.

Načelnik općine smatra da previše financijskih sredstava s lokalne razine odlazi državi. Općina kao osnovni

akter lokalnog razvoja nema u danim uvjetima od čega financirati komunalni razvoj, odnosno barem ne brzinom kojom bi se htjelo. Šume su kao i zemljište u državnom vlasništvu. Čak je i osnovna škola, a ona je briga države, zapuštena. Šalju se samo novci za plaće, a ostalo (stropovi, mokri čvorovi i sl.) je u vrlo lošem stanju. Centralnog grijanja nema.³

Barban

Sa 2.625 stanovnika i 22 naselja općina Barban tipična je, gotovo prosječna općina središnje Istre. Zaposleno je oko 1.000 ljudi i to mahom izvan područja općine, u brodogradilištu »Uljanik« u Puli (udaljena svega 2 km), u Rabcu u turizmu, a prije nekoliko godina mnogi i u metalskoj tvornici »Prvomajska« u Raši. »Čistih« poljoprivrednika samo su dvojica-trojica. Ima oko 600–700 umirovljenika, a oko 50–60 ljudi zaposleno je stalno ili povremeno u Italiji.

U pogledu perspektive razvoja načelnik skreće pažnju kako industrije na ovom području nema, te kako nema ni nekih posebnih prirodnih resursa. Na desnoj strani ušća rijeke Raše u more eksploatira se kamen. Razvija se i lovni turizam te agroturizam na seoskim domaćinstvima. Okoliš je sačuvan. Posebno je zanimljiva dolina rijeke Raše. Divljih smetlišta »svako selo ima tri«. Iz tri veća naselja organizira se odvoz smeća u malim kontejnerima na deponij u Pulu.

Kulturna baština relativno je bogata. Arheološki nalazi govore o gradu iz 12. stoljeća. Stari grad, nekada zvan *Ribon*, *Barbun* smješten je oko Kaštela. Današnja crkva građena je na temeljima bazilike u kojoj su pronađene freske. Ostaci starog naselja pronađeni su i na lokalitetu Goćan. Spomenuta baština nije »umrežena« u neku posebnu turističku ponudu. Od kulturnih priredbi tradicionalno je poznata »Trka na prstenac« koja je obnovljena 1976. na temelju povijesnih izvora.

Najveća razvojna teškoća općine, prema izjavi načelnika, jest u manjku ljudi poduzetnoga i poduzetničkog duha. Citiramo načelnika: »Nema razvojnih programa i nema inicijative. Jasno je da je u ovom području jedina šansa u poljoprivredi, agroturizmu i proizvodnji zdrave hrane. Posebno bi valjalo osmisliti poljoprivrednu proizvodnju, s naglaskom na vino, krumpir, maslinu i voće. Mi drugog izlaza nemamo.« I još: »Ljudi ovdje vole raditi na zemlji. Nedostaju sredstva za primarna ulaganja.«

Ostvareni proračun općine Barban za 1996. jedan je od najnižih u središnjoj Istri i iznosio je cca 1.800.000 kuna. Od poreza je prikupljeno 924.000 kuna, od neporez-

nih prihoda 600.000, a ostatak od cca 246,000 odnosio se na sredstva potpore iz Županije. Od države, općina Barban nije dobila nikakve posebne potpore. Grad Pula pružio je i pruža potporu za financiranje komunalnog redarstva.

Općina ima četiri zaposlena. Nedostaje prostorni planer-građevinar, pravnik i ekonomist. Resursi općine su zemlja i zgrade koje, prema mišljenju načelnika, valja sustavno, korak po korak, prodati.⁴

Brtonigla

Ukupni broj stanovnika općine jest 1.398. Mnogi dnevno odlaze na rad u Sloveniju i Italiju. Poljoprivreda, a posebice vinogradarstvo vrlo je napredno. Po kvaliteti i opsegu poljoprivredne proizvodnje Brtonigla je jedna od općina na samom vrhu. Nekoliko poljoprivrednika proizvodi više od 3.000 kvintala grožđa. Razvijeno je i malo poduzetništvo. Posebno se ističe mala tekstilna industrija za talijanske konfeksionare.

Općina nema posebno vrijedne lokacije prirodne baštine. Cijeli je krajolik kultivirani poljoprivredni kraj. Zbrinjavanje otpada riješno je tako da se otpad 2-3 puta na tjedan vozi u Umag na odlagalište. Posebno istaknutih toposa kulturne baštine nema. Samo mjesto Brtonigla kao cijelina ima određenu kulturno-povijesnu vrijednost. Od kulturnih priredbi sustavno se održava »Festival kulture« (glazbe) što ga organizira Općinsko poglavarstvo i Zajednica Talijana. Uzgred, ova zajednica ima svoj dom i u njemu glazbenu školu. Općinsko poglavarstvo svake godine organizira tradicionalnu feštu na dan zaštitinika mjesta, Sv. Roka (16. kolovoza).

Najveće razvojne teškoće načelnik općine vidi u pasivnosti i manjku inicijativa i poduzetništva građana. Općini bi, radi unapređenja ukupnog vinogradarstva, bio hitno potreban moderan vinski podrum koji bi se povezao s turizmom na obali. Tko da to osmisli, pokrene i ostvari kao vitalan razvojni projekt na razini općine?

Glavni (i gotovo jedini) inicijator lokalnoga gospodarskog razvoja je Općinsko poglavarstvo u kojem je zaposleno osmero ljudi. Načelnik tvrdi: »Općina se u središnjoj Istri pojavljuje kao glavni razvojni 'menadžer'... Nema razvoja bez ljudi. Ljudi smišljaju razvojne programe. Valja na tom poslu zaposliti sposobne ljude.«⁵

Ukupni završni račun općine Brtonigla za 1996. iznosio je 4.905.728 kuna. Od toga je na ukupne porezne prihode otpadalo cca 850.000 kuna. Od neporeznih prihoda (različitih naknada, dotacija i sl.) prikupljeno je cca 1.814.000 kuna, a na ime kapitalnih prihoda (prodaja općinskih

pokretnina i nepokretnina) u općinsku blagajnu ušlo je 2.241.000 kuna. Načelnik naglašava da je prodaja i iznajmljivanje nekretnina najizdašniji izvor prihoda te da bi bez toga proračun općine bio vrlo oskudan.

Odseljenici zasad nisu uključeni u razvojno oživljavanje općine, iako mogu postati veliki potencijal. Riječ je mahom o ljudima odseljenim u Italiju. Još uvijek postoji »politički teret« kad su oni u pitanju. Zakon priječi Talijanima kupnju kuća i zemlje. Nijemci i Austrijanci kupuju.

Što se tiče pomoći općini Brtonigla, Županija istarska: a. potpomogla je adaptaciju zgrade »Ambasade lokalne demokracije«, ustanove povezane s Vijećem regija EU; b. pri izgradnji pročistača otpadnih voda; c. pomogla je u dodijeli sadnog materijala za poljoprivrednike.

Neki drugi grad u Istri ili izvan nje, neka druga županija, te hrvatska vlada ili drugi republički organi, nisu posebnim sredstvima ili nekom posebnom akcijom potpomogli razvoj općine u proteklih 2–3 godine. Županija bi trebala posredovati između razvojnih ponuda iz inozemstva i općina unutrašnje Istre i pomagati stručno pri dogovaranju i realizaciji.⁶

Buje

Upravno područje 1991. imalo je oko 5.500 ljudi, a sam grad Buje 3.200. Života ima u 19 naselja. Zaposleno je oko 1.300 ljudi, od čega 900 u gospodarstvu. Umirovljenika je oko 700, a »čistih« poljoprivrednika oko 100. Zaposlenih u inozemstvu ima više stotina, samo iz grada Buja oko 500. Glavne grane djelatnosti jesu: industrija, rudarstvo, sitno poduzetništvo i trgovina. Budući da je riječ o graničnom području, razvijaju se uvozno-izvozne tvrtke i poslovi, te »loan« (doradbeni) poslovi. Turizam nije razvijen.

Na djelu je gospodarska stagnacija. Za neke proizvodnje (»Digitron«, »Feroplast« i sl.) gospodarski gledano, raspadom Jugoslavije, raspalo se i tržište. Uspostavljena je relativno »tvrda« granica prema susjednoj Sloveniji. Plasman vina i poljoprivrednih proizvoda u Sloveniju (na način malograničnih veza i odnosa među ljudima) zaustavljen je. U pripremi je slobodna carinska zona i robni terminal.

Gradski je proračun 1996. ostvario 9.283.000 kune, od čega svega 1.627.000 od poreznih prihoda. Značajan prihod ostvaren je prodajom nekretnina. Od 900 danas zaposlenih u gospodarstvu (prije 2.500), prihodi od poreza ne mogu »u zadatim pravilima igre« biti veći. Gradska uprava mora funkcionirati kao menadžer. U tom smislu u sadašnjem sastavu nedostaju takvi stručni profili koji bi na razini lokalne uprave promicali poduzetništvo i unapri-

jeđivali pretpostavke gospodarskog poslovanja različitih aktera na području lokalne jedinice uprave. »Općina, grad ne mogu biti samo fiskalno, već i poduzetnički orijentirani«.

U pogledu potpore Županije bilježi se pomoć za ceste i vodovod, dok izravne financijske pomoći nije bilo. Turistička zajednica Županije istarske promovirala je prvu vinSKU cestu u Istri na Bujštini. Od »Hrvatskih voda« očekuje se potpora za izgradnju kanalizacije za grad Buje. Od državnih organa očekuje se pomoć pri otvaranju slobodne carinske zone te graničnih prijelaza.⁷

Buzet

Buzet je 1991. imao 6.223 stanovnika, a za 1997. spominje se brojka od 6.500. Stanovništvo na području ove administrativne lokalne jedinice živi u 69 naselja.

Zaposlenih je oko 2.300–2.400, uglavnom u gradu Buzetu, u industriji automobilskih dijelova »Cimos«, tvornici piva, »Drvoplastu«, tekstilnoj industriji te u društvenim djelatnostima i trgovini. Otprije Buzet je orijentiran na gospodarsku suradnju s Koprom u Sloveniji. Mnogo je ljudi i radilo tamo. Danas oko 4.000 Buzećana živi u Kopru. Suradnja je donosila uzajamnu dobit. Otkad su režimi na granicama postroženi, i takvi kakvi jesu, oko 100 obrtnika na Bužeštini odjavilo je obrt.

Od kulturne baštine na području Bužeštine ističu se stari grad Buzet, stari grad Roč te Hum, »najmanji grad na svijetu«. Posebno istaknute prirodne baštine na ovom području nema. Turistička djelatnost nema veće perspektive jer je gost ondje tek u prolazu. Osnovni gospodarski cilj jest tržišna stabilizacija postojeće industrije te napredak poljoprivrede. A najvažnije od svega, prema mišljenju gradonačelnika, jest »stvoriti okruženje koje će ljudima olakšati donošenje odluke da ostanu, i ovdje grade svoju perspektivu! Općina ulaže u ljude, a oni onda odlaze. Kvalitetniji kadrovi ne mire se s postojećom situacijom i odlaze«.

Proračun grada Buzeta za 1996. iznosio je 12.442.720 kuna ostvarenih sredstava. Gradonačelnik smatra »da bi lokalna uprava bolje mogla rješavati mnoge lokalne razvojne probleme nego država. Valja općinama i gradovima ostaviti više sredstava, a manje iz Zagreba propisivati kako treba živjeti. Također je posebno važno u ovom pograničnom području uspostaviti stabilna pravila i procese.«⁸

Cerovlje

Općina Cerovlje na području Pazinštine ima 1.815 stanovnika koji žive u ukupno 15 naselja. Oko 450–500 ljudi zaposleno je dijelom u ciglani u Cerovlju, koja, uzgred, ima

resursa za rad za idućih dvadeset godina. Dio ljudi zaposlen je u zanatstvu i trgovini. Individualna poljoprivreda je uglavnom orijentirana na proizvodnju za vlastite potrebe, tek malim dijelom za tržište. Na području općine ima oko 300 umirovljenika. Polovina ima »talijanske mirovine« od kojih su kupili automobile i poljoprivrednu mehanizaciju. Oko 5% ljudi svakodnevno odlazi na rad u Trst i u Umag. »Icrpljuju se tako, žele se vratiti, ali nemaju zaposlenja. Obitelji nisu preselili.«

Općina je u pogledu infrastrukture slaba. Svega 30% domaćinstava pokriveno je vodovodnom mrežom. Još je 80 km bijelih cesta. Telefonizacija je, s druge strane, kao i drugdje u Istri, uznapredovala. Ciglana onečišćuje zrak jer radi na mazut bez filtera. Novca za filtere trenutno nema. Prirodna je sredina ušćuvana jer razvoj nije išao prebrzo.

Razvojne perspektive dijelom su u poljoprivredi (zdrava hrana), dijelom u ciglarstvu, dijelom u turizmu. Postoji projekt »Vala«, koji predviđa izgradnju ribogojilišta u starim kopovima ciglane, te sportsko-rekreacijske sadržaje u neposrednoj okolici.

Općinskoj upravi, u kojoj sada rade samo dva zaposlena, nedostaju sljedeći profili: stručnjak za građevinske i za komunalne probleme i jedan pravnik. Godišnji proračun općine iznosio je 2.132.000 kuna. Od toga je od poreza ubrano 728.000 kuna, od neporeznih prihoda 864.000 (najveći dio od komunalnih doprinosa i naknada) te 43.000 od kapitalnih prihoda.

Glavna potpora ovoj općini, koja u razmjerima unutrašnje Istre spada u siromašnije, dolazi od Županije istarske, koja sudjeluje svojim sredstvima u izgradnji vodovoda, u modernizaciji cesta (70%), dok ostatak (30%) participiraju građani općine. Grad Pazin pomaže u odvozu smeća. Od državne razine očekuje se daljnja, obnovljena potpora izgradnji brze ceste i tunel Učka - Pazin (pored Cerovlja) od čega bi općina imala koristi. Od državne razine, također, se očekuje pomoć u raščišćavanju vlasništva nad imovinom, kako bi se moglo pristupiti revitalizaciji malih gradova (poput Draguča) i sela.

Gračičće

Općina Gračičće također je u sredini Istre, na područje Pazinštine, ima 8 naselja sa ukupno 1.825 stanovnika. Ubraja se u siromašnije. Ima 450–500 zaposlenih koji uglavnom rade izvan općine, u Pazinu i drugdje. »Čistih« poljoprivrednika ima desetak, ali im se posljednjih godina broj počeo povećavati. Umirovljenika ova općina ima oko 380, dok je dvadesetak ljudi zaposleno u inozemstvu.

Zaposleni s područja općine odlaze svakodnevno raditi u Pazin, u tekstilnu industriju »Pazinka«, u »Kamen«, u »Istraplastiku« te u »Puris«. Dosta ljudi je bilo zaposleno u Labinu i Pićnu, ali je zbog krize i zatvaranja poduzeća dio ljudi ostao bez posla. Oko 50–60 ljudi radi u različitim obrtničkim radionicama koje najčešće zapošljavaju tek jednog čovjeka.

Desetak mlađih ljudi bavi se isključivo poljoprivredom.

Dio prirodne sredine ovog područja između Gračišća i Pićna ima status zaštićenog krajolika. Primjećuje se da zračna strujanja povremeno donose od TE Plomin sumpor (vidljiv na prozorskim staklima), onečišćujući tako inače čisti zrak. Kulturna baština bogata je, ali zanemarena i u lošem stanju, čak dijelom i ruševnom. Cijeli stari grad Gračišće jest kulturno povijesni spomenik. Unutar grada, kao posebne vrijednosti ističu se palača Solomon te četiri crkve, a osobito ona Majke božje na Placu. Uz ovo bogatstvo, u sustavnu turističku ponudu uključene su pješačke staze po okolici Gračišća, do kojih vraćaju i turisti u prolazu. Od kulturnih priredaba spominjemo tradicionalnu godišnju Vidovu feštu, a novijeg je datuma »Susret svirača na organi«.

Glavni razvojni problem jest u ljudima. Postoji dugogodišnja nesloga među lokalnim ljudima, napetosti, svađe čak unutar vladajućeg IDS-a. Budući je mnogo ljudi zaposleno izvan općine, mnogi doprinosi ne ostaju općini Gračišće, već tamo gdje ljudi rade. Poželjno bi bilo otvarati radna mjesta na području općine. Resursi na kojima bi se mogao graditi razvoj jesu: stari grad Gračišće kao kulturna baština, poljoprivreda, agroturizam, zanatstvo i malo poduzetništvo.

Poseban problem jest revitalizacija starog grada Gračišća. U mjestu je prazno 2/3 kuća! Od ukupno 42 obitelji, 12 je samačkih domaćinstava, a 10 ih ima samo dva člana. Puno je starih ljudi. Veći dio kuća dao bi se obnoviti, dok je manji vrlo derutan. Obnova kuća u uvjetima zaštitarskog režima još je skuplja. Posebno tzv. interpolacije. »A trebalo bi u ovoj situaciji siromaštva biti obrnuto!« – smatra pročelnik općine. Nove kuće niču uz cestu Pazin – Labin, mlađe obitelji napuštaju »starinu« sve ako je udaljena samo nekoliko kilometara. Ceste su do sela neasfaltirane. Na području općine 140 obitelji još nije dobilo ni vodovod.

Godišnji proračun općine Gračišće je za 1996. iznosio 1.040.000 kuna, od toga 747.000 od poreznih prihoda a 238.000 od neporeznih, te svega 35.000 od kapitalnih prihoda. Kao proračunski siromašna, općina je iz proračuna

Županije dobila redovitu godišnju potporu u visini od 160.000 kuna. Općinsku upravu, u kojoj je sada zaposleno svega dvoje ljudi, trebalo bi ekipirati s jednim prostornim planerom, koji bi se bavio i zaštitom spomenika, pravnikom i ekonomistom. Postojećim zaposlenima potrebna su znanja iz informatike. Općina svoje učenike srednjih škola i nekoliko studenata podupire stipendijama. Učeničke stipendije mjesečno iznose 300 kuna, a studentske 800.

Potpora općini Gračišće dolazi iz Županije: a. preko dotacije za rad općinske uprave; b. za izgradnju vodovoda; c. za asfaltiranje cesta; d. dodjelom sadnica loze, maslina i voćki. Turistička zajednica Poreča dodijelila je pomoć za obnovu jedne crkvice u starom mjestu. Pročelnik naglašava da je za stare povijesne istarske gradiće, kakav je i Gračišće, potreban poseban zakonodavni, zaštitni i razvojno-gospodarski tretman želi li se sačuvati od propadanja. U tom je smislu hvalevrijedan program revitalizacije istarskih gradića koji osobno pokreće istarski župan Stevo Žufić.⁹

Grožnjan

Općina Grožnjan, uz Lanišće na Ćićariji, općina je s najmanje stanovnika; ukupno ih je 1991. bilo 773, a danas (1997) se procjenjuje da im je broj porastao na oko 960 stanovnika. Uglavnom žive u povijesnom gradiću Grožnjanu i u deset malih naselja. Veći dio domaćinstava su tzv. »mješovita domaćinstva«. Ljudi su zaposleni uglavnom izvan općine, u Bujama i Umagu, a dodatno rade na svojoj zemlji. Ima i nekoliko istaknutih poljoprivrednika koji proizvode vino i maslinovo ulje. Industrije gotovo da nema. Nekoć je poduzeće »Metalko« zapošljavalo 70 radnika, ali danas ih radi samo 15. Upravo se gradi tvornica za preradu drva blizu naselja Šterna, a i jedna manja farma za krave.

Od prirodne baštine ističu se zaštićena šuma Kornarija (mogla bi biti »park šuma«, kaže načelnik!), mnoge kraške špilje i ponori na potezu od Oprtlja do Kremenja, te velika vrtača kod sela Markovci. Nema zagađivača, tek ponegdje divlja smetlišta kvare ugođaj »ovog prostora koji je cijeli jedan park prirode«. Gradići Grožnjan, Završje i Kostanjica zasebni su kulturno povijesni spomenici. Ova kulturna i prirodna baština, mada dragocjena, nije zasad uključena u program turističke ponude.

Od kulturnih aktivnosti valja istaći ljetno djelovanje Muzičke omladine u Grožnjanu. Od 1997. djeluje Mala filmska akademija u istom mjestu, a svake godine se na Dan općine, 15. lipnja, organizira tradicionalna fešta.

Razvojni su problemi golemi. Prema ocjeni načelnika, ovaj je kraj na Gornjoj Bujštini u velikom razvojnom zaostatku za drugim dijelovima Istre. Trenutno se rješavaju pi-

tanja osnovne infrastrukture. Zakon o financiranju lokalne samouprave u razmjerima Istre ide u prilog priobalnih općina. Od šuma i poljoprivrednog tla općine nemaju izravne koristi. Na području općine jako je malo radnih mjesta. Mladi ljudi odlaze na rad u Sloveniju i Italiju. Od njihovih radnih aktivnosti općinski proračun nema ni kune. Znaci oživljavanja vide se u prvim programima obiteljskog agroturizma, što ga kreditima podupire Županija istarska, a zamjetna su i prva otvaranja malih poduzeća sa 3–4 zaposlena. Problem je što banke traže visoke kamate. S druge strane, prema zakonu o lokalnoj samoupravi, općini ostaje jako malo novca.

U općinskoj upravi uposleno je četvero ljudi. Potreban je pravnik i stručnjak za komunalne poslove. Najveću potporu, prije svega u izgradnji vodovoda i asfaltiranju cesta daje Županija istarska, daju stručnu pomoć i neki odjeli županijskog Poglavarstva, te pomoć u kreditima za agroturizam. Grad Umag je potpomogao u financiranju komunalnih akcija. Kako općina spada u pogranično područje, načelnik drži da bi državna potpora razvoju općine trebala biti zastupljena barem u nekim vidovima.¹⁰

Kanfana

Stanovništvo (ukupno 1.186 ljudi 1991) općine Kanfana živi u 12 naselja. Oko 600 ljudi zaposleno je i rade u Rovinju – u turizmu, u tvornici duhana i tvornici sardina »Mirna«. »Čistih« poljoprivrednika ima na prste jedne ruke. Umirovljenika ima oko 250 a zaposlenih u inozemstvu, u Italiji, isključivo mladih, oko 60. Među uspješnim obiteljskim poduzećima i poduzetnicima ističu se oni koji imaju privatne kamenolome te ugostitelji.

Među istaknutom kulturnom i prirodnom baštinom na području općine ističu se ostaci grada Dvigrada te Limski kanal. Općina organizira »Smotru istarskog govoda boškarina«.

Općinski načelnik smatra da su najveći razvojni problemi besparica, manjak kadrova i višemjesečna loša (konfliktna) politička situacija. Prednosti su u tome što su osnovni infrastrukturni problemi – voda, asfalt, telefon – riješeni. Na 17 km od Rovinja, uz križanje budućeg »Istarskog ipsilona«, Kanfana ima i neke lokacijske prednosti. Postoje mogućnosti za lovni turizam i agroturizam. Turistička se zajednica ugasila. Planira se otvaranje industrijske zone sa skladištima i bescarinske zone.

S druge strane, već pet godina nije izdana niti jedna građevinska dozvola. U samom Kanfanaru, u vrtiću, je samo 15-ero djece. Ima dosta neženja na području općine. Za osnovnu školu, prema zakonskim kriterijima, nema uvjeta.

Općinski proračun za 1996. iznosio je cca 1.800.000 kuna. Općinska uprava zapošljava dvoje ljudi, potreban bi bio još jedan ekonomist koji bi se bavio financijama, te jedan pravnik koji bi mogao pružati usluge i još pokojoj općini u susjedstvu.

Županija istarska pružala je potporu izgradnji vodovoda i cesta. Grad Rovinj financirao je komunalnog radnika i javnu rasvjetu.¹¹

Kršan

Općina Kršan sa 3.500 stanovnika i godišnjim proračunom za 1996. od 4.723.000 kuna, ubraja se u mnogoljudnije i bogatije općine unutrašnje Istre. U TE Plomin zaposleno je pedesetak ljudi s područja općine. Industrija je na Labinštini bila zaštitini razvojni znak. Kršanci su i danas zaposleni u Kršanu i okolici, u tvornicama cijevi, igračaka, metalnih stolica i odjeće. Na Čepić-polju razvija se ratarstvo i stočarstvo, a razvijena je individualna poljoprivreda. Neki se bave preradom kamena za različite svrhe.

Od prirodne baštine valja spomenuti zaštićeni krajolik Učke, a od kulturne tri kaštela: Kršan, Kožljak i Plomin te male crkvice. TE Plomin povremeno zagađuje zrak i vode Plominskog zaljeva. Komunalni otpad reguliran je, mada još nisu obuhvaćena sva domaćinstva. Od kulturnih priredaba ističu se uobičajene fešte i »samanji« (sajmovi).

Glavni su razvojni problemi, prema riječima zamjenika načelnika, u tome što općina nema prostornog plana ni programa razvitka. U tijeku je izrada »Studije razvoja općine do 2010 godine«. Kratkoročno, idući razvojni koraci jesu izgradnja vodovoda od Plomina do Brestove, te od Kožljaka do Nove Vasi. Izvorišta pitke vode postoje. Dugoročno, razvoju može pomoći izgradnja industrijske zone te izgradnja turističkih objekata. Potrebni su kvalitetniji razvojni kadrovi koji donose dobre ideje i programe.

Općina ima proračun od 4.723.000 kuna. S tim u vezi valja naglasiti da samo korištenje prostora elektrane TE Plomin, općini donosi 1.667.000 kuna. Osnovica toga jest zakonska odredba prema kojoj 0,04% novca od 1 megavata struje pripada općini. Općinska uprava ima šestero zaposlenih. Nedostaje osoba za prostorno planiranje i komunalna pitanja. Županija je dala potporu za asfaltiranje nerazvrstanih cesta. Od drugih aktera ova općina nije dobivala nikakvu potporu.¹²

Lanišće

Ova brdska općina na Čićariji, koja graniči s Republikom Slovenijom, zauzima velik prostor, ali je 1991. imala svega

621 stanovnika, a danas tek petstotinjak u 14 naselja. Ovo je najsiromašnija općina u Istri. Zaposlenih je oko 100, od toga 40 u »Tvornici drvene ambalaže« u mjestu Lanišće. Djece od 1. do 4. razreda ima ukupno 22-oje, a oni od 5. do 8. razreda putuju u Roč. Prevladavaju stari ljudi. Ljeti im dolaze u posjete djeca iz Australije, SAD, Njemačke, Švedske. Raseljenih Lanišćana ima po cijelom svijetu. Dosta ljudi iz Rijeke, Pule, Umaga i Trsta također vikendom dolazi roditeljima. Liječnica pohađa Lanišće jednom tjedno. Jedna njegovateljica za starce živi u Lanišću i pomaže im.

U općini ima nešto obrtnika, nekoliko trgovina (trgovaca) te jedan automehaničar. Prakticira se lovni turizam, a zarada od toga ide Lovačkom društvu »Ćičarija«. Prvi primjer agroturizma na osnovi županijske kreditne potpore, otvoren je u selu Jelovice. Ukupne razvojne perspektive slabe su, posebice s obzirom na snažno starenje stanovništva i depopulaciju.

Od prirodne baštine ističe se lokacija Korita na Ćičariji. Važniji povijesni spomenik jest partizansko selo iz Drugoga svjetskog rata – Brgudac. Kulturnu baštinu dobro predstavljaju freske iz 16. stoljeća u crkvi Sv. Mateja u Slumu. Od kulturnih priredbi organizira se tek tradicionalna ljetna fešta. Dragocjen prilog očuvanju kulturne baštine daje Lanišćanska ženska vokalna grupa, koja gaji stari način pjevanja – bugarenje. Opstanku ovog sastava pomažu poznati Lanišćanci u Rijeci.

Glavni infrastrukturni problem jest voda koja ljeti presahne. U tijeku je gradnja vodovoda. Telefoni su priključeni. Proračun općine Lanišće iznosio je 704.000 kuna za 1996. Od poreza je prikupljeno 144.000 kuna, a od neporeznih prihoda ostalo. Županijska dotacija iznosila je 81.200 kuna.

Općinsku upravu ne vode ljudi s mjestom prebivanja u općini. Ljudi iz IDS-a i HDZ-a čak međusobno ne razgovaraju. Ima i sukoba. Pročelnici županijskih odjela dođu jednom na godinu. I odu. Najagilniji je sektor poljoprivrede. Županija je potpomogla uređenje općinske vijećnice sa 90.000 kuna. Potpora je dana za vodovod i asflat. Od države je došla pomoć od 25.000 kuna za crkvu u Slumu. Bivše općinsko središte, Buzet, nije dalo ništa, ali »i prije Buzet nije mario za Lanišće«.¹³

Lupoglav

Lupoglav je 1991. imao oko 1.000 stanovnika u 8 naselja. Sredinom 1997. bilježi se oko 300 domaćinstava i oko 950 stanovnika.

Na području općine nema nezaposlenih. Oko 300 stanovnika radi u Buzetu, Pazinu, a nekolicina u Rijeci. Ma-

nji dio zaposlen je na području općine, u poduzeću »Kava-impex« (prženje i prodaja kave, »rade dan i noć«), na HŽ, u ugostiteljskom objektu »Lider« a ima i nekoliko uspješnih poljoprivrednih gospodarstava na kojima se proizvodi mlijeko. Uzgred, lupoglavski kraj nekada je bio tradicionalno stočarski kraj.

Postoje mogućnosti za agroturizam, za proizvodnju mlijeka i sira, za zanatstvo. Međutim ljudi su nepovjerljivi, nekako nepoduzetni, ne vole riskirati. Zainteresirani, svraćaju, ali nema organizirane ponude. Osim toga, porezna uprava određuje porez paušalno i previsoko. U posljednje vrijeme pet je obrtničkih radnji zatvoreno. Kupci mlijeka dolaze iz Rijeke i direktno, »na divlje« otkupljuju mlijeko od proizvođača. Cijena nije visoka a isplata je uredna. Općina od tog prometa nema koristi.

Općinski razvojni resursi mali su, ali postoje, naglašava načelnica općine: »Svi ti mali prirodni, materijalni i ljudski resursi trebali bi biti povezani lokalnom razvojnom politikom. Sada razrađujemo ideju da se na području općine otvori mala mljekara s proizvodnjom sira, kako mlijeko ne bi odlazilo preko Učke, već bi se njegova proizvodnja i za proizvođače i za općinu kapitalizirala na tlu općine.«

Od posebno vrijednih prirodnih ambijenata na teritoriju općine nalazi se Vranjska draga, pogodna za planinarenje, pa i alpinizam. Lupoglav je za središnjoistarske uvjete prometno mjesto. Zrak onečišćuje kamenolom koji radi bez filtera, automobilski promet na cesti tunel Učka – Pazin (Buzet), željeznički promet, a vjetar također povremeno nanosi onečišćenje od TE Plomin. Odvoz otpada riješen je 1994., do kada se nije odvozio. Stari deponij je saniran.

U spomenike kulturne baštine, a kao razvojni resurs, ubrajamo kaštele u Boljunu i Lupoglavu. Gradić Boljun je kulturno-povijesni spomenik. Freske u Vranju također su vrijedne spomena, kao i niz kapelica. Od kulturnih priredaba njeguje se tradicionalna općinska fešta i manji »samanji« (sajmovi).

Osnovne razvojne teškoće po ocjeni načelnice općine jesu:

a. 50% domaćinstava još uvijek nije priključeno na vodovod (mjesto Lupoglav je vodu dobilo tek 1993); b. lokalne ceste u selima (npr. Semić) još nisu asfaltirane; c. sva mjesta još nemaju javnu rasvjetu; d. nije riješen odvod oborinskih voda; e. treba proširiti groblje; f. obnoviti školu i izgraditi sportsku dvoranu.

To su kratkoročni razvojni prioriteti. Dugoročni prioriteti jesu napredak poljoprivrede i agroturizma te male

privrede – posebno one koja bi zapošljavala žensku radnu snagu.

Glavne razvojne inicijative dolaze od općinskog poglavarstva. Potporu pruža škola koja ustupa prostor a dobra je i suradnja s istarskom dijasporom iz SAD. Posebno je aktivan »Istarski klub« iz New Yorka, koji je financijski potpomogao kupovinu sportskih rekvizita za školu, videa i televizora te ambulantu u vrijeme Domovinskog rata. Ljudi uređuju stare kuće u Boljunu, rado bi investirali u neku proizvodnju, ali smatraju da još nije vrijeme za to.

Općinska uprava ima svega dvoje zaposlenih, pročelnika i tajnicu. Potreban je građevinski stručnjak, jedan pravnik i ekonomist. Možda bi neke od tih profila 2-3 općine mogle zajedno zaposliti. Općina nema potpun uvid u svoje pravno-imovinsko stanje i to bi novozaposleni, također, trebali riješiti.

Da bi lokalna općinska uprava mogla napraviti više, treba joj i više ovlasti. Određene usluge za građane trebalo bi decentralizirati, kao npr. katastar, matični ured, prijave, i »spustiti« ih, gdje je to opravdano, na razinu općine. I, ono najvažnije, potrebno je učiniti sve kako bi u općinom proračunu ostalo više novca. Postojeći proračun općine (1996) kreće se na razini 2.285.000 kuna, zajedno s dotacijom Županije od 95.000 kuna – budući da je po ukupnim prihodima općina Lupoglav također ispod istarskog prosjeka. Od »Riječkih cesta« ostvaren je prihod od 400.000 kuna. Županija potpomaže – kao i drugdje u Istri – izgradnju cesta i vodovoda. Grad Pazin pomogao je u uređenju općinske zgrade.¹⁴

Motovun

Motovun je stara istarska općina koja broji oko 2.500 stanovnika u 8 naselja. Naselje Karojba sa susjednim selima tijekom 1997. izdvojilo se u zasebnu općinu. Zaposlenih je oko 700. Dijelom su zaposleni u Pazinu, dijelom u Poreču, a nekoliko ih dnevno putuje na posao u Trst. »Čistih« poljoprivrednika gotovo više i nema. Mnogobrojna su »mješovita domaćinstva«. Gospodarstva su mala, a zemlja je, posebno ona u dolini rijeke Mirne, plodna. Umirovljenika ima oko 350. Socio-demografski, općina relativno i apsolutno stagnira.

Grad Motovun jest kulturno-povijesni »spomenik nulte kategorije«. On već i sada privlači turiste u prolazu, a organiziraju se i skupni posjeti autobusima s obale. No, ovaj se motovunski turizam, za sada, manje-više svodi na ljetnu turističku sezonu.

Za brži napredak općini je potreban prostorni plan kako bi se otvorile mogućnosti za izgradnju industrijske

zone za male poduzetnike. Hotel »Motovun« dobio je novoga, privatnog vlasnika koji ga smjera adaptirati i, što je osobito važno, modernizirati ponudu. Strateški su pravci razvoja ove općine turizam, poljoprivreda (u Kaldiru npr. posebno u voćarstvu i preradi voća), agroturizmu, tartufarstvu i lovstvu.

Posljednjih godina pojavljuju se mala obiteljska poduzeća i poduzetnici. Ljudi se vraćaju iz inozemstva i ulažu u skladišta građevinskog materijala (Kapelot), poljoprivrednu proizvodnju na veliko, ugostiteljstvo (obitelj Belini), u trgovine i drugo. Osnovano je i »Agroudruženje«. Ljudima je poklonjeno putem županijske potpore 40.000 sadnica voćaka, maslina, loza. Ljudi su krčili šumu i osvajali poljoprivredno zemljište.

Općinska uprava treba jednog pravника. Potporu općini pružila je Županija obnovom i održavanjem cesta i vodovoda te za osnivanje »Agroudruženja«. Određenu potporu, mimo proračuna, pružili su gradovi Poreč, Opatija, Matulji, Novigrad i Umag.¹⁵

Oprtalj

Općina Oprtalj jedna je od izrazito poljoprivrednih i najsiromašnijih općina, sa znatnim brojem starog stanovništva u selima. Istovremeno riječ je o pograničnoj općini prema Republici Sloveniji. Ukupni broj stanovnika 1.181 (1991) živi u 17 naselja, a oko 100 ljudi živi u općinskom središtu.

Ukupan je broj zaposlenih oko 150. »Čistih« poljoprivrednika je 25–30, a od oko 400 umirovljenika većina se za vlastite potrebe bavi i poljoprivredom. Oko dvadesetak ljudi radi u inozemstvu i dnevno ili vikendom dolaze kući. Dio ljudi radi u »Istarskim toplicama«, sada privatiziranom hotelsko-ugostiteljskom poduzeću u dolini Mirne, dio u tvornici automobilskih dijelova »Cimos« u Buzetu i drugdje. U posljednje vrijeme pojavljuje se malo poduzetništvo (tvornica odjeće, ugostiteljstvo, skladište drvene građe).

Prirodni resursi za razvoj općine jesu: Motovunska šuma (stanište tartufa), termalni izvori u Istarskim toplicama te Zrenjska visoravan koja je prirodni ambijent od posebne vrijednosti. Što se tiče kulturne baštine, Oprtalj je »zaštićeni spomenik kulture«, mnogo je vrijednih crkava (Sv. Juraj u samom Oprtlju) i kapelica. Ostaci zamka Pietropelosa također su od interesa za moguću turističku ponudu. Prirodni ambijent i kulturnu baštinu povezuje specifični program »Pješice kroz ljepote Gornje Bujštine« (od Grožnjana preko Oprtlja do Istarskih toplica). Tu je ponu-

du sve popularnijeg oblika rekreacije (i obrazovanja) inicirala, konceptualizirala i na terenu ostvarila ekološka udruga građana.

Društveno-kulturne priredbe jesu: »Dani tartufa« (gastromonsko-ugostiteljski događaj) u Livadama, Filmska smotra Hrvatske, Slovenije i Italije u Oprtlju te »Dani harmonikaša« na Zrenju, a uskoro se pripremaju i »Dani šparoga« za Dan općine, koji se slavi u travnju na blagdan Sv. Jurja.

Razvojni planovi općine vezani su za poljoprivredu, za turizam u Istarskim toplicama, ali i za turističku valorizaciju područja, posebice lovstva i male privrede. Mnogo se u razvojnom smislu očekuje od otvaranja graničnog prijelaza prema Sloveniji u blizini Oprtlja. Općina planira prihod od prodaje nekretnina koje su već 50–100 godina u privatnom vlasništvu za koje manje-više nitko ne mari i koje bi trebalo izvesti i staviti pod općinsku upravu. Ovi bi se objekti mogli privesti upotrebi u okviru turizma. Određenu perspektivu, vezanu uz blizinu granice očekuju i u maloj privredi.

Proračun općine za 1996. iznosio je 1.763.000 kuna, a planom se predviđa da se za 1997. uveća na 2.455.000 kuna, prije svega na temelju prodaje nekretnina. Općina je dobila dotaciju od Županije te pomoć u novcu, radnim satima ili materijalu od Umaga, Novigrada, Buja i Brtonigle. Općinska uprava ima četiri zaposlena. Nedostaje pravnik te osoba koja bi radila na promociji i organiziranju turizma. Bio bi koristan i građevinski stručnjak koji bi se mogao »dijeliti« s još nekom općinom. Učinkovitost općine povećale bi veće ovlasti i više novca u proračunu.

Županija je poduprla izgradnju cesta i dovođenje vode u posljednja sela, te održavanje priredaba. Općina je 1996–1997. posve telefonizirana. Hrvatska država financira obnovu osnovne škole u Oprtlju te sanaciju crkvenog krova. Potpora je dobivena i za otvaranje graničnog prijelaza. Javno poduzeće »Hrvatske vode« potpomaže izgradnju kanalizacije Oprtalj–Sv. Lucija–Gradinje–Livade.¹⁶

Pazin

Grad Pazin administrativno je središte Županije istarske. Administrativna jedinica Grad Pazin u razdoblju 1991–1997. porasla je za oko 1.000 stanovnika. Zaposlenih je ukupno 1.700, »čistih« poljoprivrednika oko 300, umirovljenika oko 2.800, a zaposlenih u inozemstvu oko 300. Glavne grane djelatnosti su prehrambena, kemijska i tekstilna industrija. Među poduzetnicima ističu se oni u poljoprivredi, ugostiteljstvu i obrtu.

Od prirodne baštine sugovornici ističu Pazinsku jamu. Među problemima okoliša najveći su divlje deponije i otvorena gradska kanalizacija. Kulturna je baština bogata, a najvredniji su Kaštel i crkva Sv. Nikole. Godišnje Kaštel posjeti oko 15.000 posjetitelja. Od sportskih aktivnosti najpoznatiji su turniri i natjecatelji u gađanju glinenih golubova. U Pazinu je za ovaj sport postojala jedna od prvih streljana u Europi.

Glavne razvojne teškoće vezane su za makroekonomske uvjete privređivanja, za jaku migraciju stanovništva i za probleme infrastrukture. U kratkoročne razvojne ciljeve grada Pazina ubrajaju se: gradski prečistač otpadnih voda, gradska cestovna obilaznica te izgradnja sanitarne deponije za otpad. Dugoročni razvojni ciljevi jesu: razvoj malog gospodarstva, turizam i poljoprivredna proizvodnja.

Činjenicu da je Pazin sjedište Županije trebalo bi više kapitalizirati. Cilj je da se više gradi, a ne da se ide u stare objekte, da cirkulacije ljudi i ideja bude više. Generalno postoji manjak zanimanja za ulaganje u nešto novo. Obalni su gradovi blizu, oni više privlače i ljude i kapital. Velikih industrijskih objekata neće biti. To nije u »razvojnoj modi«, a osim toga, ograničenja su u postojećoj infrastrukturi. Snažno se razvija malo poduzetništvo: 1993. bilo ih je 700, a 1997. 1.600. Mada one nemaju veliki kapital i ne mogu inicirati zamašnije poslovanje, ipak zapošljavaju dio ljudi. Za napredak turizma postoje određene pretpostavke, međutim pomalo nedostaje poduzetničkog duha. Županijski krediti za razvitak agroturizma dobro su dočekani i zainteresirali su mnoge.

Lokalna uprava primjereno je ekipirana. Za specifične programe potrebni su vanjski stručni timovi. Određene funkcije županijske uprave trebalo bi prebaciti na niže razine. Nužna bi bila i drukčija raspodjela poreznih prihoda.

Potpora Županije dobivena je za ceste, vodovod i pročišćivač otpadnih voda. Od države određena pomoć dobivena je preko »Hrvatske vode« te za održavanje spomenika kulture.¹⁷

Pićan

Općina Pićan na Pazinštini imala je 2.133 stanovnika godine 1991. koji su nastanjivali 10 naselja. Zaposlenih je bilo oko 700, »čistih« poljoprivrednika oko 10, umirovljenika oko 550. Vrlo mali, gotovo zanemarljivi broj ljudi radi u inozemstvu. Većina ljudi zaposlena je u pazinskoj industriji, u rudniku ugljena Tupljak ili na području općine u privatnom sektoru (proizvodnja žice, drvene galanterije,

metalopreradaivačka djelatnost). Tvornica »Keramika« u Pićnu prestala je raditi.

Prirodne ljepote na potezu između Pićna i Gračišća obogaćuju dva slapa. Grad Pićan propadajući je kulturni spomenik, vrijedna je i crkva Djevice Marije te crkvice Sv. Mihovila iz 8. stoljeća. Ovu prirodnu i kulturnu baštinu nitko nije uključio u turističku ponudu.

Temeljni razvojni problemi jesu stanje infrastrukture, revitalizacija staroga grada koji je u lošem stanju te nužnost razvoja malog poduzetništva. Vodovod je do grada došao u proljeće 1997. Građani bi trebali platiti »razvođenje« vode do kuća. Pri postojećem stanju kućnih budžeta zatražena suma za njih je previsoka! Vodovodom je na području općine obuhvaćeno svega 20% domaćinstava. Uz Grožnjan, Motovun, Oprtalj, Gračišće, gradić Pićan spada u gradiće – kulturno-povijesne spomenike, koji su u lošem stanju i kojima treba svestrana pomoć pri revitalizaciji. Model za uspješnu revitalizaciju ovih istarskih bisera arhitekture i graditeljstva, nije još pronađen. Općinski načelnik smatra da bi se razvitak male privrede trebao kretati prema malim pogonima za proizvodnju mesa i mlijeka, te obrtništvu.

Proračun općine za 1996. iznosio je 2.000.000 kuna. Od toga je 550.000 kuna ostvareno iz poreznih prihoda. Znatno su podbacili prihodi od naknade za eksploataciju mineralnih sirovina jer su istarski ugljenokopi u krizi, odnosno pred zatvaranjem. Općinska uprava ima tri zaposlene osobe. Za agilniji i poduzetniji rad općinske uprave kao aktera razvoja nedostaju građevinski inženjer i pravnik koji bi ubrzali rješavanje imovinsko-pravnih problema i izdavanje građevinskih dozvola.

Županija je općini Pićan pružila potporu dotacijom za rad općinske uprave, izgradnjom vodovoda, a dijelom i za renoviranje općinske zgrade, u čemu je sudjelovao i grad Labin.¹⁸

Sveta Nedilja

Kao i općina Kršan, i ova općina pripada području Labinštine gdje je dominantna industrijska djelatnost. Broj od 3.328 stanovnika (1991) bio je raspoređen u 22 naselja. Ljudi su zaposleni u Rabcu u turizmu, u lokalnoj industriji na Dubrovi, u tvornici motokultivatora TPS, tvornici igračaka, te u »Istratransu«. U posljednje vrijeme razvija se i privatno obiteljsko poduzetništvo (proizvodnja čavala, proizvodnja plastičnih čamaca, skladišta i trgovina građevinskih materijala).

Od prirodne baštine valja istaknuti dolinu rijeke Raše, šumu Cere, visoravni od Sv. Nedilje do Sv. Martina te

ladanjski park skulptura na Dubrovi. Vode su onečišćene u industrijskoj zoni Dubrovi, a nije ureden kako valja niti deponij otpada Cere.

Od kulturne baštine ističe se zapušteni Kaštel Šumber, ladanjski dvorac Dubrova, dvorac u Sv. Martinu te rudarska kolonija u Štrncu. Park Dubrova uključen je u »Mediterranski kiparski simpozij«, dok ostali objekti čekaju obnovu i namjenu.

Glavne su razvojne teškoće u teškim uvjetima privređivanja i plasmana robe domaće industrije. Za motokultivatore, primjerice, raspadom Jugoslavije smanjeno je tržište, a i propala je tvornica plovila »Adria«. Pokušava se obnoviti u kooperaciji s talijanskim i francuskim partnerima. Određeni broj ljudi je sada nezaposlen. Tvornica »Prvomajska« prije nekoliko godina zapošljavala je 1.200 radnika, a sada jedva 350. »Končareva« proizvodnja ugostiteljske opreme veže kraj s krajem. Obnova industrijske zone prvi je razvojni cilj. Dugoročno se određene nade polažu i u razvitak poljoprivrede i agroturizma.

Općinska uprava ima tri zaposlena. Za življe djelovanje potreban bi bio jedan stručnjak za građevinska i komunalna pitanja te ekonomist koji bi vodio financije.

Posebnu potporu općina je dobila od Županije za izgradnju cesta te kredit za nabavu stoke. Grad Labin daje pomoć za komunalnog redara. Presudna bi bila potpora za razvojne programe iz male privrede.¹⁹

Sveti Lovreč

Na zapadnoj strani Istre, s »izlazom« na more, ali bez naselja na tom dijelu općinskog prostora, nalazi se općina Sveti Lovreč. Od 1.362 stanovnika (1991) njih tristotinjak bilo je zaposleno, i to pretežito u turizmu u obližnjem Vrsaru te u Poreču (sezonski), a tek u manjem broju na području općine u zanatstvu i trgovini. Broj umirovljenika, što je dakako posredan indikator starosti stanovništva, bio je oko 300. Dvadesetak osoba dnevno putuje na rad u Italiju. U ovom kraju postoji tradicija obrtništva. Istaknutijih poduzetnika u novije vrijeme nema.

Od prirodne baštine valja istaći Limski kanal (desna obala) te hrastovu, zaštićenu šumu Kontiju. Od kulturne baštine kao razvojni resurs moguće je aktivirati staru jezgru grada Sv. Lovreča te kaštel u Kloštru.

Za ubrzaniji napredak općine nepohodno je donijeti prostorni plan općine kako bi se proširile granice građevinskog zemljišta i omogućila izgradnja zone poslovnih pogona. Infrastruktura je na području općine u cijelosti riješena. Preostalo je još asfaltirati neke seoske ceste. Nedo-

staje lokalni akter koji bi radio na unapređenju poduzetništva. Općina to može biti samo jednim dijelom.

U općinskoj upravi zaposleni su pročelnik, administratorica i komunalni redar. Čistačicu općina dijeli s dječjim vrtićem. Od kadrova za uspješniji rad općinske uprave neophodni su pravnik i stručnjak za prostorno planiranje, građevinske i komunalne poslove. Općinska uprava ima potporu u svojim aktivnostima u mjesnoj školi. Kvalitetnog kadra, koji bi izradio programe i radio na njihovoj provedbi, ima jako malo. K tome, u takvoj kadrovski oskudnoj situaciji, postoji polaritet ljudi između političkih stranaka IDS-a i HDZ-a.

Godine 1996. proračun općine iznosio je 1.251.000 kuna i jedan je od najnižih u središnjoj Istri. Od poreza je ubrano 700.000 kuna. Potpora općini došla je za lokalne ceste (70% sredstava, 30% lokalna zajednica) te 30.000 kuna dotacija. Općina je tražila promjenu kriterija za županijske dotacije, jer su siromašnije općine s manjim brojem stanovnika hendikepirane postojećim sustavom. Za sanaciju zidina starog grada Lovreča posebna potpora dobivena je od talijanske pokrajine Veneto. Računovodstvene poslove za Sv. Lovreč vodi grad Poreč. Sredstvima solidarnosti (1%) Vrsar i Poreč sudjelovali su u financiranju komunalnih potreba za Donju Lovreštinu, kraj prema Vrsaru, te za ceste i uređenje groblja.²⁰

Sveti Petar u Šumi

Ovo je najmanja općina u Istri, sastoji se od jednog naselja sa zaseocima i ima ukupno 999 stanovnika, od čega oko 400 zaposlenih te oko 120 umirovljenika. Stotinjak radnika zaposleno je u mjesnoj klaonici »Puris«, te u Pazinu u industriji kamena i prehrambenoj i ostaloj industriji. U novije vrijeme ističu se mali poduzetnici (seoski turizam, grafička djelatnost, zidari i graditelji, građevinska mehanizacija, prijevoz kamionima i sl.)

Od prirodnih dobara ističe se »suhi« nastavak Limskog kanala, tzv. Draga. Zrak onečišćuje klaonica u mjestu, kafilerija i farma purana i kokoši. Kad zapušu vjetrovi, širi se smrad od životinjskog otpada, izmeta i umjetne hrane.

Od kulturne baštine najistaknutiji je pavlinski samostan, potom botanički vrt i crkva u Sv. Petru u Šumi. Od kulturnih priredaba organizira se »Smotra folklor« te općinska fešta za blagdan Sv. Petra i Pavla.

Glavni razvojni problemi, prema mišljenju načelnika općine, jesu: neriješena cestovna veza prema Poreču i Rovinju, nedovoljni kapaciteti u vrtićima i stara i derutna školska zgrada. Valja naglasiti da su u ovoj općini mladi

ljudi ostali (što za središnju Istru nije uobičajeno), da je prirodni prirast relativno visok, da su vrtići i škole potrebni. Dugoročni razvojni ciljevi u obnovi su pavlinskog samostana i razvijanju malog poduzetništva.

Općinska uprava trenutno zapošljava pročelnika i komunalnog redara. Kako je proračun malen (1996: 966.500 kuna), ne planira se zapošljivati dodatni kadar. Pravnika će se angažirati samo kao savjetodavca. Žarište je aktivnosti u općinskom poglavarstvu sastavljenom od volontera, mladih i visokoobrazovanih ljudi, koji imaju ideja i snage da koncipiraju i ostvaruju razvojne programe.

Općina Sveti Petar u Šumi od Županije dobila je dotaciju od 30.000 kuna, a za izgradnju cesta stigla je potpora za 1,3 km ceste. Od državnih organa dobivena je pomoć za popravak krova na školi, a uslijediti će i pomoć za cjelovitu obnovu škole. »Hrvatske ceste« financirale su asfaltiranje ceste Sv. Petar u Šumi – Žminj.

Svetvinčenat

Na južnom dijelu središnje Istre nalazi se općina Svetvinčenat sa cca 2.200 stanovnika (1991) koji obitavaju u 19 naselja. Općina je snažno orijentirana na Pulu (udaljenu dvadesetak km) i Rovinj. Od ukupno 500 zaposlenih, većina ih radi u pulskoj i rovinjskoj industriji. Umirovljenika ima oko 700 (mnogo starog stanovništva), »čistih« poljoprivrednika (više) nema.

Od kulturne baštine u općinskom središtu nalazi se kaštel Grimaldi i renesansni trg, te 4–5 značajnijih crkava i kapelica, od kojih je najstarija Sv. Antuna iz 14. stoljeća. Turističke zajednice nema. Od kulturnih priredbi spominje se »Smotra istarskih suvenira«. Od prirodnih resursa poznate su hrastove šume kojih je drvo posebno dobro za izradu glazbala i barki. Područje općine obiluje divljim šparogama.

Poduzetnici su dolazili s različitim prijedlozima, ali kako nije bilo prostornog plana i stoga, zbog tegobne administrativne procedure proširivanja granica građevinskog zemljišta (rješava se u Zagrebu i u Puli), interesenti su gubili vrijeme, odustali i otišli. Sada je aktualno izdavanje lokacije za privatnu pumpu, servis i ugostiteljski objekt u Bibićima. Općina priprema dvije zone za malu privredu sa ukupno 10 lokacija. Jedan m² građevinskog zemljišta stoji 5 DEM, a uređen i pripremljen 10 DEM. Među poduzetnicima po uspješnosti ističu se ugostitelji.

Infrastruktura općine uglavnom je riješena. Ostalo je nešto neasfaltiranih cesta. Proračun općine iznosio je za 1996. 1.800.000 kuna. Prema mišljenju načelnika, odviše

mala sredstva ostaju općini od poreza na dohotak (25%, dok 70% ide u Zagreb, a 5% u Pulu). Pogrešan je, prema njegovom mišljenju, način koji se primjenjuje prilikom obračuna poreza. Ako se želi stimulirati razvoj nerazvijenih krajeva i općina onda bi porez trebao biti diferenciran prema razvijenosti. Od slabijih bi trebalo tražiti manje. Općina ima načelnika volontera koji radi u ljekarni. Bio bi potreban stručnjak za komunalne poslove. Općina očekuje potporu od Županije za asfaltiranje cesta te za zaštitu kulturno-povijesnih spomenika.²¹

Tinjan

U općini Tinjan godine 1991. bilo je 1.962 stanovnika u 9 naselja. Zaposlenih oko 700, umirovljenika oko 300, »čistih« poljoprivrednika oko 50, a zaposlenih u inozemstvu oko 20. Ljudi odlaze na posao u industrijska poduzeća u Pazin, u turistička i ugostiteljska u Poreč, a dio ih radi i na području općine (obrtništvo, trgovina građevinskim materijalom, prijevoznništvo, proizvodnja tekstila i sl.).

Od prirodne baštine na području može se istaći Draga, uvala u produžetku Limske drage. Zrak onečišćuju peradarske farme te njihove otpadne vode. Najvredniji objekt kulturne baštine jest »županski stol«, čiji se original nalazi u Tinjanu, te vrijedna zbirka predmeta Enrica di Piera, inače autora monografije o Tinjanu. Od kulturnih priredbi u Tinjanu, održava se »Izložba kovačkih proizvoda Istre« koja izaziva interes, ali zasad nema prikladnu financijsku potporu. S uređenog vidikovca pruža se lijep pogled na Dragu.

Specifični problem funkcioniranja života na području općine je električna energija. Za nevremena, koja nisu rijetka, dolazi do prekida u prijenosu i učestalih šteta na električnim aparatima, a šteta ima i u proizvodnji. Dužina problematičnog voda visokog napona iznosi 20 km.

Bolja kadrovska ekipiranost općinske uprave pomogla bi bržem razvitku općine. U kratkoročne razvojne prioritete općinski pročelnik ubraja rješavanje kanalizacije, asfaltiranje preostalih cesta, te dovođenje vodovoda u dva naselja koja još nemaju vodu. U dugoročne prioritete ulazi otvaranje kamenoloma od čega bi općina imala doprinos za mineralne sirovine, a bilo bi i novih radnih mjesta. Kamen u okolici Tinjana specifičan je i rijedak »kamen-eruptivac« koji je pogodan kao sirovina za izradu cijevi. Općinski proračun za godinu 1996. iznosi 1.620.000 kuna s time da je od Županije dobivena dotacija u visini od 121.000 kuna. U općinskoj upravi zaposlena su dva čovjeka te dva komunalna radnika. Potrebno bi bilo zaposliti referenta za

komunalna pitanja (»50% naših problema takve je vrste!«) i referenta za pravne i financijske poslove, odnosno stručnjaka koji bi se bavio pitanjima poduzetništva.

Županijska potpora ogleda se u dotaciji, pomoći za asfaltiranje cesta i dodjeli sadnica. Pazin ne daje novac, već stručnu pomoć. »Hrvatske vode« sudjeluju u rješavanju pitanja kanalizacije.

S ljudima u općinama na terenu treba češće razgovarati. Općinsko zemljište u građevinskim područjima moglo bi se za proizvodne programe davati uz minimalnu naknadu. Još kada bi država u prve dvije godine poslovanja dala poduzetnicima povlastice, krenulo bi nabolje. Županijski odjeli trebali bi više pomagati stručnim smjernicama i savjetima. Trebalo bi i više novca od poreza ostati općinskoj razini gdje se rješavaju pitanja lokalne kvalitete življenja.²²

Višnjan

Općina Višnjan u zaleđu Poreča imala je 2.269 stanovnika godine 1991., koji su živjeli u 48 naselja. Od toga broja oko 470 bilo je zaposlenih, najviše u turizmu (u Poreču), a nešto manje u trgovini i poljoprivredi. »Čistih« poljoprivrednika ima još sedamdesetak. Mahom su to staračka domaćinstva koja uglavnom proizvode za sebe. Među njima ima i desetak mlađih, koji gaje lozu i proizvode vino.

Ukupno je oko 400 umirovljenika. U Sloveniju dnevno ili tjedno putuje na posao oko 150 ljudi. Među uspješnije poduzetnike u posljednje vrijeme valja navesti one s područja proizvodnje drvenih paleta, građevinske operative i strojeva, stolarije, ugostiteljstva i trgovine.

Od prirodne baštine sugovornik smatra da nema nešto posebno spomenuti, a kulturna baština (starogradska jezgra Višnjana) devastirana je i uglavnom uništena. Od kulturnih priredaba navodi se tradicionalna fešta Sv. Magdalene (Madaljena), a ljeti djeluje i Astronomska škola pri poznatoj zvjezdarnici u Višnjanu.

Glavni razvojni problemi općine jesu nepostojanje kanalizacije i 23 km neasfaltirane ceste. (U nekim selima nedostaje i javna rasvjeta.) To bi bili kratkoročni razvojni ciljevi. Dugoročniji ciljevi vezani su za oživljavanje male privrede. Brže korake u razvoju općine sprečavaju mnoga neriješena imovinsko-pravna pitanja. Naime, 1947. masovno je otišlo u Italiju 1.200 stanovnika koji su ostavili svoju nepokretnu imovinu. »Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme komunističke vladavine«, koji je stupio je na snagu 1. srpnja 1997., možda će deblokirati sadašnju pat poziciju.

U općinskoj upravi zaposleno je četvero ljudi, te komunalni redar i grobar. Za rješavanje imovinsko-pravnih

čvorova bio bi potreban pravnik. Komunalna pitanja, i ona s područja prostornog uređenja, možda bi mogao rješavati jedan stručnjak za više općina.

Općina Višnjan dobila je potporu za asfaltiranje cesta te u dodjeli sadnica. Odjel za turizam Županije istarske je sudjelovao u koncipiranju i opremanju »mount byke« staze kroz općinu dok je Odjel za promet sudjelovao u popravku zida kroz općinsko središte. Sredstva solidarnosti stižu iz općina Vrsar i Poreč.²³

Vižinada

U ovoj izrazito poljoprivrednoj općini u sjevernom dijelu središnje Istre živjelo je 1991. u 39 naselja 1.146 stanovnika. Zaposlenih je bilo oko 350, većinom u Poreču. »Čistih« poljoprivrednika je bilo oko 200, pretežito u staračkim domaćinstvima i na gospodarstvima malih parcela. Nekolicina mlađih poljoprivrednika u novije vrijeme proizvodi vino. Broj umirovljenika kretao se oko 200, dok je u inozemstvo dnevno ili tjedno na rad putovalo svega 20 ljudi. Od poduzetničkih poteza valja zabilježiti agroturizam u selu Ferenci (Đ. Fatolić), proizvodnju košulja u Bajkinima i mlin (10 zaposlenih).

Od prirodnih dobara na tlu općine ističe se bogat izvor pitke vode Gradole (1.600 lit/sek). Organiziranog odvoza smeća još nema (komentar pročelnika: "Poduzeće »Usluga« traži 100 DEM po odvozu jednog kontejnera, što je za ovako siromašnu općinu odviše"), pa se smeće odlaže unaokolo, a javljaju se i onečišćenja od otpadnih komunalnih voda i to u samom starom gradu Vižinadi. Od kulturne baštine pročelnik općine ističe staru jezgru Vižinade i mnoge crkve, od kojih je glavna Sv. Jerolima na središnjem trgu. Tu je i zanimljiva Šterna (gradska cisterna) oko koje se organiziraju dani čakavske poezije pod naslovom »Verše na Šterne«. Od priredaba poznata je još tradicionalna fešta te dani istarskih kolača pod naslovom »Kroštolijada«.

Općinska infrastruktura je riješena (ceste, telefon, vodovod i sl.). Glavni razvojni problemi jesu: odvoz smeća, rješenje otpadnih voda, obnova škole te otvaranje novih grobnih mjesta. Naime, mortalitet je, zbog velikog broja starih ljudi, vrlo visok, a mladi momci (koji pretežno rade u turizmu) ne žene se, pa nema djece. U općini Vižinada aktivni ljudi orijentiraju se na Poreč (udaljen 15 km), a stari na kuću, sela i zemlju. Razvojnih programa za samu općinu gotovo i nema. Dugoročni razvojni ciljevi prije svega su: poljoprivreda (flaširanje vina, masline, voće i njegova prerada), seoski turizam, mala privreda, te revitaliza-

cija i turistička kapitalizacija »Parenzane« – nekadašnje uskotračne željeznice Trst-Poreč. Interesa za poljoprivredu ima, tlo je pogodno, vode ima. Traži se jedino računica – repromaterijal je skup, cijene su rijetko zajamčene. Valja istaći da u Vižinadi gotovo i nema visokoobrazovanih ljudi.

Kao i u općini Višnjan, tako je i u općini Vižinada egzodus talijanskog stanovništva 1947. bio povelik. Od njihova odlaska ostali su mnogobrojni imovinsko-pravno neriješeni slučajevi, urušene kuće kojih su vlasnici uglavnom nepoznati. Općinska uprava upošljava troje ljudi te komunalnog redara koji je istovremeno grobar. Potrebni profili jesu stručnjak za komunalna pitanja i pravnik. Osnovna kočnica za učinkovitije funkcioniranje općinske uprave jest način financiranja lokalne samouprave. Naime, prema lo sredstava ostaje općini.

Potpora od Županije istarske dolazi dotaciji i za asfaltiranje cesta. Od sredstava solidarnosti općina Vrsar i Poreč, izgrađena je kapela na Božjem polju, sanirana je zgrada ambulante te mrtvačnica u Kašteliru. Od državnih organa, osim naknada za elementarne nepogode, nije došla nikakva potpora.

Naš sugovornik smatra da interese malih općina koji su zajednički (otpad, otpadne vode, tretman poljoprivrede i sl.), valja zajednički rješavati i učinkovitije. Male općine, pogotovo one siromašnije, nemaju dovoljno stručnog kadra a niti dovoljno novca. Poseban je problem što su ljudi iz manjih općina radili ili rade u većim gradovima, i na račun njihovih prihoda i učinaka godinama se gradilo tamo gdje su oni radili. Ti gradovi imaju, u najmanju ruku, moralnu obvezu da sada pomognu manjim općinama u unutrašnjosti Istre.²⁴

Žminj

U srcu srca Istre nalazi se općina Žminj sa 3.888 stanovnika (1991) lociranih u 39 naselja. Prosječna gustoća naseljenosti jest 44 stanovnika/km². Zaposlenih je bilo oko 1.000, a »čistih« poljoprivrednika oko 70, s time da je u oko 70% domaćinstava, od ukupno 1.100, poljoprivreda tek dopunska djelatnost (uzgoj krupne stoke i ratarstvo). Umirovljenika je bilo oko 550, a dvadesetak ljudi, pretežito metalaca iz sjeverne Žminjštine, otišlo je u Švedsku, Njemačku, Kanadu, Francusku. Dolaze kući za godišnji odmor. Općina i gradić Žminj gospodarski su vitalno područje. Ondje su farme peradi, tvornica trikotaže, tvornica plastičnih proizvoda, pekarstvo, mlin, tvornica »Kinder-ja-ja«, sjedište poduzeća za ceste. Trgovina i usluge (prijevoz,

kamioni, tegljači), također sudjeluju u dohotku obitelji i općine. Pojavili su se i prvi uspješni primjeri agroturističke ponude (selo Paladnjaki).

Prirodnu sredinu karakterizira dosta šume. Okoliš je onečišćen mnogim manjim smetlištima. Problem otpadnih voda rješava se i 1998. bit će za grad Žminj postavljen »biljka uređaj«, prvi takve vrste u Hrvatskoj. Od kulturne baštine načelnik ističe mnoge crkve, crkvice i kapele. U Žminju se održava »Čakavski sabor«, okupljanje učenika i pjesnika sa čakavskog govornog područja, priredba »Harmonika zad Kaštela« i tradicionalna pučka fešta.

Osnovna razvojna preokupacija jest zadržati što više ljudi na domaćem prostoru. Citiramo načelnika: »Kada ljudi krenu odlaziti nema ništa od oživljavanja i razvoja!« Značajan je interes za proizvodnju hrane, posebno uzgoj krupne stoke. U posljednje se vrijeme bilježi blagi porast broja goveda. Ljudi su tu, mehanizacija također, štale postoje. Potrebna je financijska podrška i sigurne cijene. Razmišlja se i o proizvodnji zdrave hrane. Drugi pravac razvitka koji se forsira, jest rješavanje preduvjeta za kvalitetnije življenje. U tom smislu vodovod je pri kraju za sva domaćinstva na općini (mnogo naselja), a kreće se i u rješavanje kanalizacije. Potrebno je srediti i probleme slabog napona struje.

Općinski proračun za 1996. iznosio je 3.500.000 kuna. Dvije godine prije iznosio je 1,5 milijun, a 1995. 2,4 milijuna kuna. Plan za 1997. je 4,7 milijuna kuna. Ovakvo »poslovanje« općine pokazuje da je u općini Žminj na djelu napredak, a ne regresija. »Veća proračunska sredstva do kojih bi se došlo fiskalno-poreznom decentralizacijom, doprinijela bi bržem razvoju malih sredina«, smatra načelnik. Općinska uprava dobro je ekipirana. Kada bi bilo sredstava zaposlili bi u upravi jednog pravника. Poglavarstvo okuplja nekoliko stručnjaka koji su sposobni rješavati probleme. Županijski odjeli trebali bi više raditi za konkretni teren, za općine. Potpora je dobivena od Županije (ceste, vodovod, agroturizam i sadnice), te grada Rovinja u novcu, uslugama (odvoz smeća), materijalu, te stručnim kadrovima (za dječji vrtić). Očekuje se državna potpora programima poljoprivredne proizvodnje.²⁵

Sažeti pogled na razvojne mogućnosti unutrašnje Istre

Kakva je ukupna demografska i sociogospodarska slika središnje Istre kao specifične periferije, odnosno dragocjenog graničnog područja na krajnjem sjevero-zapadnom ulazu u Hrvatsku?

Stanovništva nema mnogo, uglavnom je starije, raspršeno je u mnogobrojnim naseljima, za dio kojih, izvjesno je, da će u idućih 10–15 godina posve odumrijeti. Mlađih ljudi, koji su ostali živjeti u naseljima unutrašnje Istre, relativno je malo te je i broj novorođene djece nizak. Dominantna djelatnost ljudi jest poljoprivreda, ali je veći dio poljoprivrede orijentiran za vlastite potrebe. Industrije je malo i ne radi se o modernim pogonima čiste tehnologije, već o klasičnoj, ponekad i po okoliš onečišćavajućoj tekstilnoj, prehrambenoj, građevinskoj i sličnoj industriji. Turizam koji cvijeta na obližnjoj obali, u unutrašnjoj se Istri tek počinje razvijati i tek se nazire mogućnost da ova grana djelatnosti bude potpora oživljavanju unutrašnje Istre. Mjereno proračunima općina, zaista bi se moglo mirne duše ustvrditi da je središnja Istra siromašan kraj. Mada su lokalni kulturni i prirodni resursi solidni, demografsko-obrazovna obilježja ljudi nisu zadovoljavajući, a ukupna infrastrukturna i institucionalna opremljenost mreže naselja, od koje se u osmišljavanju modernog razvoja i ponude starta, relativno je niska. Ovo se posebno odnosi na brdske krajeve, one u graničnom pojasu – na Gornjoj Bujštini i na Čičariji.

Središnja Istra demografski je, socijalno, gospodarski i infrastrukturno duboka periferija. Istina, nije poput Like, vrlo slabo naseljene, naglašeno ruralne i izolirane od šire okoline. To je periferija gdje je naseljenost još uvijek zadovoljavajuća, mada ne i visoka, gdje je struktura naselja vrlo razučena, gdje je blizina razvijene obale fascinantna i gdje ruralnost ne dominira, barem ne u ukupnom dojmu. Središnja je Istra periferija po silnicima koje utječu na njezin svakodnevni život, te po trendovima, koji – barem zasad – tvrdokorno reproduciraju tihu i usporenu stagnaciju.

Na čemu zasnivati oživljavanje središnje Istre? Rad jednog dijela domaćih ljudi u obližnjem inozemstvu ili susjednoj Primorsko-goranskoj županiji i dobit od gostiju, turista i potrošača iz obližnjeg inozemstva i drugih dijelova Hrvatske, nedvojbeno je važna pretpostavka opstanka ljudi u ovom području. Koje je oblike »ruralne renesanse«, oživljavanja sela (ali ne nužno u istim razmjerima i poljoprivrede), moguće afirmirati u središnjoj Istri? Kolonizacija u nekim dijelovima? Tradicionalna poljoprivreda može biti tek temelj egzistencije manjeg dijela ljudi, ali ne može biti temelj oživljavanja središnje Istre. Suvremeno stočarstvo (u Istri uglavnom sitna stoka) i proizvodnja zdrave hrane – je li i to šansa za opstanak dijela ljudi i naselja? Kakve su mogućnosti razvitka turizma u središnjem dijelu Istre koji obiluje kulturnom i prirodnom baštinom kao resursom za život u budućnosti? Koji tip suvremene, eko-

loški čiste a tehnološki razvijene industrije, razvijati u ovom dijelu Istre? Uzgred, valja podsjetiti, ilustracije radi, da je sedamdesetih godina poduzeće računskih strojeva i sklopova za računala »Digitron« iz »nekog« Buja, bilo pojam moderne i prosperitetne industrije u razmjerima bivše države!

Dnevna i tjedna radna emigracija pomaže očuvanje pa i napredak individualne kvalitete življenja te djeluje kao »zadrživač« dijela stanovništva na prostorima unutrašnje Istre. Suvremena praksa masovne telefonizacije, asfaltiranja manjih cesta, dovođenja vode i u manja sela i zaseoke, a u idućim godinama i kanalizacije u naselja ruralne, središnje Istre, podiže kakvoću življenja i stvara pretpostavke za stabilizaciju postojećeg življa te demografsko samoobnavljanje u jednom dijelu ovog prostora.

Suvremene razvojne ideje poput održivog razvoja, »ruralne renesanse«, alternativnog turizma, proizvodnje zdrave hrane i slično, moguća su konceptualna uporišta oživljavanja društvenog života u unutrašnjoj Istri. Socijalna integracija Istre u takve idejne i razvojne tokove, može oživljavanju ovog dijela Hrvatske znatno pomoći.

Pri svemu tome, presudno je da se socijalna integracija lokalnih ljudskih i društvenih resursa i aktera, razvojnih ideja i potpore sa strane dogodi i događa, te da pokreće što veći broj malih razvojnih programa, koji će biti stupovi zaustavljanja ljudi i gospodarska uporišta oživljavanja. Ljudski su resursi malobrojni, njihovo povezivanje i sinergetsko djelovanje presudno je za pozitivan tijek oživljavanja. Razjedinjavanje i sukobi lokalnih socijalnih aktera, a posebno lokalnih elita, a to potvrđuju i nalazi našeg istraživanja, blokiraju napredak, okreću ljude od pitanja razvoja lokalne zajednice. Rad na napretku lokalne sredine, periferije, mora konceptualno biti »rad na općem dobru«, rad svih za sve, inače se motivacija za djelovanje rastače i gubi. Potpora države (bilo da je riječ o republičkoj ili županijskoj razini) i njenih ljudskih i financijskih resursa ovdje je od presudne važnosti.

U tom smislu, i u slučaju unutrašnje Istre i u slučaju Like, zagovaramo da se etastički i (lokalni) komunitarni model upravljanja razvojem periferija u Hrvatskoj kombiniraju, kako bi se mobilizacijom lokalnih socijalnih aktera i resursa te potporom »moćnih« izvana, s viših razina države, koja u oživljavanju periferija također prepoznaje svoj interes, postigli optimalni, ako i mali, ali sustavni rezultati. Periferija nikada neće postati središte, ali treba postati mjesto kvalitetnog življenja gdje će se društveni život uspješno samoobnavljati.

- ¹ Vidi u: Nejašmić, Ivica (1991); *Depopulacija u Hrvatskoj*, Globus i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- ² Vidi u: Oleg Grgurević (1997); *Studija ruralnog prostora Županije istarske*, Arhitektonski fakultet. Zavod za urbanizam, Sveučilište u Zagrebu.
- ³ Razgovor je vođen s načelnikom općine Francom Mittonom, prije auto-prijevoznikom.
- ⁴ Razgovor se vodio sa Stankom Kancelarom, starim načelnikom i sadašnjim vršiteljem dužnosti načelnika. Rođen je 1950., po zanimanju je građevinski tehničar. Do rada u općini bio je zaposlen u IGH, Pula.
- ⁵ Napomena: budući da se ovaj nalaz ponavljao na terenu mnogih općina u središnjoj Istri, predlažemo da se posebno registrira. On, naime, govori o **strukturnoj slabosti postojećeg lokalnog aktera razvoja**.
- ⁶ Razgovor je vođen s načelnikom općine Brtonigla, bivšim poduzetnikom, Tulliom Fernetichem.
- ⁷ Razgovor je vođen s gradonačelnikom Sergiom Kramersteterom.
- ⁸ Razgovor je vođen s gradonačelnikom Borisom Sirotićem.
- ⁹ Razgovor je vođen s Adrijanom Putinjom, bivšim načelnikom, a u vrijeme razgovora vršiteljem dužnosti pročelnika općine. Rođen je 1963., VSS. Bila je prisutna i novoizabrana načelnica Irma Šuran, koja se upravo uvodila u posao. Nova načelnica direktorica je privatnog osiguravajućeg društva »Adria« (prije »Triglav«) u Pazinu.
- ¹⁰ Razgovor je vođen s načelnikom općine Rinom Dunisom, rođenim 1961., SSS ekonomskog usmjerenja, prije zaposlenom u društvenom sektoru u Bujama.
- ¹¹ Razgovor je vođen s Gracijanom Sironićem, rođenim 1953., VSS, privatnim poduzetnikom.
- ¹² Razgovor je vođen sa gosp. Laginjom, zamjenikom načelnika, rođenim 1967., diplomiranim inženjerom strojarstva, zaposlenim u TE Plomin.
- ¹³ Sugovornik: Sanja Mejak, voditeljica ureda načelnika, VSS, ekonomistica, rođena 1972., nastanjena u Rijeci.
- ¹⁴ Razgovor je vođen s načelnicom općine Laurom Šuperinom, načelnicom – volonterkom, inače zaposlenom u poduzeću »Istarski vodovodi« u Buzetu. Po struci je pravnica, rođena 1959.
- ¹⁵ Razgovor je vođen s pročelnikom Milanovićem.
- ¹⁶ Razgovor je vođen sa Sandrom Krtom, načelnikom općine. Rođen 1966., građevinski tehničar, SSS.
- ¹⁷ Razgovor je vođen s gradonačelnikom Robijem Zgrablićem.
- ¹⁸ Razgovor je vođen s načelnikom B. Ružićem, inače privatnim poduzetnikom.
- ¹⁹ Razgovor je vođen s gosp. Černjulom (1952), direktorom privatnog poduzeća, diplomiranim inženjerom strojarstva, koji je stupio na dužnost načelnika općine.
- ²⁰ Razgovor je vođen s Mariom Vratovićem, načelnikom općine – volonterom. On je diplomirani ekonomist zaposlen kao rukovoditelj u turizmu u Vrsaru.
- ²¹ Razgovor je vođen s Dariom Bančićem, načelnikom općine.

- ²² Razgovor je vođen s gosp. Šuranom (1970), pročelnikom, srednja stručna škola elektroničkog smjera, profesionalno zaposlenim u općinskoj upravi.
- ²³ Razgovor je vođen s načelnikom općine Horvatinom, a na neka pitanja odgovorio je pročelnik.
- ²⁴ Razgovor je vođen s Mirkom Buićem (1947), pročelnikom općine Vižinada. On je po struci ekonomist (SSS), nastanjen je u Poreču.
- ²⁵ Razgovor je vođen s Željkom Rudanom (1957), načelnikom općine, inženjerom strojarstva, zaposlenim u poduzeću »Vladimir Gortan«.

3.

ZAKLJUČCI

Maja
ŠTAMBUK

PREMA
OBNOVI
PERIFERIJA

Razvijena ruralna područja prava su rijetkost u Hrvatskoj.¹ Stoga je pred našom državom golem i složen posao obnove seoskih zajednica i cijeloga seoskog prostora.

U Hrvatskoj se, nažalost, i dalje šire nerazvijena ruralna područja kao posljedica dugotrajnih negativnih tendencija² ali i rata, novoga i uglavnom nekontroliranog usmjerenja kretanja ljudi. Preostalo stanovništvo u tim područjima trpi sve veće siromaštvo što će i dalje poticati odseljavanje. S druge strane, zapuštena i zaboravljena područja neće privlačiti nikoga, osobito ne mlađe, stručnije i kvalificiranije. Primarni cilj razvitka tih dijelova zemlje je uspostaviti demografsku, gospodarsku i društvenu ravnotežu. Za područja »duboke provincije« teško je pronaći način da se održi ljudska aktivnost. Najvjerojatniji gospodarski oslonac ostat će poljoprivreda, obilato subvencionirana i ponegdje kombinirana sa specifičnim lokalnim izvorima ili potrebama, primjerice, seoskim turizmom ili potrebom obrane zemlje, i sl.

Pišući o ljudskim resursima u kontekstu strategije demografske obnove, odnosno demografskog razvitka, J. Županov³ obvezuje Hrvatsku da u vrlo kratko vrijeme poveća svoju konkurentsku sposobnost na svjetskom tržištu ljudskih resursa, jer tamo ona mora konkurirati za vlastite stručnjake. Sličnu zadaću imaju hrvatske periferije u odnosu na hrvatsko centralno područje. U nekim sastavnicama ukupne ponude i potražnje za ljudima, periferija mora ponuditi bolje uvjete. A kako je to skup, ali neizbježan razvojni preduvjet, periferije će morati restrukturirati svoje proračune i razvojne ciljeve.

Neprestance se i s pravom postavljaju pitanja o podešnosti hrvatskoga koncepta razvitka. A s jednakim pravom i pitanje: postoji li uopće dovoljno transparentan razvojni koncept.

Pregledavajući rezultate uspješnijih ruralnih razvojnih projekata u svijetu, skupina analitičara procijenila je da je napredak itekako moguće postići u mnogim aspektima

društvenog i gospodarskog života. Međutim, neke posljedice burnog napretka pedesetih i šezdesetih godina pokazale su da razvitak nije lako usmjeravati i kontrolirati. Prije svega, analize su pokazale:

1. da napredak nije isključivo kvantitativna kategorija, pa ga kao samo takva i nije moguće mjeriti;
2. da projekti ne smiju biti tehnokratski i ekonokratski;
3. da se u razvojnim projektima naglašavaju društveni i kulturni čimbenici i ciljevi;
4. da se koncept razvitka oslanja na stanovništvo;
5. da se maksimalno izbjegava nesklad ili sudar s prirodnom okolinom;
6. kad se radi o razvojnim projektima manjih područja, analitičari su utvrdili čvrstu vezu između uspjeha projekta i uključenosti lokalnog stanovništva od samog početka.⁴

Spomenuti razvojni principi senzibilniji su u sociološkom, antropološkom i u ekološkom smislu. Na njima se temeljeni razvojni projekti oslanjaju na podršku stanovništva, uvažavaju njihove interese, poštuju njihova znanja i koriste se njima, uključujući u njih institucije u lokalnim sredinama. Tako seoski prostor i seoska lokalna zajednica u izmijenjenom, »novom«, konceptu postaju uvažavan čimbenik operacionalizacije općenacionalne razvojne strategije. Lokalni se interes ne zanemaruje na račun općega. Takvo polazište nužno mijenja odnose grada i sela, središta i periferije.

Selo u takvu konceptu postaje sve ravnopravniji sudionik razvojnog procesa.⁵ Njegova inertnost i zatvorenost, autarkičnost, upućenost na agrar (i, dakako, siromaštvo) postaju činjenice iz prošlosti. Međutim, treba vremena za takvu promjenu. Hrvatsko selo nema ni mrvice arogancije i samosvijesti koja bi mu pomogla da za sebe izbori povoljniji položaj u odnosu prema središtima i povoljnije mjesto u razvojnim projektima. Sve promjene događale su se, i još se, uglavnom, događaju, tek unutar postojeće društvene strukture, unutar postojeće agrarne strukture, unutar dijelom izmijenjenih obiteljskih odnosa, unutar čvrsto određenih odnosa prema središtu(ima). Sve te promjene jedva da su narušile autentični seoski ritam. Dapače, odlazak mladih ljudi još ga je usporio.

Dosadašnji razvitak Hrvatske sa snažnim osloncem na glavni grad Zagreb i tri makroregionalna središta⁶ (čak ne na njihove regije), koji su iz svojih okolica »isisali« kvalitnije stanovništvo i pustili da se ugase neke važne razvojne funkcije u gradskim prstenovima, prepreka je ravnomjernijem prostornom razmještaju razvitka zemlje i optimal-

nijem ukupnom razvoju Hrvatske. Takav razvojni slijed, koji je osobito pogodilo periferijske i mahom ruralne krajeve, doveo je do tzv. polariziranog tipa razvitka.⁷ Situacija je najteža u ruralnim područjima udaljenim od spomenutih polova razvitka koji gravitiraju nejakim i slabim urbanim (pod)središtima, te u onim perifernim prostorima koji su se u novoj državi Hrvatskoj našli na njezinom prostornom rubu a da pri tome nisu razvojno poduprti od lokalnih, regionalnih ili nacionalnog središta.

Naravno da su i pojedine regije različito razvijene, pa se i na toj razini ogledava polariziranost razvitka. Ipak, takav je tip razvoja vezan više uz gradove, njihov rast i širenje, nego uz »tradicionalne« regije. Stoga, gledano s teorijskog aspekta, tamo gdje se nije razvio grad, teško da će biti napretka. U našem slučaju polarizirani razvoj dobrim dijelom godinama je bio rezultat političkih odluka o tipu i smjeru razvitka. S jedne strane, poticanjem industrijalizacije locirane pretežno u većim gradovima, uz uspostavljanje pratećih usluga svake vrste, stanovništvo se koncentriralo u gradovima, a s druge, privatni poljoprivredni sektor i svijet sela sustavno se obeshrabriovao. Gradovi su rasli, sela se smanjivala i ruralni prostor praznio i slabio u svakom smislu. Takav tip razvoja potrajao je predugo, a da ne bi izazvao demografske i socio-gospodarske vrlo teške, a ponegdje i nepopravljive posljedice.

U dijelovima nacionalnog teritorija, što ga i, inače, karakterizira nepovoljnije stanje razvojnih potencijala i koji su bili prostorno isključeni ili nedovoljno povezani s pojedinim pravcima i protocima razvitka (na prometnim vezama među spomenutim gradovima, primjerice), nisu se razvili ni gradovi, a sela su se postupno (ponegdje i egzodusno) praznila.⁸

(Paleo)industrijski razvojni koncept temeljen na glomaznim sustavima posve je neprikladan demografskoj, socijalnoj i gospodarskoj situaciji u maloj urbanoj, a posebno seoskoj sredini, jer nije prilagodljiv pojedinačnim, specifičnim prilikama i zahtjevima. Uporno reproduciranje koncentracijskog modela (urbanog) razvitka pokazalo je svu štetnost naročito s gledišta ravnomjerne rasprostranjenosti napretka.

Demografski i društveno-gospodarski pokazatelji u svem tom razdoblju mijenjali su se intenzivno, gotovo stihijno (iako ne valja smetnuti s uma i povijesne činjenice koje su dale svoj obol stagnaciji nekih nerazvijenih područja, osobito ličke regije).

Pojedini modernizacijski procesi u ruralnoj i periferijskoj Hrvatskoj trajali su predugo (agrarna depopulacija, deruralizacija, urbana industrijalizacija, urbana koncentracija,

cija), ali nisu dosegli razinu na kojoj bi ruralnu periferiju osposobili koliko-toliko za samorazvoj. Dapače, mnogi su djelovali tako da su razdoblje dekompozicije protegli do stanja u kojem je teško uopće govoriti o mogućnosti oživljavanja. Međusobna neusklađenost procesa (osobito deagrarizacije i zakašnjele industrijske decentralizacije) rezultirala je degradacijom ruralnih područja i slomom nekadašnje gospodarske osnovice. Područja u kojima je poljoprivreda ostala jedinim gospodarskim osloncem zaostajala su u svakom pogledu. Nasuprot njima, pojedini, nekoć isključivo poljoprivredni krajevi, zamijenili su tradicionalnu djelatnost nekom drugom »isključivom« djelatnosti. Primjerice, u priobalju i otočkim mjestima uz more turizam je istisnuo sve, pa i turizmu komplementarne djelatnosti. Tek je krizna faza tranzicijskog razdoblja osvijestila prednosti heterogenizirane gospodarske strukture malih ruralnih društava i, iako još uvijek nedovoljno radikalno, izmijenila poglede na strategiju ruralnog i agrarnog razvitka.

Kolikogod još uvijek (u nas) prevladava sintagma »selo i poljoprivreda«, koja sugerira poistovjećivanje problema i istovjetnost pristupa razvojnim problemima cjelokupnoga izvangradskog prostora i specifičnostima poljoprivredne proizvodnje, pa je i državna uprava organizirana na taj način (Ministarstvo poljoprivrede »zaduženo« je za selo), pomaci prema suvremenijim stavovima gotovo da se nameću. Šteta je da im nismo išli ususret.

»Izbor modela razvitka za ruralna područja rukovodi se ciljem da optimalno valorizira prostor, a time i prirodno, gospodarsko, kulturno, naseobinsko i svako drugo nasljeđe. Istovremeno, to je model koji neće proizvoditi negativne ekološke i druge posljedice, kao koncept intenzivnoga industrijskog razvitka. Kriterij koji je bio strukturalno ne-imanentan bivšoj razvojnoj matrici, a koji bi u 'novom' konceptu svestrane afirmacije ruralnoga bio na prvom mjestu, jest socijalno održiv razvitak. Ukratko, razvitak koji bi socijalnu seosku zajednicu učinio i održao sposobnom da preuzme ulogu ravnopravnoga razvojnog čimbenika u, za živuće naraštaje, 'dosežno' vrijeme.«⁹

Jedan od uvjeta prosperiteta ruralnih područja jest ustavljanje procesa urbane koncentracije. Dapače, valja ga obrnuti prema urbanoj dekoncentraciji i ruralnom povratku te obnovi ruralnog svijeta. Pri tome valja dodati da je koncept »renesansa ruralnoga« jedan od putova obnove ruralnih preferija. Hrvatska nema viška ljudi, pa ih valja optimalno rasporediti.

Kao dio opće gospodarske restrukturacije, Hrvatsku čeka zadaća sustavne i postupne prostorne preobrazbe. Bez toga, teško se nadati većoj učinkovitosti sustavnog oživljavanja periferija, odnosno oživljavanja ruralnih područja.¹⁰

Pred Hrvatskom je da se odluči za suvremenu i prikladnu razvojnu strategiju, da je transparentno izloži i odlučno zastupa. Većina je hrvatskog prostora nerazvijena (što osim negativnih ima i pozitivnih posljedica) pa prilikom odabira valja voditi računa o tome. Ta tvrdnja posebno vrijedi za ruralna i periferna područja. Ona su temelj gospodarske i društvene integriranosti države pa su utoliko odluke oko izbora modela i razvojnih projekata strateški važne i moraju se stručno i znanstveno pripremiti.

Kad su u pitanju posebno zapušteni prostori kao što je Lika i unutarnja Istra, izbor razvojne paradigme pada na paradigmu održivog razvitka. Takav izbor znači opredjeljenost da se napusti dosadašnji model industrijskog razvitka i tako izbjegnju klasični strukturalno-gospodarski, socijalni i ekološki problemi koji su bili redoviti pratitelji našeg tipa industrijalizacije. I ne samo našeg. Jer pokazale su se mnoge negativne posljedice industrijskog razvitka posvuda u svijetu. Fleksibilnost koncepta održivog razvitka čini ga osobito podesnim u manjim sredinama. Naime, on se može prilagoditi socijalnim, demografskim, prostornim obilježjima kraja, kao i obilježjima razvojnih lokalnih izvora.

Predstavili smo građu o konkretnim parametrima napretka u općinama Like i središnje Istre, o stanju resursa i o stanju aktera lokalnog razvitka. Dobili smo i pregled domaćih ideja za oživljavanje, koje su po mnogom specifične sociogospodarske periferije Hrvatske, pa im stoga treba specifičan pristup i posebna briga.

Zaključni komentar, temeljen na građi koju smo prikupili u Lici i središnjoj Istri, govori prije svega o te dvije periferije koje smo obradili metodom »studije slučaja«, ali upućuje i na to da se problemima razvitka periferijskih krajeva valja baviti sustavno i pojedinačno. Vjerujemo da bi projekti oživljavanja hrvatskih periferija mogli pomoći da se, barem za početak, prikupi na jednom mjestu i jednom metodologijom sva raznolikost problema kojima se susreće provincija na razvojnom putu. Bila bi to, prema našem mišljenju, velika pomoć pri svakom ozbiljnijem bavljenju strategijom ravnomjernijega prostornog razvitka cijeloga ruralnog područja Hrvatske.

BILJEŠKE

¹ U 1981. već je 80% ukupne površine Hrvatske bilo zahvaćeno depopulacijom, ili 88,5% svih sela. Veza između depopulacije i društveno-gospodarskog nerazvoja jaka je i obostrano pothranjujuća.

² Za značajan i dobar pokazatelj kretanja stanovništva - migraciju (mehaničko kretanje stanovništva) i njegove sastavnice imigraciju i emigraciju, malo je novijih podataka. Pokretljivost stanovništva složen je društveno-gospodarski fenomen što ga je teško promatrati i analizirati. Složenost migracijskih procesa vjerojatno je jedan od važnijih razloga zašto ih statističke službe izbjegavaju pratiti.

- ³ Josip Županov: *Gubitak ljudskih resursa i kulturnog kapitala zbog iseljavanja*. u: *Nacionalni program demografskog razvitka*. Zagreb: RH, Ministarstvo razvitka i obnove, 1997, str. 111.
- ⁴ Cernea, M. M. (ed.): *Putting people first. Sociological variables in rural development*. Oxford, University Press and a World Bank Publication, 1991, str. 429 i dalje.
- ⁵ Iscrpno o životu u hrvatskom selu tridesetih godina vidjeti u: Bičanić, R.: *Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima*. Zagreb, Pravni fakultet i Nakladni zavod Globus, 1996. (Faks. pretisak izd. knj. 1 iz 1936. i knj. 2 iz 1939.), 128+194+XXV str.
- ⁶ Navedimo da u četiri najveća hrvatska grada, koji zauzimaju svega 5,8% površine, živi gotovo trećina njezina stanovništva i više od 40% ukupnog broja zaposlenih. Podatak je iz 1991., a prema nekim pokazateljima danas te brojke mogu biti samo veće. (Navedeno prema: D. Pejnović: Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like. u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 257.)
- ⁷ Teorija polariziranog razvoja nastala je polovicom 20. st. kao odgovor na sve masovniju pojavu nejednakoga regionalnog razvitka, želeći joj objasniti uzroke i predvidjeti posljedice. U početku je to bila ekonomska teorija, a nakon nekog vremena prihvaćaju je geografi i društveni istraživači. Prema ekonomistima, neravnomjerni prostorni razvitak posljedica je procesa multiplikacije koji proizvode pojedine djelatnosti i na taj način koncentriraju razvoj u središtu djelovanja, što je najčešće grad. Najočigledniji primjer pruža industrija. Ona (u početku) potiče razvitak gradova, a ne vodi računa o seoskim predjelima (u kojima živi radna snaga). (Prema: Milan Vresk: Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske. u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 66.)
- ⁸ Zanimljivu analizu podataka iznosi M. Vresk (*idem*) za 1991: Sa 500 i više radnih mjesta u Hrvatskoj bilo je te godine 207 središta. U njima je radilo blizu 70% aktivnih u zanimanju. U strukturi tih središta najviše je manjih. Sa više od 20.000 zaposlenih svega je 12 gradova, a ukupno zapošljavaju 60% zaposlenih u analiziranih 207 središta, ili 41% svih zaposlenih. U gradovima te je godine zaposleno 56% od sveukupno zaposlenih. Ako se izuzmu zaposleni u poljoprivredi, onda se taj podatak penje na 63%.
- U nastavku M. Vresk analizira koncentraciju pojedinih djelatnosti u pojedinim tipovima naselja. Među najurbanijim djelatnostima ističe financijske djelatnosti, potom obrazovanje, znanost, kulturu i informacije, zdravstvenu zaštitu i socijalnu skrb, te tijela državne uprave, i što je najvažnije, industriju, jer ona zapošljava najviše radnika (sve preko 70%).
- ⁹ M. Štambuk: *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*. Disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1997, str. 274.
- ¹⁰ Vidjeti članak A. Guliča o razvojnim problemima jedne slovenske periferijske regije: Regionalni razvoj Slovenije – odziv na globalne in nacionalne spremembe: primer Pomurja. *IB revija*, br. 11–12/1996, str. 15–24.

LITERATURA

-
- Bićanić, Rudolf: *Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima*. Zagreb, Pravni fakultet i Nakladni zavod Globus, 1996. (Faks. pretisak izd. knj. 1 iz 1936. i knj. 2 iz 1939.).
- Cernea, M. M. (ed.): *Putting people first. Sociological variables in rural development*. Oxford, University Press and a World Bank Publication, 1991.
- Cifrić, Ivan: Pluralni ekološki etos. *Sociologija sela*, br. 3-4/1996, str. 141-142.
- Courgeau, Daniel: Déconcentration urbaine et renouveau du monde rural. *Economie rurale*, br. 202-203/1991, str. 92-96.
- Grgurević, Oleg: *Studija ruralnog prostora Županije istarske*. Zagreb, Arhitektonski fakultet. Zavod za urbanizam, Sveučilište u Zagrebu, 1997.
- Gulič, Andrej: Regionalni razvoj Slovenije – odziv na globalne in nacionalne spremembe: primer Pomurja. *IB revija*, br. 11-12/1996, str. 15-24.
- Ježić, Mislav: Nešto kulturoloških razmišljanja o regionalizmu u Hrvatskoj i Europi. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 13-24.
- Lajić, Ivan i Šterc, Stjepan: Migracijska bilanca općina Hrvatske u razdoblju 1971-1981. *Sociologija sela*, br. 107-108/1990, str. 25.
- Lay, Vladimir: Održivi razvitak i društvene promjene. Prilozi rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka. *Revija za sociologiju*, 1992, 1 (1): 1-16.
- Marinović Uzelac, Ante: Regionalizacija iz vidokruga prostornog planiranja. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 69-85.
- Modernost i modernizacija: zbornik radova.* /Priredio R. Kalanj. Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske, 1990, 159 str. (Biblioteka Revije za sociologiju; knj. 17).
- Nejašmić, Ivo: *Depopulacija u Hrvatskoj. Korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb, Globus i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1991.
- Padjen, Juraj: *Prometna politika*. Zagreb, Informator i Ekonomski institut, 1996.
- Pearce, David W.; R. Kerry Turner: *Economics of resources and the environment*. New York, Harvester Wheatsheaf, 1990.
- Pejnović, Dane: Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like. u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 255-273.

- Rimbaud, Placide: Sociologie du village. u: Desroche, Henri, i Rimbaud, P.: *Village en developement. Contribution à une sociologie villageoise*. Pariz, Mouton & Cie, str. 13-33.
- Reichert, C.: Labour migration and rural development in Egypt: a study of return migration in six villages. *Sociologia ruralis*, br. 1/1993, str. 42-60.
- Rimac, Ivan, Rihtar, Stanko i Oliveira Roca, Maria: Multivarijantna klasifikacija općina Hrvatske kao moguća metoda regionalizacije Republike. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 87-99.
- Rogić, Ivan (1997): *Tko je Zagreb? Prinos sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 218.
- Rogić, Ivan: Hrvatska i njezine regije. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 25-35.
- Schuh, A.: Odgovornost politike za poljoprivredu i za ruralni razvitak. *Sociologija sela*, br. 3-4/1996, str. 181-184.
- Selman, Paul u: *Local Sustainability: Managing and Planning Ecologically Sound Places*. New York, St. Martin Press, 1996.
- Šimunović, Ivo: Regionalni koncept razvitka Hrvatske: Kritički osvrt i mišljenja. *Društvena istraživanja*, br. 1/1992, str. 37-54.
- Štambuk, Maja: *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*. Disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1997.
- Štambuk, Maja: Žumberak: primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada. *Sociologija sela*, br. 1-4/1995, str. 29-37.
- Thisse, J.-F.: Espace et concurrence. Une cohabitation difficile? u: Derycke, P.-H. (ur.): *Espace et dynamiques territoriales*. Pariz, Economica, 1992, str. 113-135.
- Vresk, Milan: Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske. u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 66-73.

SUMMARY

THE LONG SHADOW OF THE PERIPHERY

Contributions Toward the Revitalization of Croatian Outlying Areas

---

This anthology comprises texts which began as a result of initial research within the frame of the topic *Systematic Revival of the Croatian Periphery* which is a part of an on going program of scientific research activities conducted by the *Institute for Social Sciences Ivo Pilar*, and carried out in 1997. The main research program is entitled *Social Structures and Social Integration*.

The anthology is comprised of theoretical works along with reports of empirical research in the area of two different Croatian peripheral areas, namely inland Istria and Lika.

In the theoretical section the concept of periphery is defined with an accent on the frequent marginal territorial character of the area; with a low density of social energy, economic activity and political power along with separate cultural characteristics peculiar to the periphery. We asked detailed questions concerning the relationship between the center and the periphery; local centers as a fulcrum for reviving the peripheral areas along with general terms of reference and social mechanisms which would motivate local participants with the energy necessary to revive the periphery. Within this framework, we considered the necessity of the restoration of the periphery as a sign of prudent development with respect to »the common good« on one hand and with respect to the relationship between the marketplace and the periphery on the other. In particular, we paid special attention to the main dimensions and initial points of support in the revival of the periphery. Thus the focus of our attention were on social forces capable of reviving the periphery, above all local resources for revival and development; local social subjects along with their social energy and the development of local ideas.

In the second section of the theoretical analysis we show the ideational approach in revitalizing the periphery, through which we differentiate neoliberal, communitarian, etatist, and pragmatic approaches. These subsequent factors are appropriate for reviving the Croatian periphery which is varied, especially with regard to available resources. In the continuation we proposed a

series of objectives for the systematic revival of the Croatian periphery.

This anthology advances two types of peripheries which is much less than we have described in the headings in which we speak of the typology of the Croatian periphery. In other words, due to the specific territorial shape of the Republic of Croatia and due to other factors the number of different types of peripheries in Croatia is higher. The empirical part of the research was carried out with an almost identical questionnaire for the two mentioned areas, namely inland Istria and Lika. On the basis of the questionnaire we conducted interviews with the authorities of individual districts and cities. The work which we are presenting was gathered on the ground.

The first example is that of Lika. This narrow area of mediterranean hinterland can be examined as a mediterranean region or at least as a complementary mediterranean region. At issue is an almost homogenous region with predominate highlands but today with a lack of greater »personality«.

Within the methodic study of these cases we also researched and analyzed structural determinants (demographic, social and economic circumstances) along with dynamic determinants of development (state interest, counties, larger urban centers, local population, the situation of local subjects, the local development of well-being and ideas, together with the social integration of all these social components necessary for the action of revival).

The example of Lika with two less developed cities with the majority of the population living in small villages, the inadequate utilization of available space which is not adequately assessed, seeks a careful and interdisciplinary approach to the problem of strategic development. The current course of demographic and economic movements have above all abandoned the greater part of the area because the population has redistributed itself all over Lika or sadly which is the frequent trend, have moved out of Lika altogether. This is how this vast region experienced a decline in population or is on a guaranteed path in other populated areas to lose a significant number of its inhabitants. The long term devalorization processes are added together with the difficult aftereffects of the Homeland War when the greater part of Lika was destroyed and looted and its residents turned into refugees.

The developmental possibilities for Lika belong to those types of resources around which is suited a systematic exertion in a professional and financial sense. Lika has a favourable transportation position while its natural resources are huge and have barely been taken advantage of.

We believe that the county organization and the district networks in the territorial administration are in the position to organize projects in the uniformity and development of Lika's space. This offers a better and more successful valorization of natural resources. The only lack are people along with intelligent and appropriate developmental laws, projects and initiatives. The

development of the rural segment of Lika is perhaps more than anywhere else in Croatia a prerequisite condition of survival. From the viewpoint of this investigation local communities are very weak and therefore insufficiently included in developmental plans and projects. The question remains as to how far they were foreseen as active participants in the process of development.

The Istria interior is a specific periphery because one section is located on the edge of the territory of the Republic of Croatia while the larger section consists of rural and lesser developed spaces of the Istria peninsula. The empirical analysis shows that the local centers and the activities in them are a main footing that reproduces social life in this area but at the same time offers the main footing for its revival. The structure of settlement is definitely rural, the number of settlements is very large while the dominant activity consists of traditional family farms. Within such conditions the question of possible fulcrums for development can be raised. The empirical research provides an overview of the state of resources which can be utilized, along with the existing potential of the active participants and a small catalogue of local ideas. These suggestions are based on the investigation of the attitudes and thoughts of the local authorities.

The approach to the progress of abandoned and neglected peripheries is worthy enough to be situated on a various principles which would be sensible in a sociological, anthropological and ecological tangent. Above all this means that developmental projects are well suited on the foundation received from the support of the population. These projects should take into consideration their interests, respect their knowledge and make use of it, bringing together institutions in local centers. In this way the village areas and local village communities would become important performers in the execution of rational and national development strategies. We hold that local interests should not be neglected on account of the whole. This position changes the relationship between the city and the village, the center and the periphery in an important way.

Croatia has the task of deciding in favour of a contemporary and appropriate developmental strategy; that it exhibits this strategy transparently and represents it in the best possible way. A large majority of Croatia's territory is undeveloped (along with negative factors there are positive examples) and it is necessary to bring these concerns into play. These conclusions are of particular importance for rural and peripheral spaces which are the foundation of the economic and social integration of the country. The decision of which models to choose and the development of projects are of strategic importance and for this alone they demand a scientific preparation and implementation.

Translated by mr. sc. Marko Zlomislić

BILJEŠKE
○
AUTORIMA

Dr. **Maja Štambuk** od početka profesionalnog rada bavi se sociologijom sela, te je objavila pedesetak znanstvenih i stručnih članaka u časopisima (*Sociologia ruralis*, *Sociologija sela*, *Revija za sociologiju* itd.) i priloga u knjigama i zbornicima. Vodila je nekoliko domaćih znanstveno-stručnih projekata, na mnogima je bila suradnica i sudjelovala je na dva međunarodna projekta. Višegodišnja je glavna i odgovorna urednica znanstvenog časopisa *Sociologija sela*. Zaposlena je u Institutu društvenih znanosti »Ivo Pilar«.

Mr. **Vladimir Lay** djeluje od 1971. kao sociolog-istraživač na područjima urbane sociologije, sociologije prostornog planiranja, socijalne ekologije i odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj. Sudjelovao je kao suradnik ili voditelj na pedesetak empirijskih istraživanja te objavio šezdesetak znanstvenih i stručnih radova. Član je uredništva znanstvenog časopisa *Socijalna ekologija*. Zaposlen je u Institutu društvenih znanosti »Ivo Pilar«.

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 4.

DUGE SJENE PERIFERIJE
Prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba

Urednici:

Ivan Rogić
Maja Štambuk

Recenzenti:

Ivan Cifrić
Vlado Puljiz

Nakladnik:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Lektura:

Blaga Aviani-Tabak

Korektura:

Josip Burušić

Grafički i tehnički urednik & korice:

Zlatko Rebernjak

Kompjutorska priprema:

TERCIJA, Zagreb

Tisak:

M.A.K.-GOLDEN, Zagreb

Naklada:

300 primjeraka